

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

MIV

Museerne i Viborg amt.

12

MIV

12

1984

Museerne i Viborg amt

MIV 12
er udgivet af museerne i Viborg amt.
Sat med Baskerville og trykt hos
Special-Trykkeriet Viborg a-s
Papir: Stora G-print
fra Havreholm, København
Oplag 1000 eksemplarer
© Copyright Viborg Stiftsmuseum 1984
Tekstredaktion: Marianne Bro-Jørgensen
Tilrettelæggelse: Frede Nielsen og Hans Langballe
Printed in Denmark 1984

Omslaget er et udsnit af Det kongelige
Videnskabernes Selskabs kort fra 1789.
Reproduceret med tilladelse (A. 786/72)
af *Geodetisk Institut*, Copyright.

Indhold

<i>Klaus Ebbesen: En korsformet jættestue ved Kvosted?</i>	5
<i>Lars Jørgensen: Et gravanlæg fra enkeltgravstiden</i>	10
<i>Erik Fjeldsø Christensen, Jesper Hjermind, John Simonsen og Per Bugge Vegger: Posthusudgravningen i Skive 1982</i>	16
<i>Jens Velle: Biskop Peder Villadsens gravkrypt – Undersøgelse 1981</i>	32
<i>Knud Prange: Heraldiske fund fra den seneste udgravning ved Viborg Domkirke</i>	44
<i>Eli Andersen: Røntgenteknik og arkæologi</i>	56
<i>Johs. E. Tang Kristensen: Rasmus Henrik Kruse – Naturmaler og antikvar – Et supplement</i>	62
<i>Nina Damsgaard: Dalsgaards forarbejder til religiøse malerier på Skive Museum</i>	70
<i>Agner Nordby Jensen: Ørum forsamlingshus, 100 år</i>	82

En korsformet jættestue ved Kvosted?

af Klaus Ebbesen

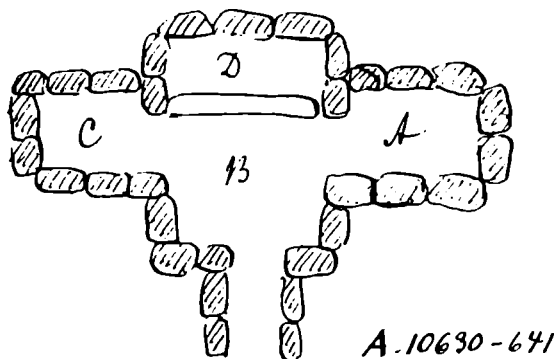
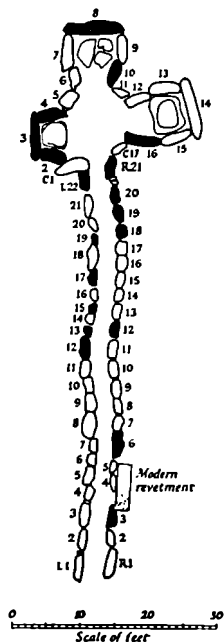

Fig. 1. Skitse af jættestuen på Kvosted Mark. Efter Niels Holst katalog.

Fig. 2. Megalitgraven New Grange ved Boynefloden på Irland. Efter G. Daniel og S.P. Ó Riardáin, New Grange, London 1964.

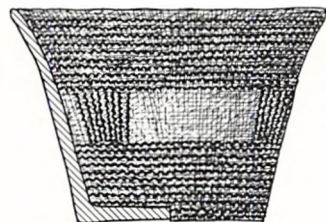
Bondestenalderens monumentale gravanlæg, dysserne og jættestuerne er i dag sjældne i det centrale Midtjylland, og sandsynligvis har man heller ikke i sin tid bygget så mange storstensgrave her, som man gjorde, f.eks. på Djursland. Det skyldes muligvis, at befolkningsudviklingen i oldtiden var en anden i egnen omkring Viborg end på den jyske østkyst. Hver enkelt megalitanlæg har derfor interesse. Navnlig er der grund til at henlede opmærksomheden på en nu sløjfet jættestue ved Kvosted, fordi den muligvis i sin konstruktion vidner om forbindelser over Vesterhavet til de britiske øer og det øvrige Vesteuropa.

Jættestuen lå på Kvosted Mark i Tårup sogn, lidt nord for landevejen mellem Viborg og Skive. Den var i 1800-tallet skjult i en stor gravhøj, men i slutningen af århundredet begyndte stenhuggere at bryde sten i denne megalitgrav,

– som i tusindvis andre. Generaldirektøren for de danske statsbaner, Niels E. Holst, der var stærkt oldtidsinteresseret, fik imidlertid lejlighed til at udgrave anlægget, inden det blev helt ødelagt.¹ Efter oplysningerne i protokollen til hans oldsagssamling var jættestuens kammer rektangulært, med et ikke særlig dybt bikammer i bagvæggen samt en lignende udbygning i forvæggen. Herfra udgik en kort gang (fig. 1). Kammeret var ca 1,7 m højt og havde tre dæksten. I kammerets midterste del iagttoges stærkt opløste knogledele og spor af kul. En stridsøkse (fig. 4,4) lå i anlæggets venstre del, mens en 32 cm lang flintdolke fandtes i gangen. I den højre afdeling skal en pincet og en kniv af bronze være fundet.

Fundene fra jættestuen omfatter ialt 7 lerkar, en skafthulsøkse, en flintøkse, fire flintdolke, 11 flækker eller flækkeredskaber samt en kniv og en pincet af bronze.² Sandsynligvis er dette imidlertid kun et udvalg af de genstande, som i oldtiden blev deponeret i jættestuen, da den anvendtes som gravsted. Det er således karakteristisk for fundet, at det kun består af store eller markante flint- og stenredskaber, nogle bronzestykker samt hele eller tilnærmelsesvis hele lerkar. Derimod mangler ravperlerne, de små flintredskaber og ikke

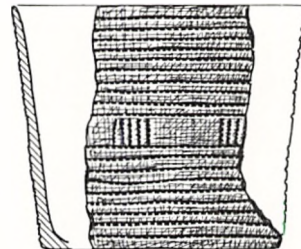
Fig. 3. Fund fra jættestuen på Kvosted Mark.
(Tegnet af H. Ørsnes, 1:3).

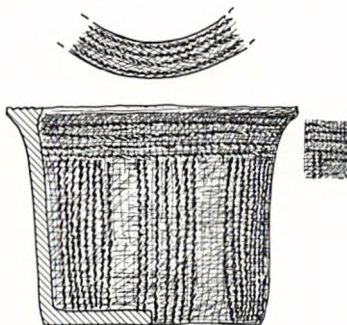
1

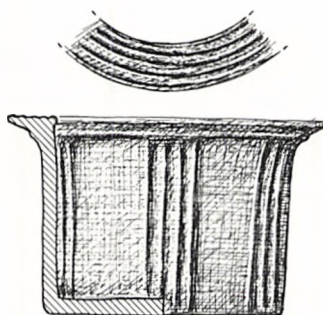
2

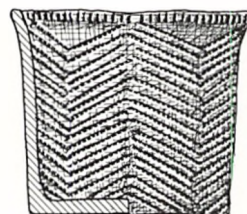
3

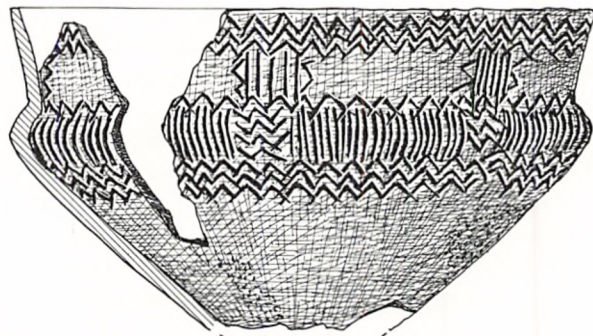
4

5

6

7

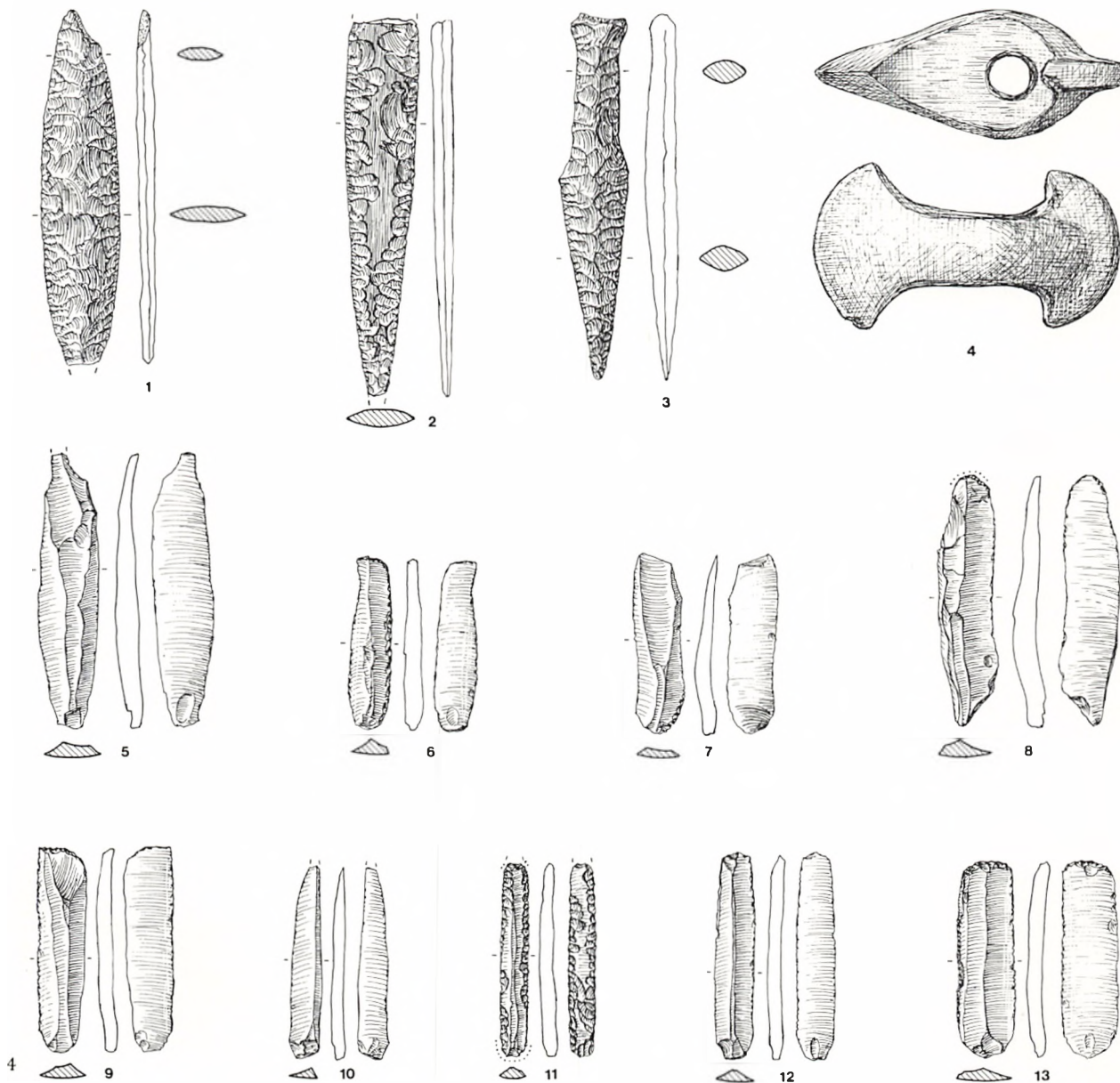

8

3

6

Fig. 4. Fund fra jættestuen på Kvosted Mark.
(Tegnet af H. Ørsnes, 1:3).

mindst de mange lerkarskår, som findes så hyppigt ved moderne undersøgelser af jættestuer og stordysser. Hele dette materiale er sandsynligvis blevet overset under vejarbejdernes og Niels Holst' undersøgelse i forrige århundrede. Kvostedfundet kan således bruges som typeeksempel på netop denne slags fund, med stærkt begrænset kildeværdi.

At dømme efter de fremkomne genstande må jættestuen have været anvendt til begravelser i både mellem-, yngre-, og senneolitisk tid, samt igen i bronzealderen. En skulderskål (fig. 3,7) må dateres til MN II, mens flintøkse (af Lindøtype, fig. 3,8) og den dobbeltæggede stridsøkse (af type C 1, fig. 4,4) begge tilhører den sene jættestuetid.³ I yngre neolitisk tid er i jættestuen deponeret mindst fire lerkar (henholdsvis af type H 2, L 4, N 3 og N' 4, – fig. 3,2 og 4-6). De tilhører enten yngre bundgravtid eller overgravtid, under alle omstændigheder den sene enkeltgravtid. Strengt taget kan alle fire lerkar være samtidige og stamme fra samme gravlæggelse. To af flintdolkene (type I B og I C, fig. 4,1) tilhører begyndelsen af senneolitisk tid (SN A). Det samme gælder for to lerkar (begge type K 4, fig. 3,1 og 3). Den sidste flintdolk (type VB, fig. 4,3) tilhører enten slutningen af yngre stenalder eller

ældre bronzealder, mens et dolkfragment (fig. 4,2) og én ildsten (fig. 4,11) blot kan dateres til senneolitisk tid. Endvidere kan én flækkeildsten, tre flækkeseGLE, to flækkeknive og tre flækker (fig. 4,5-10 og 12-13) kun dateres til yngre stenalder generelt. De to bronzefragmenter må vidne om mindst én gravlæggelse i jættestuen igen i bronzealderen, og muligvis er selve jordhøjen blevet udvidet på dette tidspunkt.

At dømme efter de overleverede oldsagers tidsstilling har jættestuen på Kvosted Mark således været anvendt til begravelser gentagne gange indenfor en periode af ca 1500 år.

Større interesse knytter sig imidlertid til skitsen af jættestuens grundplan.

Det er klart, at der ikke kan drages sikre slutninger af en sådan skitse. Alligevel er der, også i den gamle beskrivelse af anlægget, så store ligheder med de korsformede megalitgrave på de britiske øer og i det øvrige Vesteuropa, at det spørgsmål skal stilles, om der er tale om en korsformet jættestue.⁴ Det kan ikke besvares definitivt, men har alligevel interesse ikke mindst ved fremtidige undersøgelser af jættestuetomter i Nordjylland. Her kan man stå overfor anlæg af hidtil ukendte typer, og den mulighed eksisterer, at der i Nord-

jylland ca. 3.200 f.v.t. er blevet bygget megalitanlæg, med grundplaner og andre arkitektoniske elementer, som er inspireret fra Vesteuropa.

Noter

1. Niels H. Holst (1828-89) havde oprindeligt taget en militær uddannelse, men blev i 1867 direktør for de jysk-fynske jernbaner, som staten overtog samme år. Forinden havde han dog været statens tilsynsførende ved driften. I 1885 overtog han tillige ledelsen af de sjællandske jernbaner og blev dermed den første generaldirektør for de danske statsbaner. Han var en dynamisk personlighed, med stærk interesse også for fortiden og oldsagerne. Han erhvervede sig en betydelig oldsagssamling, som efter hans død overgik til Nationalmuseet.
2. Fundet opbevares på Nationalmuseet (1. afd., no A 10.630-41 – Holstes samling no 1152-57). Fundet omfatter: 1) Størstedelen af en skulderskål med tragtformet hals og rundet skulder. Under randen og ved halsfoden ses henholdsvis 3 og én vinkellinie, derimellem på halsen lodrette liniegrupper, omgivet af lodrette vinkellinier. På skulderen og den øverste del af bugen findes lodret afstribning, under halsornamentikken afbrudt af lodrette vinkelrækker. Nedadtil afsluttes ornamenterne af en tredobbelt vinkellinie. Al ornamentikken er indridset og sjusket udført. Md ca. 23-24 cm, 13,5 cm h. Fig. 3,7. – 2) Et næsten helt bæger (type K 4). Det er ornamentet med to vandrette felter, bestående af vandrette cardiumlinier, og adskilt af et felt, hvorpå ses afvekslende glatte felter og lodrette cardiumlinier. Md. 12,5 cm, bd. 7,4 cm 12,5 cm h. Fig. 3,1. – 3) Fragm. af bæger (type H 2). På kraven ses en vandret række skrå indstik og derunder ses på

siden et fladedækkende mønster af vinkellinier, udført i en grov tandstok. Fig. 3,2. – 4) En skårflage af et bæger (type K 4) med poleret overflade og forarbejdet af meget fintmagret gods. Det er ornamenteret med to vandrette felter af vandrette linier, – skilt af et midterfelt, hvor der ses afvekslende glatte flader og lodrette linier. Al ornamentikken er dannet ved tandstok. Md. 12,0 cm bd. ca 10,0 cm 9,5 cm h. Fig. 3,3. – 5) Et bæger (type N 3). På den 1,5 cm brede krave ses 4 linier, udvendig findes under randen 4 vandrette linier, og derunder lodrette liniegrupper, idet al ornamentikken er frembragt ved tosnoet snor. Md. 9,0 cm, bd. 9,0 cm, 12,0 cm h. Fig. 3,4. – 6) Et bæger (type L 4). På den udvendige side af randkanten ses en vandret række af lodrette indstik og derunder et fladedækkende mønster af vinkellinier i tandstok. Md. ca 9,5 cm, bd. 8,0 cm, 8,5 cm h. Fig. 3,6. – 7) Et bæger (type N 4). På den ca 2 cm brede krave ses 4 furer, der udsparer plastisk forhøjede lister mellem sig. Under kraven ses på ydersiden en plastisk liste og derunder 4-dobbelte, lodrette plastiske lister frembragt ved udfuring. Md. 12,5, bd. 9,5 cm, 9,0 cm h. Fig. 3,5. – 8) En velformet, kun lidt fragm. dobbeltægget stridsøkse (type C 1), lavet af diabas. Æggen er opskærpet og viser slidspor. 13,6 cm l, 7,4 cm h, 5,8 br, skd. 2,0 cm. Fig. 4,4. – 9) En svær, tyknakket retøkse af flint (Lindø-type). Øksen er kun totalsleben på bredsiderne, der er kantrétoche på de lange kanter mellem bred- og de uslebne smalsider. Æggen er opskærpet og viser brugsspor, men det ene hjørne er ødelagt før nedlæggelsen. 21,0 cm l, ni 4,7 x 2,6 cm, stt. 3,4 cm. Fig. 3,8. – 10) En flintdolk (type I C), ca 32 cm l. Mgl. – 11) En flintdolk (type I B) spidsen er afbrudt, der ses skorpe på øvre ende og gnidemærker efter skaftet. 15,7 cm l, 3,4 cm br, 0,7 cm t. Fig. 4,1. – 12) En dårlig

formet flintdolk (type V B). Der ses skorpe på skaftenden, gnidemærker på skaftet, og stykket er stærkt opskærpet. Skulderen er meget skæv. Kanterne til fæstet er stærkt slidt, og i skaft endehjørnerne ses butslidning efter anvendelse som ildsten. 16,0 cm l, 3,1 cm br, 1,4 cm t. Fig. 4,3. – 13) Et fragm. af en flintdolk, afbrudt i begge ender. Dolken har været stærkt opskærpet, og den ene bredside viser endnu store slebne partier. 3,1 cm br. Fig. 4,2. – 14) En let fragm. slækkeildsten, (SN) lavet af en A-slække. Hele vejen rundt langs kanterne ses for- og bagfra lavet retouche. Der er butslidning i begge ender. Ca 8,5 cm l, 1,3 cm br, 0,7 cm t. Fig. 4,11. – 15) En ildsten, tildannet af en B-slække; afbrudt nedadtil. Der ses uregelmæssig brugsspor på højre kant. I øvre ende findes en 2,6 cm l. propelretouche og på denne tillige butslidning. 11,0 cm l, 2,6 cm br. Fig. 4,8. – 16) En slækkesegl, tildannet af en A-slække med afsprængt slagbule. Der er bagfra lavet retouche på højre kant og øvre ende. Brugsspor og gloss ses på venstre kant. 7,7 cm l, 1,9 cm br, 0,8 cm t. Fig. 4,6. – 17) En slækkesegl, tildannet af A-slække. På den øvre ende og øverste del af højre kant anes brugsspor. Der er gloss på den venstre kant. 9,3 cm l, 2,2 cm br, 0,6 cm t. Fig. 4,9. – 18) Flækkesegl, tildannet af A-slække med afsprængt slagbule. På det meste af højre kant samt øvre ende ses både for- og bagfra lavet retouche. Der er brugsspor og gloss på højre kant. 8,9 cm l, 1,8 cm br, 0,6 cm t. Fig. 4,13. – 19) En slækkekniv, tildannet af en A-slække. På den øvre ende ses en fragm. retouche. Der er brugsspor og gloss på højre kant. Fig. 4,12. – 20) Fragm. B-slække med uregelmæssige brugsspor på højre kant. Den er afbrudt nedadtil. 34,2 cm br. 0,7 cm t. – 21) Fragm. B-slække med afsprængt slagbule og uregelmæssige brugsspor (?) på kanterne. 2,7 cm br, 0,8 cm t. Fig. 4,5.

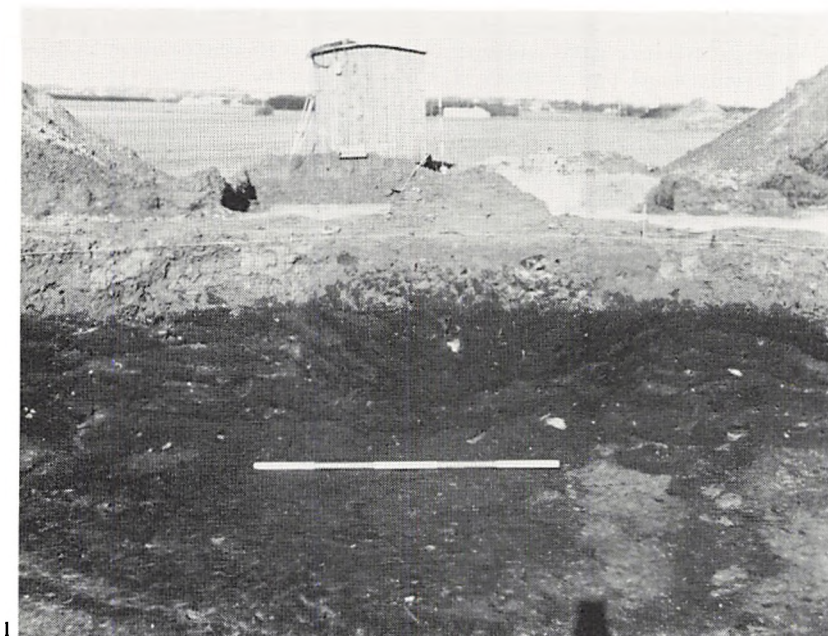
– 22) Et fragm. af en A-slække, 2,7 cm br, 0,8 cm t. – 23) En slækkekniv med en bagfra lavet retouche på den nedre del af højre kant. Der er brugsspor på den venstre. 8,0 cm l, 2,1 cm br, 0,7 cm t. Fig. 4,7. – 24) Frag. A-slække med brugsspor (?) på venstre kant. 1,1 cm br, 0,6 cm t. Fig. 4,10. – 25) Fragm. bronzekniv (mgl.). – 26) Fragm. pincet af bronze (Mgl.).

3. Vedr. dateringerne jvf. P.V. Glob, Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie 1944. – E. Lomborg, Die Flintdolche Dänemarks, 1973: 64ff – K. Ebbesen, Die jüngere Trichterbecherkultur auf den dänischen Inseln, 1975: 380 ff. – samme, Holstebro Museum, Årsskrift 1977: 51 ff. – samme, Tragtbrægerkultur i Nordjylland, 1978: 81 ff. – P.O. Nielsen, Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie 1977: 5 ff. (Flintøksen fig. 3,8 er af P.O. Nielsen omfattet som en økse af Bوندse-varianten (sst. fig. 8), men bredsiderne er for lidt hævlevede til, at øksen kan henføres til denne type.)

4. Jvf. T.D. Kendrick, The Archaeology of the Channel Islands I, London 1928: 130 ff. – J. Hawkes, The Archaeology of the Channel Islands II, Jersey 1939: fig. 51. – T.G.E. Powell, The Passage Graves of Ireland, Proceedings of Prehistoric Society 1938: 239 ff. – G.E. Daniel, The Prehistoric Chamber Tombs of England and Wales, Cambridge 1950: 52 ff. – G. Daniel, The Prehistoric Chamber Tombs of France, London 1960: 85 ff. – A.S. Henshall, The Chambered Tombs of Scotland I, 1963: 121 ff. – G. Daniel og S.P. Ó Riádaín, New Grange and the Bend of the Boyne. London 1964. – J. L.' Helgouach, Les Sépultures Mégalithiques en Armoriques, Rennes 1965: 145 ff. – M. Herity, Irish Passage Graves, Dublin 1974: fig. 126. – J.V.S. Megaw og D.D.A. Simpson, Introduction to British Prehistory, London 1979: 130 ff.

Et gravanlæg fra enkeltgravskulturen

af Lars Jørgensen

m høj og omkring 4,25 m i diameter (se fig. 1). Over denne var senere opført en større høj, sekundærhøjen, som desværre var næsten helt udpløjet og graven ydermere plyndret. Ved hjælp af enkelte bevarede randsten og stenspor kunne dens diameter fastslås til at have været ca. 12 m. Graven har været anlagt i den lille primærhøj, men var plyndret (sandsynligvis i det forrige århundrede), mens området endnu henlå som hede. En tydelig nedgravning sås i profilen (se fig. 1), og spredt i højfylden fandtes de store sten fra en stensat grav. En stor flækkekniv fandtes også i fylden, – måske fra den ødelagte grav.

Primærhøjen viste sig derimod langt mere givtig. Den lille høj var opført af udskårne græstørv lagt med vækstlaget nedad, og den dækkede over en enkeltgrav af undergravstype med omgivende ringgrøft (fig. 2 og 3: anlæg A). Graven tegnede sig som et lidt uregelmæssigt rektangulært fyldskifte orienteret VNV-ØSØ, og 1,15 x 1,70 m stort. I syd og øst var der forbindelse mellem gravens fyldskifte og den omgivende ringgrøft, men ellers var de adskilt af et bælte urørt undergrund (lag 4). Bunden af graven lå 0,6 m under undergrundens overflade, og i en dybde af ca. 0,25 m dukkede der tydelige kistespor op til en lille

I efteråret 1980 skulle de første spadestik tages til anlægget af Statens Forsøgslandbrug ved Foulum i Tjele sogn. Forinden fik Viborg Stiftsmuseum dog lejlighed til at undersøge adskillige overpløjede høje beliggende på det område, der skulle bebygges. En af disse, sb. 26, viste sig at dække over et interessant anlæg fra enkeltgravskulturen.¹ Foruden dette fandtes der en enkel urnegrav, en brændtbensgrav og spor efter en bosættelse fra førromersk jernalder (fig. 4). Resterne af bosættelsen bestod af et næsten bortpløjet hus (hus 1) og 6 gruber i området omkring huset.

Langt det mest interessante var imidlertid et formodet gravanlæg fra enkeltgravskulturen, som i det følgende vil blive fremlagt.

Gravhøjen

Selve gravhøjen var, før udgravningen påbegyndtes, ca. 0,75 m høj og anlagt på en naturlig højderyg, hvilket fremhævede dens størrelse yderligere. Højen var heldigvis ikke helt udpløjet, idet der var bevaret ca. 0,45 m højfyld. Der kunne konstateres to højfaser i sb. 26. Den ældste, primærhøjen, bestod af en ganske lille høj, kun 0,40

◀ Fig. 1: Nord-syd profil over anlæg A set fra øst. Plyndringshullet ses tydeligt i den lille lyse primærhøj. Bemærk at det ikke når ned i fylden til enkeltgraven. VSM fot.

Fig. 2: Lodfoto af den delvis tømte enkeltgrav. Kistens omrids ses tydeligt. Den mørke bølgede linie ved østenden er måske et formudlet skinddække. Øst er opad mod venstre. VSM fot.

plankekiste med forlængede langsider. Tværs over kisten var der lagt tre hovedstore sten, hvoraf én ses på fig. 2. Kisten var ikke større end 0,80 x 1,00 m, og omkring den var lagt omgravede undergrundsmateriale (lag 3). I den sydøstlige del af kisten (15 cm over gravens bund) fandtes der som eneste gravgods en 3,5 cm lang slintflække med tværretouche. Flækken har uden tvivl været lagt foran den døde, hvilket viser, at vedkommende har været gravlagt liggende på siden i sovestilling og med ansigtet mod syd. Alene kistens længde, kun 1 meter, viser, at personen må have ligget med optrukne ben. Om personen så har ligget med hovedet mod ØSØ eller VNV er straks vanskeligere at fastslå. I niveauet hvor flækken lå, blev kiste-sporet pludselig forlænget 20 cm mod øst. samtidig forsvandt de forlængede kisteender, mens de

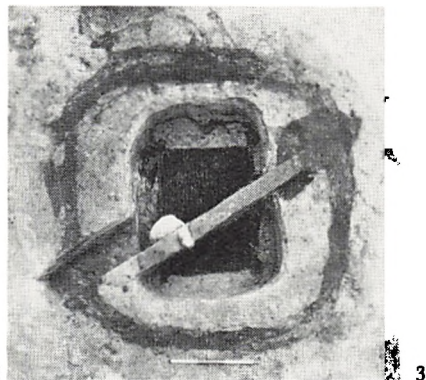

Fig. 3: Plan- og snittegninger af anlæg A. Forenklet fremstilling af kisten er indtegnet på plan-tegningen, selvom denne ikke var synlig i fladen. De stiplede plankespor skal kun vise i hvor stor en del af grøften de har stået. Deres angivne størrelse er ikke endegyldig.

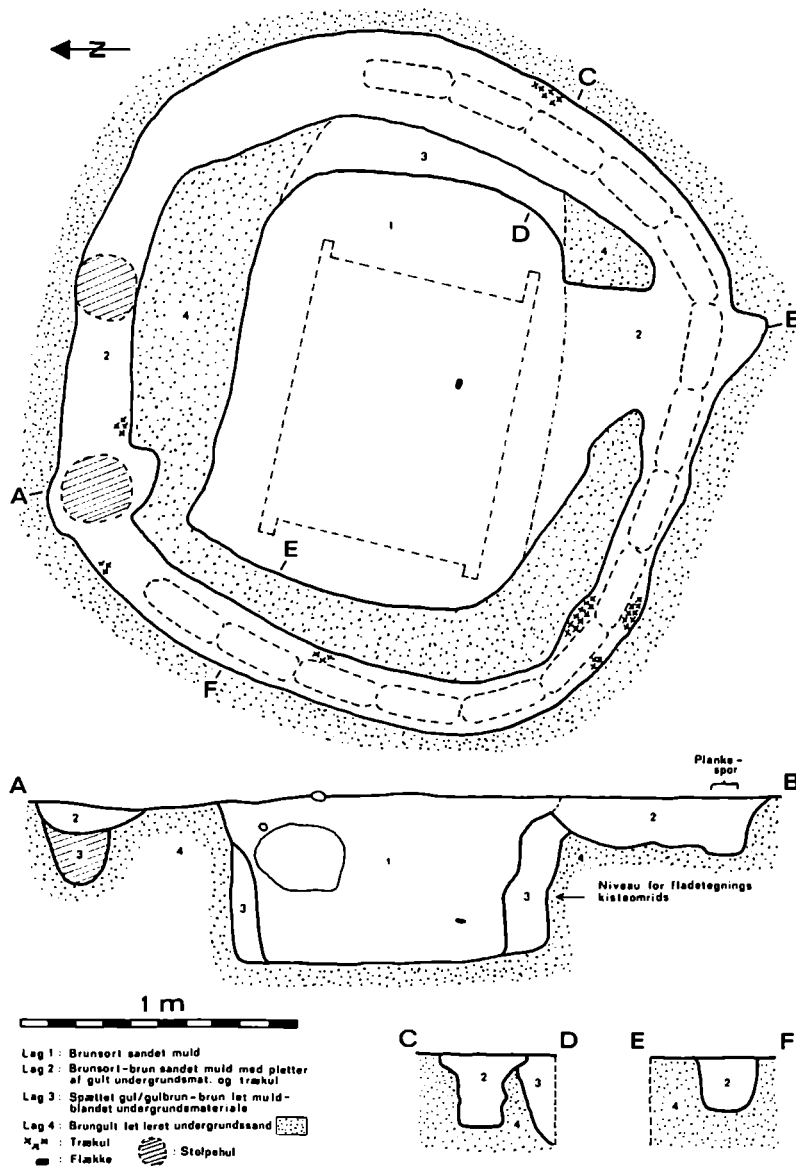
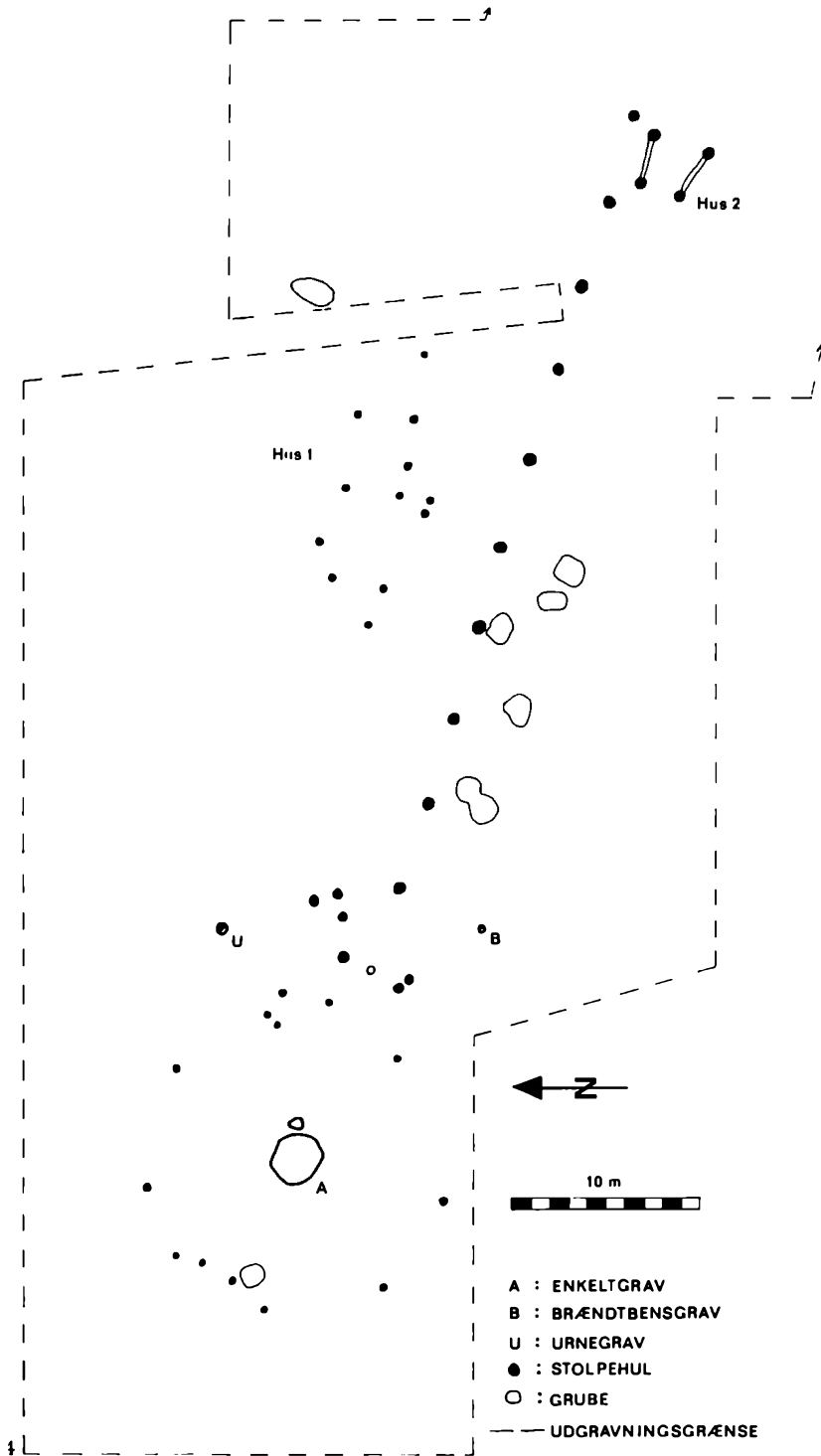

Fig. 4: Plan over udgravningsfeltet med samtlige anlæg indtegnet.

stadig var klare i vestenden. Der har åbenbart været en forlænget bundkonstruktion i kisten. Ved tilkastningen af graven, var kisten blevet fyldt med brunsort sandet muld, og takket være dette står omridset af kisten klart mod den omgivende lyse fyld.

Ringgrøften, der omgav graven, havde en største diameter på 2,60 m. Bredden varierede fra 0,18 m og op til 0,35 m, mens dybden lå mellem 0,20-0,30 m. I den sydlige trefjerdedel af grøften viste flere tvær- og længdesnit, at der uden tvivl har stået tæstillede planker (stiplet på fig. 3). Grøften var i denne side skarpt markeret (jvf. fig. 3: snit AB-syd, CD og EF), og bunden var fuldstændig vandret. Flere steder kunne iagttages spor efter optrukne planker, hvis tykkelse synes at have været omkring 10 cm. Bredden kunne derimod ikke med sikkerhed bestemmes, men flere steder synes de at have været over 30 cm. Karakteren af grøstens nordlige fjerdedel var en helt anden, og det var klart, at der ikke havde stået planker i denne side. Derimod kunne der ses to svage fyldskifter i undergrundsfylden i grøstens bund, som muligvis kan være spor efter to optrukne stolper (skraveret på fig. 4). Ved tilkastningen af graven var både planker og eventuelle stolper blevet trukket op, og hele anlægget omhygge-

Fig. 5: Den lange stolperække set fra ØSØ. Stolpehullerne er snittede og giver et godt indtryk af rækkens monumentale fremtræden. Til venstre for rækken ses det lille hus 2. VSM fot.

ligt jævnet, inden højen blev opført. En lille grube øst for ringgrøften var samtidig med graven, men dens funktion kunne ikke nærmere bestemmes.

Grøstens plankekonstruktion kan have båret en form for tag, som er forsvundet, da man trak plankerne op. Derimod var det klart, at den lille plankekiste ikke har haft et plankelåg. I så fald ville man have iagttaget en sammenstyrtning i gravfylden over kisten, og dette var ikke tilfældet. Et skinddække eller lignende kan derimod ikke udelukkes. En mørk bølget linie i den lyse fyld ved østenden af kisten er måske sporet efter et formuldet skinddække (se fig. 2).

Stolpekreds om højen

Ved afrensningen omkring højen fandtes der en stolpekreds bestående af 13 stolpehuller alle med en diameter på 20 cm og samme sorte fyld. Stolpeforløbet i kredsen var noget uregelmæssigt (jvf. fig. 3). I den nordvestlige side fandtes således 4 tætliggende stolpehuller, som beskrev et let bue ind mod centrum af højen. I den østlige side lå to stolpehuller indenfor hovedkredsen – måske markerende en form for indgang. Diameteren af stolpekredsen var ca. 16 m og afstanden fra stolperne og ind til centrum af enkeltgraven var for

hovedpartens vedkommende omkring 8.0 m.

Det kunne desværre ikke afgøres stratigrafisk, hvilken fase i højen denne stolpekreds tilhørte, idet den også lå udenfor højfoden til den sekundære høj. Der er dog ingen tvivl om, at denne stolpekreds skal ses i forbindelse med en gravlæggelse i højen.

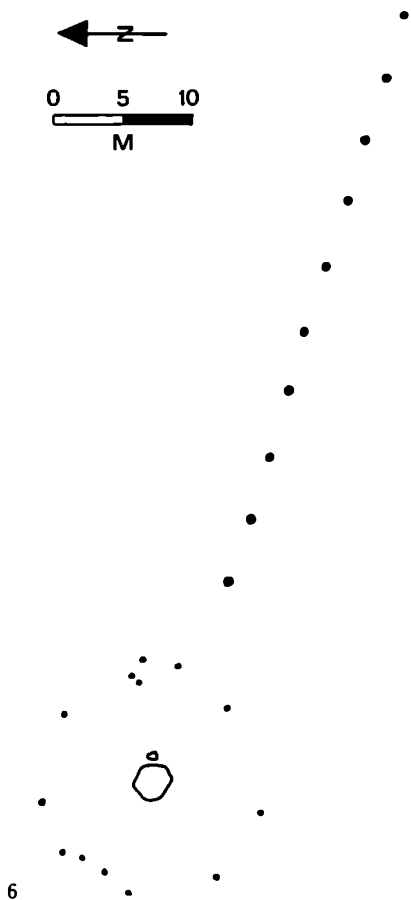
Stolperækken

En 43 m lang stolperække dukkede

op i en afstand af 14 m sydøst for enkeltgraven. Den bestod af 10 kraftige stolpehuller liggende på en lige række, orienteret VNV-ØSØ, og med en indbyrdes afstand på mellem 4,5-5,0 m. Stolpehullernes diameter var op til 0,55 m og dybden 0,75 m. Tydelige spor efter de bortrødne stolper i hullerne viste, at de havde haft en tykkelse på 30-40 cm. Stolperækken peger helt klart op mod centrum af højen, og det er værd at bemærke, at rækkens oriente-

Fig. 6: Udtegning af enkeltgraven og det formodede gravmonument i tilknytning til denne. Graven, stolpekredsen og stolperækken tolkes her som ét samlet anlæg. Dets samlede længde er ca. 66 m.

ring er fuldstændig identisk med den gravlagtes i den lille enkeltgravskiste. At der eventuelt skulle være tale om et hegn tilhørende den førromerske bosættelse, kan udelukkes på forhånd. Afstanden mellem stolperne er alt for stor sammenlignet med hegn fundet på

andre jernalderboplads. Stolpernes indbyrdes afstand er så stor, at de næppe har båret noget mellem sig.

Det er usikkert, om nogle af stolpehullerne i området mellem stolpekredsen og rækkens vestende tilhører denne. Det synes dog ikke at være tilfældet, idet deres karakter er meget forskellig fra rækkens stolpehuller. Derimod er det lille hus 2 svært at placere. Det udgøres af to stolpepar indbyrdes forbundet med en væggrøft. Den asymmetriske form på »huset« og fraværet af væggrøfter i enderne kunne tyde på en slags portlignende konstruktion med åbne ender. Om anlægget tilhører den førromerske bosættelse eller måske skal ses i forbindelse med stolperækken, kan desværre ikke afgøres, idet der ikke blev gjort fund i anlægget.

Samlet gravanlæg

Selvom der hverken er stratigrafiske eller fundmæssige belæg for at betragte ovennævnte anlæg som et samlet gravmonument, er det fristende at tolke dem som et sådant. På grundlag af en enkel logisk analyse af anlæggenes indbyrdes forhold synes det at være rimeligt at betragte enkeltgraven, stolpekredsen og stolperækken som ét monument. Ser vi først på stolperækken,

synes sammenfaldet i dens orientering med den gravlagtes, at være for indlysende. Antager vi, at de to anlæg ikke er samtidige, ville sandsynligheden for, at deres orientering afveg fra hinanden, være langt større. Deres sammenfaldende orientering er næppe tilfældig. Problemet er et noget andet med hensyn til stolpekredsen. Selvom enkeltgraven ligger i dens centrum, er der ingen tvivl om, at også den ødelagte sekundærgrav har ligget i dens centrum. Ser vi imidlertid på symmetrien i monumnet, er afstanden fra enkeltgraven til stolpekredsen den samme som fra stolpekredsen og til den første stolpe i den lange række. En vis regelmæssighed synes således at præge anlægget. Man skal naturligvis være varsom med at overfortolke sådanne anlæg og søge sammenhænge, som der ikke er belæg for. Nogle vil måske anse den her fremlagte tolkning for en overfortolning. Lad os dog indtil videre betegne anlægget som et samlet gravmonument fra enkeltgravskulturen, – det kan jo være at lignende anlæg måske vil dukke op i fremtiden og bekræfte denne tolkning. En forudsætning for dette må dog være, at der er mulighed for at foretage en større fladeafdækning omkring højen. Ellers vil anlæg af denne art ikke blive konstateret.

Enkeltgrave af typen med omgivende ringgrøft er efterhånden fundet flere steder i Danmark. De er næsten udelukkende koncentreret i Jylland, men et par kendes dog fra Fyn.² Diameteren af disse ringgrøfter varierer lige fra 1,75 m og op til 9,5 m. Som i vort tilfælde synes flere af de små ringgrøfter at have rummet en form for planke- eller stolpekonstruktion, der måske har haft dødehuslignende karakter. De store ringgrøfter har nærmere afgrænset et »indviet« gravområde, – måske er vor stolpekreds også udtryk for dette. Ringgrøftgravene tilhører enkeltgravskulturens ældre faser. Selv om der ikke fandtes daterende oldsager i vor grav, viser den 0,6 m dybe undergrav, at den sandsynligvis skal dateres til kulturens ældste fase, nemlig undergravstid. Denne fase er via en række C-14 dateringer fra andre grave dateret til 2290-2010 f.Kr. (C-14 år).³ Dette svarer i absolutte år til tiden fra 2950-2575 f.Kr. Stolpekredse i forskellige udformninger er også fundet flere steder i Danmark. Omkring højfoden af en enkeltgravshøj ved Esbjerg fandtes således spor efter et risgærde i form af tætstillede pælehuller.⁴ Ved en ældre bronzealderhøj ved Vesterlund i nærheden af Give er der fundet en stolpekreds bestående af 14 stolper.⁵ Det største paral-

lelmateriale findes imidlertid i Holland, hvor man tidligt udgravede høje efter moderne metoder. Det vil sige hele højen og ikke kun den centrale del, hvilket var den gængse metode før i tiden. Et rigt varieret udvalg af enkelte, dobbelte og flerdobbelte stolpekredse kendes fra Holland.⁶ Pæle- og rishegn bestående af flere hundrede tætstillede pæle er fundet i flere tilfælde ved de hollandske udgravninger. Som i Danmark findes disse både omkring enkeltgravshøje og bronzealderhøje. Disse hegn er forsøgt tolket som værende nytteanlæg.⁷ De skulle forhindre højfylden i at skride ud. Dette er måske også tilfældet for de tætstillede pælehegn, som findes umiddelbart ved højfoden. Disse er ofte helt sluttede kredse uden et indgangsparti, hvilket tyder på, at de er rejst efter højen er opført. Dette kan imidlertid ikke være tilfældet ved stolpekredsene, hvor der er stor afstand mellem stolperne, så deres støtte har været for lille. Stolpekredsen omkring sb.26 lå desuden et par meter udenfor højfoden. I disse tilfælde har der nærmere været tale om en markering af et gravområde, – måske i forbindelse med et begravelsesritual. Udgravningen af sb. 26 har vist, at det er værd at gå langt udenfor selve højen, – måske specielt ved enkeltgrave. De her fundne anlæg ty-

der på, at ikke kun området umiddelbart omkring højen har været anvendt ved gravlæggelsen. Den nærmest unikke stolperække viser, at man under enkeltgravskulturen måske har opført store træbyggede gravanlæg. Alene ringgrøftgravene tyder på en forkærlighed for trækonstruerede gravanlæg. De tidlige enkeltgravshøjes ofte meget ringe størrelse viser, at man kan have betjent sig af gravanlæg opført i træ for at opnå en monumental virkning. Disse har oprindeligt været lige så imponerende som store gravhøje, men tegner sig nu kun som mørke stolpehuller i undergrunden.

Noter

1. Udgravningen af sb. 26, Tjele sogn, Viborg amt, blev foretaget af Viborg Stiftsmuseum. Foruden forfatteren deltog stud.mag. Kirsten Hauschild og stud.mag. Irene Jensen, begge København. Som arbejdsmand deltog Jørgen Møller, Troestrup.
2. N.H. Andersen: To grave fra tidlig enkeltgravskultur. Fynske Minder 1978.
3. C. Malmros og H. Tauber: Kulstof-14 dateringer af dansk enkeltgravskultur. Årbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie 1975 (1977), p. 81.
4. H. Andersen: Fra tomtens af en sløjfet høj. Kuml 1952, p. 182.
5. H. Thrane: En bronzealderhøj ved Vesterlund. Kuml 1967, p. 19.
6. A.E. van Giffen: Die Bauart der Einzelgräber. Mannus Bibliothek 45, 1930, Taf. 84.
7. H. Andersen: jvf. note 4, p. 178.

Posthusgravningen i Skive 1982

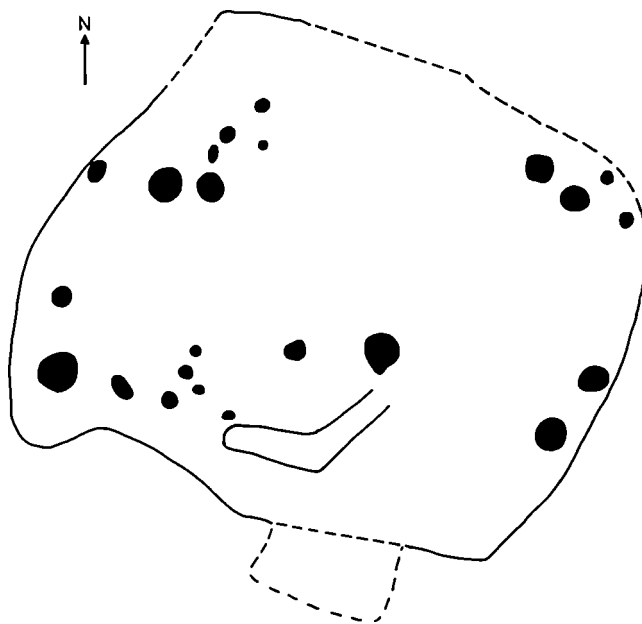
af Erik Fjeldsø Christensen, Jesper Hjermand, John Simonsen og Per Bugge Vegger

I sommeren 1982 fik Skive Museum mulighed for at foretage en udgravning i haven bag posthuset, som ligger i Skives bykerne. En arkæologisk undersøgelse var blevet aktuel i forbindelse med udvidelsen af posthuset. Nogle år forinden havde vi foretaget en lille prøvegravning i havens nordlige del og fundet bl.a. keramik og stentøj fra middelalderen.

I det følgende vil vi redegøre for de foreløbige resultater af denne undersøgelse. Først berettes der om lokalitetens ældste fund, som stammer fra vikingetid. Dernæst beskrives stedets geologi og sedimentationsforhold og tilstedeværelsen af en mølledam fra middelalderen sandsynliggøres. I tredje afsnit beskrives de forskellige fund af middelalderligt keramik, stentøj, træ, læder m.v. Artiklen afsluttes med en opsummering af det fundne samt et synspunkt på fundenes betydning for den sandsynlige placering af det endnu ukendte, ældste Skive.

Fundene fra Vikingetid

Det viste sig, at hullet fra prøvegravningen var gravet direkte ned i et såkaldt grubehus – iøvrigt det eneste vikingetids-hus inden for udgravningens areal. Huset tegnede sig som en ca. 70 cm dyb nedgravning på ca. 3,9 meter i læng- 2

◀ Fig. 1. Grubehuset set fra vest. JS-foto.

◀ Fig. 2. Tegning af grubehuset med dets stolpehuller og en buet rende markeret. 1.:50.

3

Fig. 3. Klæberstensgryde. Rekonstruktion og tegning: Orla Svendsen. 1:2. (150A127-128).

Fig. 4. Lærkar fra grubehuset. Rekonstruktion og tegning: Orla Svendsen. 1:2. (150A128).

deretningen omtrent øst-vest, mens det i bredden var ca. 3,3 meter. I bunden sås huller efter stolper og mindre pæle. Således fandtes der både ved øst- og vestgavlen huller efter de tagbærende stolper, som vel har båret et saddeltag. Når der er mere end eet stolpehul ved gavlen, kan det f.eks. skyldes, at der på et tidspunkt er nedgravet støttestolper, når de oprindelige stolper er blevet for svage.

Der fandtes enkelte spor efter stolper og pæle langs væggene, dog ikke tilstrækkeligt til at fastslå disses opbygning. Det indre areal af huset synes at have været ca. 3,2 × 2,5 meter, svarende til 8 kvadratmeter.

Nedgangen til husets gulv har formentlig været i sydsiden, idet der her var gravet et parti af undergrundsleret. Selve gulvfladen udgøres blot af undergrundsleret. I gulvfladen fandtes enkelte små

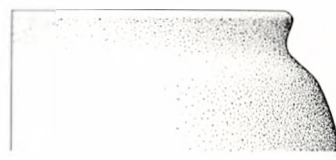
huller og en smal, buet rende, som kan have været spor efter aktiviteter i huset.

Det lille fundmateriale kan vanskeligt dateres præcist, men synes at pege på en datering af huset til sen vikingetid (1000-tallet). Der blev fundet skår af ildfast klæberstensgryde (fig. 3) – antagelig import fra Norge. Der fandtes også enkelte skår af hjemlig keramik, en forholdsvis grov, ikke særlig velbrændt vare (fig. 4). Endelig blev der fundet en del varmesprængte sten, såkaldte kogesten, som efter opvarmning i et ildsted kan ned-sænkes i væsker for at opvarme disse (= dypkogere.).

Nogen sikker tolkning af husets funktion er ikke mulig på grundlag af det fundne materiale. Et egentligt ildsted inde i huset fandtes ikke, men forekomsten af aske i gulvlaget kunne tolkes som spor af et simpelt ildsted på gulvet.

I vikingetiden må der nogle få meter syd for huset have løbet en lille bæk med tilløb fra det store plateau ovenfor mod vest. Huset er således placeret ikke langt fra vand på et terræn, der skrånede mod øst. Lidt østligere bliver skrånningen meget stejl ned mod Karup å.

Uden for grubehuset var der mod øst bevaret rester af den gamle

4

Fig. 5. Lerkar fra den gamle overflade øst for grubehuset. Rekonstruktion og tegning: Orla Svendsen. 1:2. (150A101).

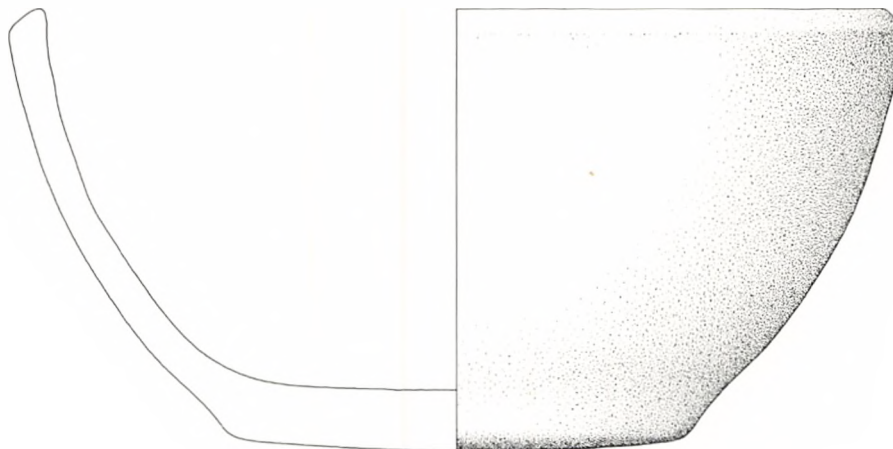

Fig. 6. Skår af lerkar med hank. Endnu et fragment af en tilsvarende hank tyder på, at karret har haft to hank. Godset er rødtligt, mellemfint magret og må betegnes som velbrændt. Foto: Mogens Hartmeyer. (150A136).

5

muldoverflade. Heri fandtes enkelte stolpehuller samt rester af vikingetidskeramik (fig. 5).

Ved husets nordside er der spor af senere aktivitet i form af en nærmest kegleformet nedgravning med spor af organisk materiale i bunden og ved siderne. Herfra stammer et usædvanligt skår med hank (fig. 6).

John Simonsen

Geologi. Sedimentationsforhold.

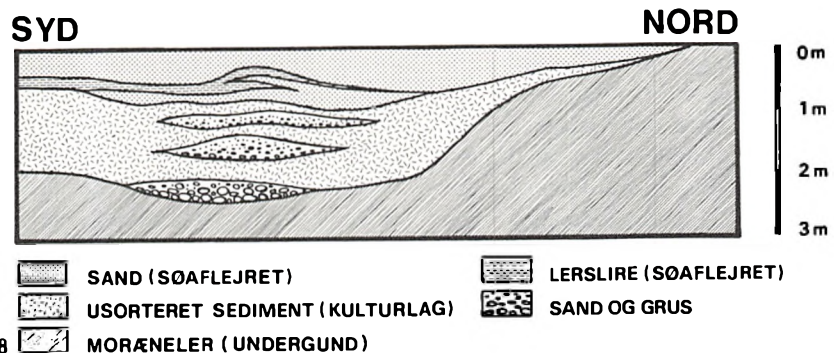
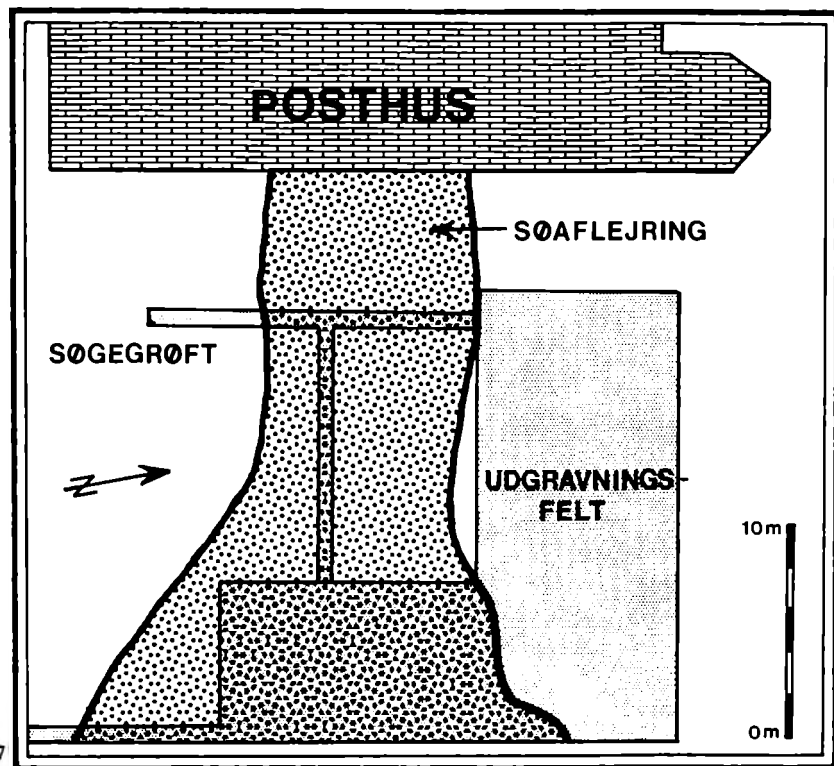
Mølledam

En redegørelse for de geologiske forhold i Posthushaven kan bedst indledes med en gennemgang af et 11 m langt nord-sydgående profil, 20 m øst for posthuset. Profilet lå vinkelret på bakkens fald og afslørede tværsnittet af en af de erosionsdale, der må have gennemfu-

Fig. 7. Plan over udgravningen, der viser udbredelsen af søaflejringen i Posthushaven.

Fig. 8. Profil 20 m øst for posthuset, som viser tværsnit af erosionsdalen og dens indhold af sedimenter. Lag af opfyld over mølledammens sandaflejringer er ikke indtegnet.

ret bakkefacaden (fig. 8). Dalen, hvis bund og sider bestod af moræneler, var opfyldt af sandede og lerede lag, hvoraf flere tydeligvis var afsat i vand. Nederst fandtes en sand- og gruslinse med store sten i bunden aflejret af den bæk, der har løbet i bunden af dalen. Højere oppe i profilet lå to tilsvarende linser, der fortæller om fortsat vandløbsaktivitet, mens dalen har været under opfyldning. Linserne lå i et mørkt, dårligt sorteret sediment med talrige kulturrester. På trods af sin farvemæssige homogenitet var sedimentet meget forskelligartet og varierende fra lerblandet sand over tørvcagtig dynd til partier med ren sphagnumtørv. En tolkning af en sådan aflejring er næppe entydig, men meget tyder på, at aflejringen har fundet sted i et sumpet, til tider vanddækket område. Tørv og sammenskyldede pindelag tyder på dette. Andre dele af sedimentet er dog helt uden aflejningsstrukturer og den store mængde middelalderligt affald taget i betragtning, kan det ikke udelukkes, at en del af aflejringen kan være kunstigt påfyldt.

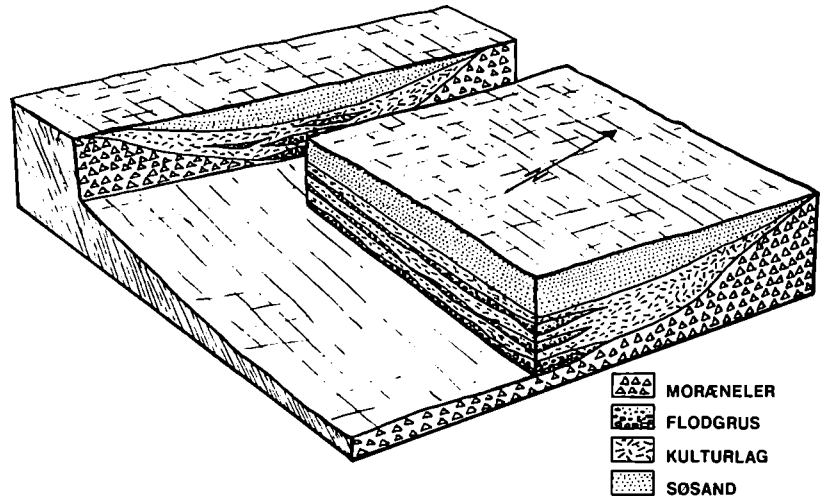
Sagt enklere, kan situationen opfattes således, at der i en erosionsdal med vandløb i bunden sker en opfyldning, dels ad naturlig vej (langs vandløbets bredder), dels ad kunstig vej. Vandløbene kom-

Fig. 9. Blokdiagram, der viser princippet i opbygningen af aflejringerne i Posthushaven. Erosionsdalen kan følges frem til posthusets bagside (diagrammets venstre bagkant). Vandløbsaflejringerne strækker sig i flere niveauer i dalens længderetning. Det sandede søsediment er udbredt i hele dalens bredde og følger denne frem mod posthuset.

mer herved til at løbe hen over opfyldet, hvilket må være forklaringen på, at der findes vandløbsaflejringer i flere niveauer i profilet. Dalen er under opfyldningen blevet omdannet til en sumpet og stinkende losseplads.

Det der imidlertid er profilet store overraskelse er, at der over opfyldet i hele dalens bredde pludselig optræder sandlag med tynde lerslirer. Sandaflejringer, der i flere niveauer indeholder strømribber, er tydeligvis afsat i en sø med gennemstrømmende vand. Miljøet har ændret karakter fra sumpet losseplads til en sø med friskt vand i bevægelse. Det oprindelige vandløb må være blevet stemmet op øst for udgravningsfeltet d.v.s. længere nede i dalen. En sådan opstemning kan vanskeligt forklares gennem naturlige geologiske processer, og tilbage bliver den mulighed, at der er bygget en regulær dæmning på tværs af dalen. I givet fald repræsenterer sandaflejringerne i Posthushaven en middelalderlig mølledam.

Gennem gravning af et system af søgegrøfter kunne erosionsdalens forløb og mølledammens udbredelse fastlægges (fig. 9). Dalen kunne følges helt frem til posthusets bagside, og den fortsætter tydeligvis ind under bygningen, frem mod Posthustorvet. Søaflejringerne, der følger dalen, bliver

9
smallere mod vest, men om den når Posthustorvet vides ikke.

Det kan i forbifarten være interessant at bemærke, at posthuset således er bygget på tværs af en erosionsdal med lossepladsopfyld i bunden, overlejret af sand, afsat i en middelalderlig mølledam.

For at få yderligere oplysninger om aflejringsmiljøet blev sedimenternes indhold af planterester undersøgt. Især opfyldslaget havde et stort indhold af frø og frugter, som kan give værdifulde oplysninger om vegetationen på aflejringsstedet og i dets nærmeste omgivelser. Over 25 plantearter er blevet udsorteret, men da der endnu kun foreligger foreløbige bestemmelser

af materialet, skal kun hovedtrækene i det omgivende plantesamfund omtales. Bukkeblad og porse har øjensynligt været de eneste sumpplanter. Den øvrige vegetation har haft en ukrudtsagtig karakter og blandt de almindeligste planter kan nævnes star, pileurt, skræppe, mælde, ranunkel, frøstjerne, brændenælde og hyld. En sådan vegetation tyder på, at udgravningsområdet har ligget uden for den egentlige bymæssige bebyggelse, og den understreger områdets karakter af at have været losseplads på det tidspunkt, da erosionsdalen var under opfyldning.

Erik Fjeldsø Christensen

Fig. 10. Randskår af 1200-tals kuglepote, ornamenteret med de for perioden så karakteristiske bølgelinjer. (150A123). Tegning: Orla Svendsen.

De middelalderlige genstande

De stratigrafiske forhold på gravningen var, hvad angår de oldsagsførende lag, meget enkle. Hovedparten af fundene blev gjort i den oprindelige overflade (lag AB, fund 123), samt i dammen (lag AJ, fund 110). Disse to lag er stratigrafisk sammenhørende og var begge overlejret (af lag AK), så de fremtræder sluttede. Ved gravningens slutning blev nogle vognfulde af kulturlaget fra dammen kørt ud til en oplagsplads, for der at blive undersøgt for oldsager. Fundene derfra fik separat fundnummer (141), da der var mulighed for forurening, men er altså sammenhørende med fund 110.

Fig. 11. Randprofiler af kuglepottes. Til venstre er afbilledet 1300-tals former (150A110), til højre 1400-tals former (150A122). Tegning: Jan Opstrup.

Fig. 12. 1400-tals kuglepote. (150A122). Foto: Mogens Hartmeyer.

Dateringen af fundene og derigennem aktiviteten på området er primært sikret gennem fundet af mønterne, samt enkelte genstandes synkronisering med andre vel-daterede fund. Fundmaterialet stammer fra ca. 1250-1400 e.Kr. Størstedelen af fundene må tilskrives den senere del af dette tidsrum.

Som nævnt i det foregående, har området fungeret som losseplads. Dette har også fået indflydelse på oldsagerne, da det er kasserede genstande, der er blevet fundet. De optræder således ikke i deres oprindelige miljø, men disse forhold til trods giver de dog et vist

indblik i høj- og senmiddelalderens dagligliv i Skive.

Sortbrændt keramik

Hovedparten af keramikmaterialet var ikke uventet af sortbrændt keramik. Der blev fundet skår af flere forskellige typer, hvoraf kuglepottesne dog er klart dominerende. Udover kuglepottesne blev der fundet skår af fade eller åbne skåle, som de også kaldes, kander, 3-benede potter, kakkelpottes, låg,

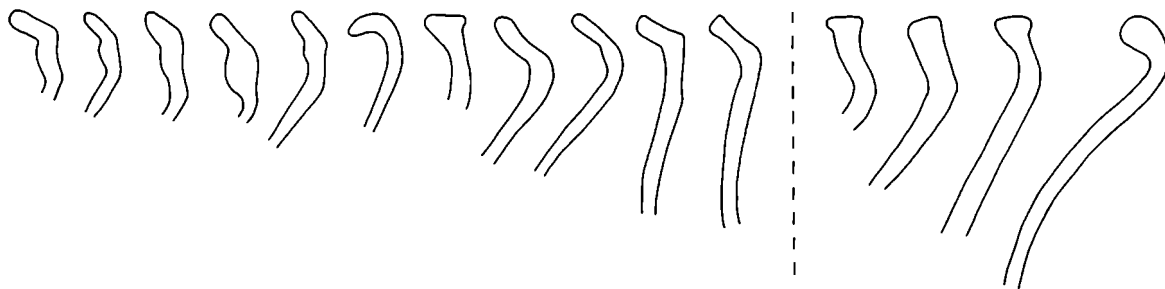

Fig. 13. Rand- og hankeskår af 1300-tals sortbrændt kande. Hankefragmentet er dekoreret med de for Midt- og Østjylland så karakteristiske indstemplede stjerner (150A141).

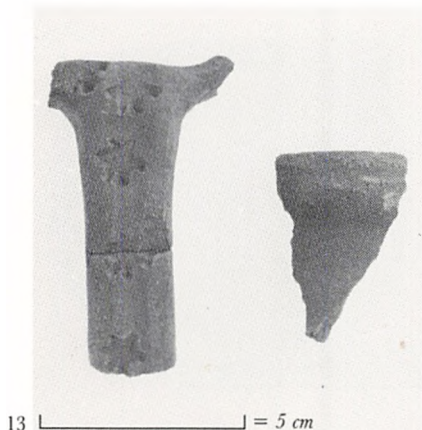
Fig. 14. Fragment af hankepartiet fra 1300-tals sortbrændt kande (150A110).

Fig. 15. Randskår af 1300-tals fade. Fadene har været dekoreret med fingerindtryk og pålagte vulster i form af tovsnoninger (150A110).

Fig. 16. Fragment af 1300-tals stjertpande. Stjertpander er sjældent forekommende og det afbildede eksemplar er så vidt vides det eneste kendte fra Jylland. (150A110).

Fig. 17. Usædvanligt fragment af keramik fra 1300-tallet, som kan hidrøre fra et svaleredekar eller hældetud til en kande. (150A110).

Fig. 18. Bugskår af 1300-tals glaserede kander. Skårene er dekoreret med bølgelinjer, pindstik, indpressede »knopper« i form af cirkler, kors og hindbærknopper samt pålagte pibelterskæl. (150A110+150A141).

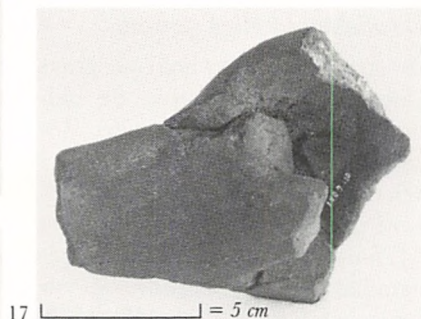
13 | = 5 cm

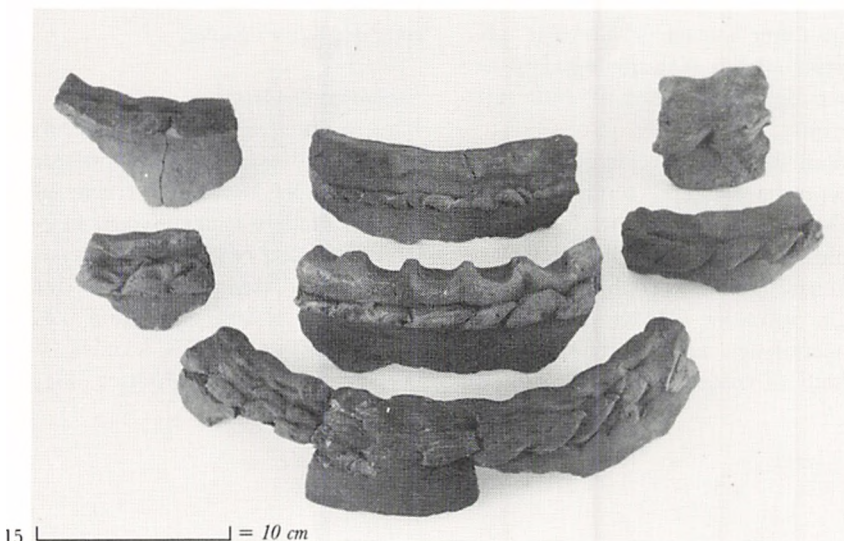
14 | = 5 cm

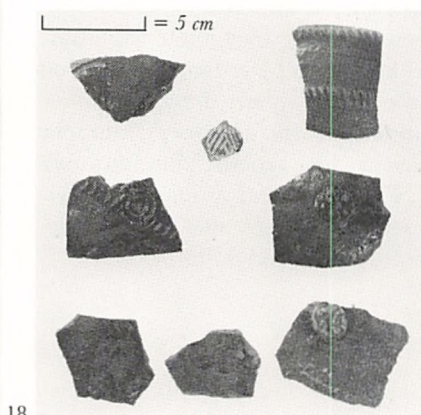
16 | = 5 cm

17 | = 5 cm

15 | = 10 cm

18

stjertpander og som noget helt usædvanligt et svaleredekar. Numerisk fordeler skårene på de forskellige typer sig således:

Kuglepote randskår:
Bugskår:
Kande randskår
Kande bundskår:

stk.
858
10377
7
3

Kande hankeskår:
Fade randskår:
Stjertpande randskår:
Pottetæer:

stk.
23
82
7
2

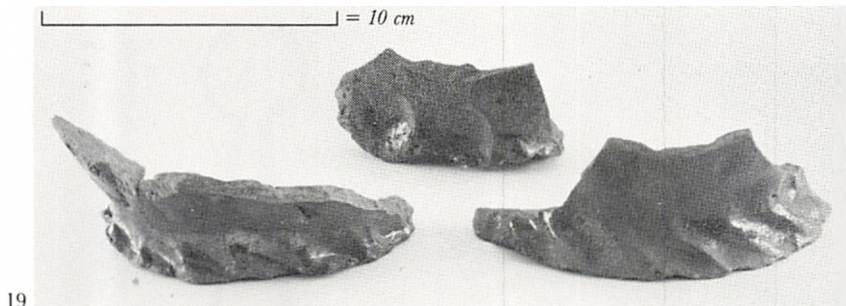
Fig. 19. Bundskår af 1300-tals glaserede kander, hvor standkanten er udført med fingerindtryk. (150A110+150A141).

Fig. 21. Bug- og randskår af importeret rhinsk stentøj fra 1300-tallet. (150A110+150A141).

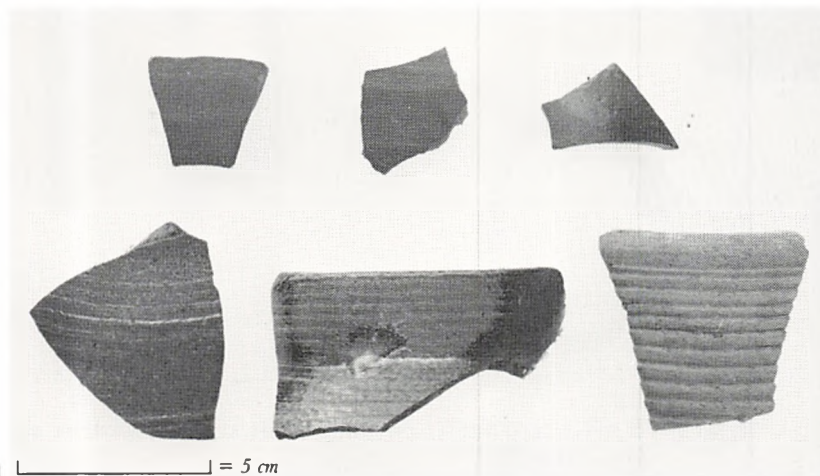
Fig. 22. Søm (150A110).

Fig. 20. Hankefragmenter af 1300-tals glaserede kander, med eksempler på enkelte- og dobbeltkantede, runde og snoede typer. Sidstnævnte er en sjældent forekommende hanketype. (150A110+150A141).

Fig. 23. Stabel, krampe, klinkejern og kædestump. (150A110+150A141).

19

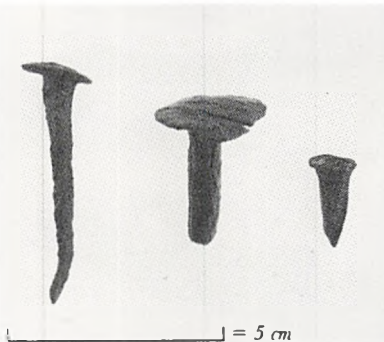

21

	stk.
Lågskår:	2
Svaleredeskår?:	1
Kakkelpotte randskår:	78
Kakkelpotte bundskår:	64

Rødbrændt, glaceret keramik

Udover skår af de glacerede kander, blev der kun fundet 2 pottetæer samt et lille hjørne af en flise, der vidner om tilstedeværelsen af andre keramiske former. Skårene 22

22

20

23

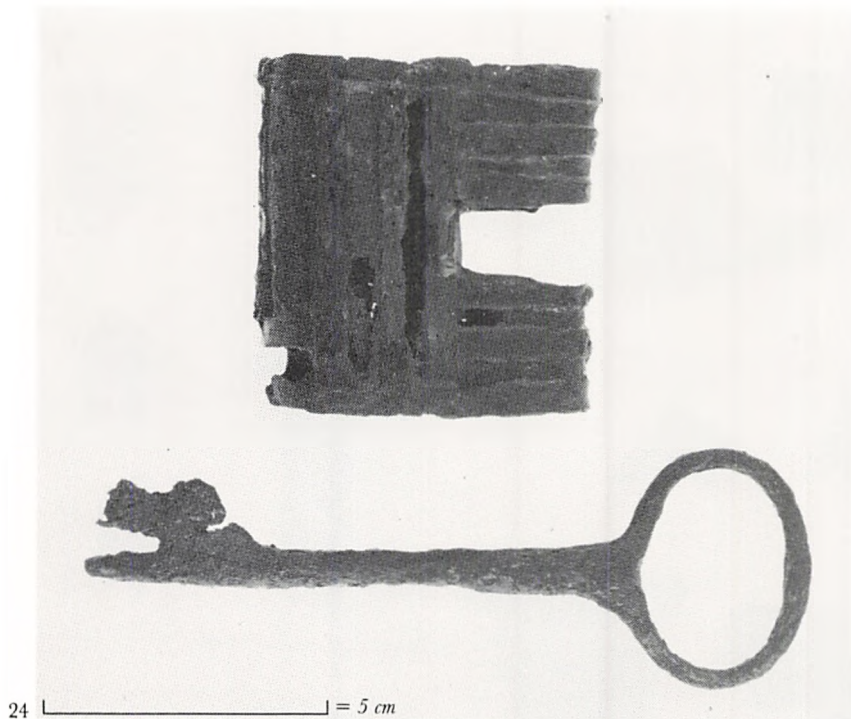

Fig. 24. Cylinderlås og nøgle med kam.
(150A141).

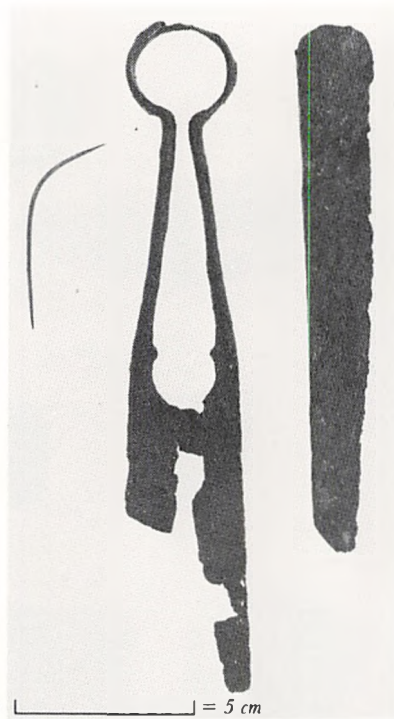
Fig. 25. Fyrrestikholder. (150A110).

Fig. 26. Leblad. (150A136).

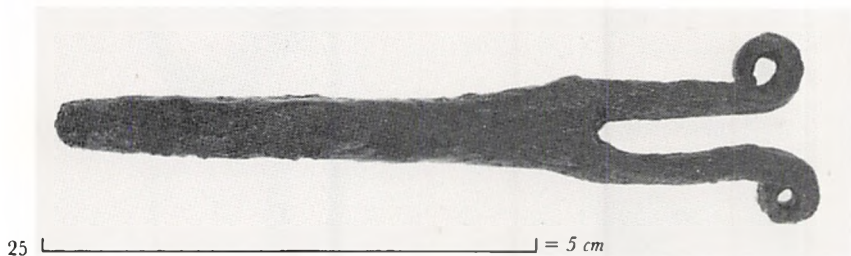
Fig. 27. Kniv, bøjlesaks og nål.
(150A110+150A141).

24 | = 5 cm

27 | = 5 cm

25 | = 5 cm

26 | = 5 cm

af rødbrændt keramik fordeler sig således:

	stk.
Kande randskår:	30
Kande bugskår:	499
Kande bundskår:	62
Kande hankeskår:	32
Pottetæer:	2
Flisefragmenter:	1

Importeret keramik

Der blev fundet ganske få skår af importeret keramik, men indirekte vidner de om en kontakt med det mellem-europæiske område. De

Fig. 29. Hestesko (150A110).

Fig. 28. Støbt ornamenteret tin-dragtspænde samt firkantet jernspænde. (150A141).

Fig. 30. Slibesten (150A110, 123, 141).

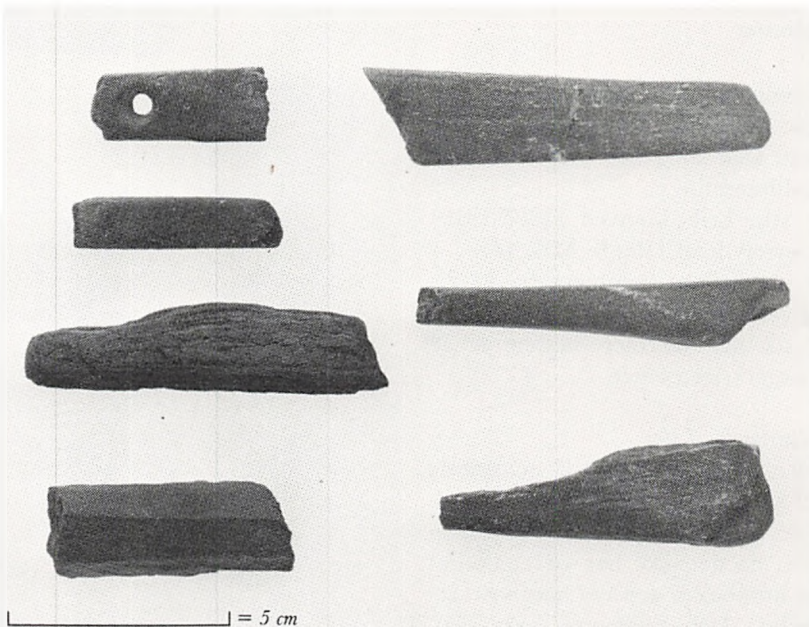
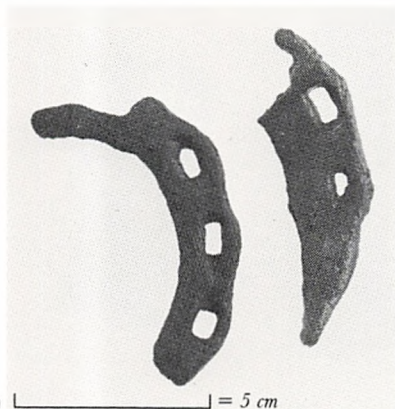
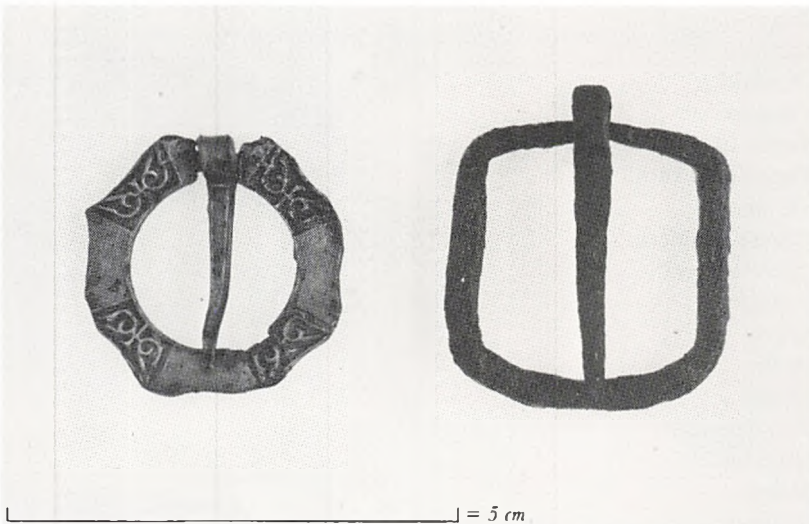
fundne skår fordeler sig på følgende måde:

	stk.
Rhinsk stentøj (Tyskland):	
Randskår:	3
Bugskår:	13
Andenne keramik (Belgien):	
Randskår:	1
Flamsk keramik (Holland):	
Bugskår:	2

Genstande af metal

Generelt må det siges, at bevaringsgraden for metalgenstande var meget svingende. Det har medført, at der for enkelte af de fundne genstande råder en vis usikkerhed om den rette tolkning. Af bestemmelige genstande blev der fundet følgende:

	stk.
Søm:	42
Kramper:	1
Klinknagler:	1

29 | = 5 cm

30 | = 5 cm

Fig. 31. Kværnsten (150A110).

Fig. 32. Glatpolerede benstykke, gennemhullet mellemfodsben samt skaft forfærdiget af et tåled. (150A141).

	stk.
Ring:	2
Stabler:	1
Overfald:	1
Cylinderlåse:	1
Nøgler til cylinderlåse:	2
Nøgler med kam:	1
Klinkejern:	1
Fyrrestikholdere:	1
Lyseholdere:	1
Leblade:	1
Knive:	3
Sakse:	1
Synåle:	1 31
Dragtsmykker:	1
Spænder:	2
Beslag:	2
Kæder:	1
Hestesko:	2
Mønter:	6

Mønterne blev bestemt af museumsspektør Jørgen Steen Jensen, Den kongelige Mønt- og Medaillesamling:

- 1 stk. Erik Menved (1286-1319) Nørrejylland Hbg 6, MB. 431.
- 2 stk. Erik af Pommern (c. 1422). Bynavn skelnes ikke.
- 3 stk. ikke nærmere bestemmelige borgerkrigsmønter.

Genstande af sten

Der blev kun fundet få genstande af sten, hvoriblandt en rektangulær, glatpoleret sten bør fremhæves, da det ikke har været muligt at indplacere den i et håndværkermiljø. Det nærmeste man kan 32

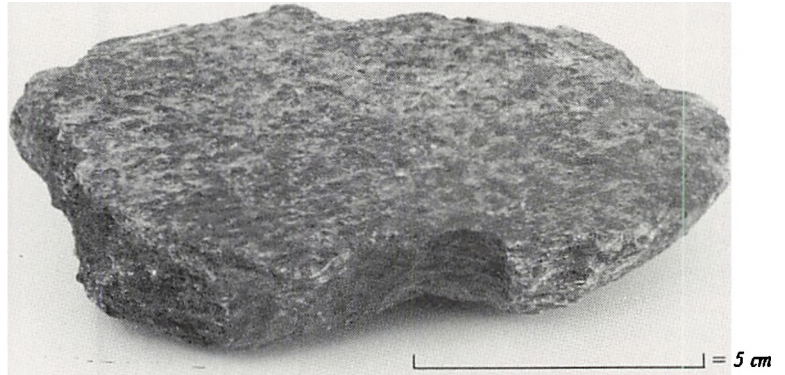

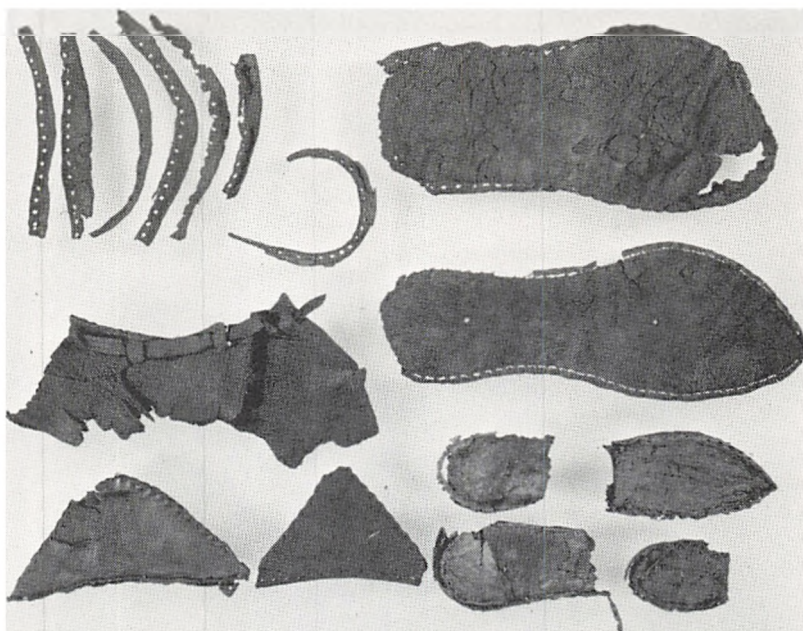
Fig. 33. Læderstøvle (150A110).
 Fig. 34. Skofragmenter. (150A110).

komme en identifikation, er betegnelsen »glatter«. Der blev fundet følgende genstande:

	stk.
Slibesten:	7
Kværnsten:	3
»Glatte«:	1

Genstande af organisk materiale

Der blev påtruffet et forbausende ringe antal trægenstande, det våde miljø taget i betragtning, men det må vel tilskrives den kraftige strøm i vandet, så det simpelthen er blevet ført bort. De fundne genstande er følgende:

	stk.
Benskafter af tåled:	4
Mellemfodsben med gennemhulning:	1
Glatpolerede benstykker:	2
Drejet trækar:	1
Nagle:	1
Reb:	1
Klæde:	1

Klædet og rebfragmenterne er analyseret af mag.art. Lise Bender Jørgensen, Langlands Museum. Klædefragmentet har antageligt været af uld og var vævet af z/s spundet tråd i 2/1 kiper. Rebfragmentet var spundet af animalske fibre iblandet grovere dækhaar, formodentlig uld.

Læder

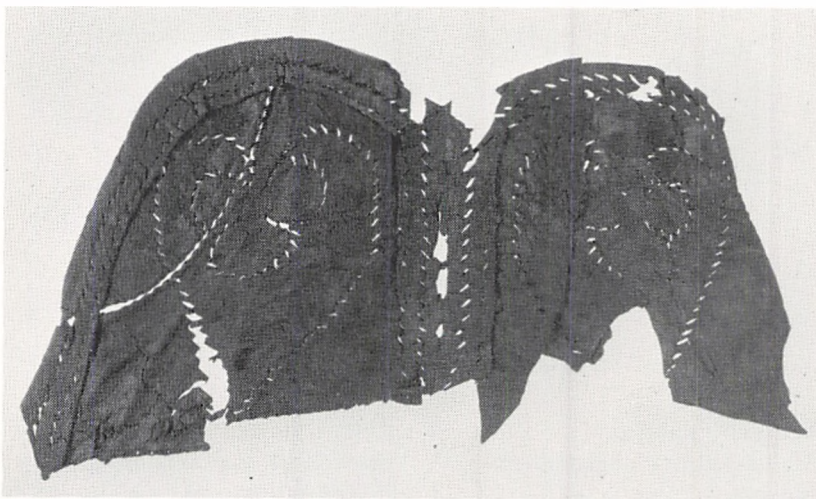
Lædermaterialet blev behandlet på Viborg Amts Konserveringsanstalt af konservator Eli Andersen og konservatorelev Per Hadsund Mortensen:

Udgravningen afslørede en del skindaffald, især kalv og kvie, efter konservering ca. 4,2 kg., hvoraf de 3,7 kg er egentlig afskår uden spor. Det øvrige materiale, med sypor, er med få undtagelser rester af slidt fodtøj, hvoraf der dog kun er fundet et stykke med nogenlunde sammenhæng, nemlig en støvle, hvor den nederste del, indbefattende sålen og lidt af overlæderet er skåret af. (fig. 33). Støvlens mål er nu: højde bagtil: 17,5 cm og »sodens« længde: 16,5 cm. Dens skaft har remskår både ved anklen og ca. 9 cm højere oppe. Det øvrige materiale er enkeltdele: såler til børn og voksne, hælkapper, skaftstumper og mange strimler med syhuller – enten reparations-fraskær eller mellemlæg (fig. 34).

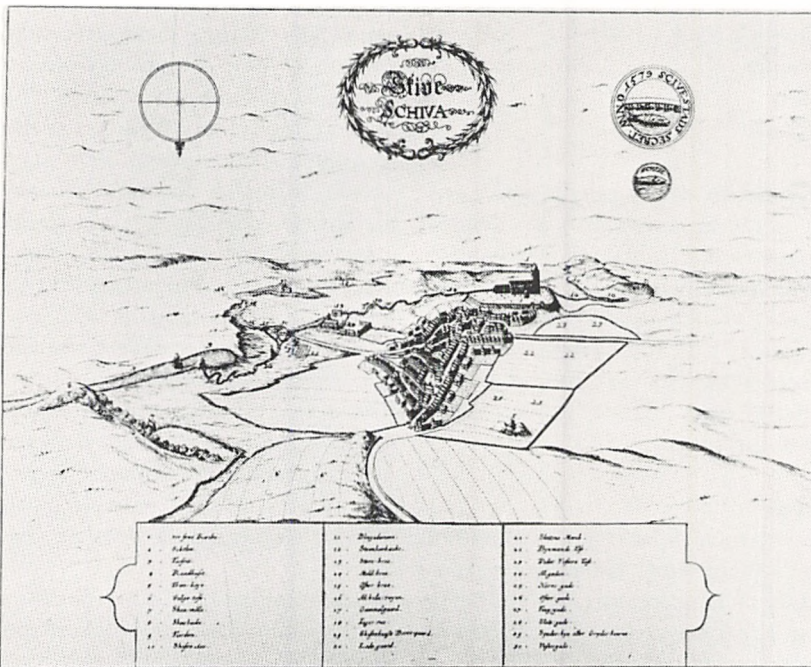
Nogle skindstykker som, med en enkelt undtagelse, helt sikkert har hørt til samme genstand, har intet

Fig. 35. Fragment af pung eller vante. (150A110).

Fig. 36. Resens kort over Skive, 1677. Foto: Mogens Hartmeyer.

35

36

med fodtøj at gøre. De er dekorede med perforationer, frembragt med en knivspids. Stykkerne kan beskrives som to sider, samlet med en kantning (fig. 35). Pung eller vante??

Faunafundene

Faunamaterialet blev behandlet af konservatorene Kim Aaris Sørensen og Tove Hatting, Zoologisk Museum, og Jane Richter, Institut for Historisk Geologi og Palæontologi.

Der var hovedsagelig knogler fra de større pattedyr: hest, okse, tamsvin og får, mens der af de mindre: ged, hund og kat kun blev påtruffet få. Knoglerne af fugle fordeles sig med en overvægt på gæs og høns, mens der kun blev fundet ganske få af skarv og krage. Fra dammens bundlag blev der ved slemning påvist følgende fisk: aborre, helt, karusse, kuller, sild, skalle og ål.

Jesper Hjermind

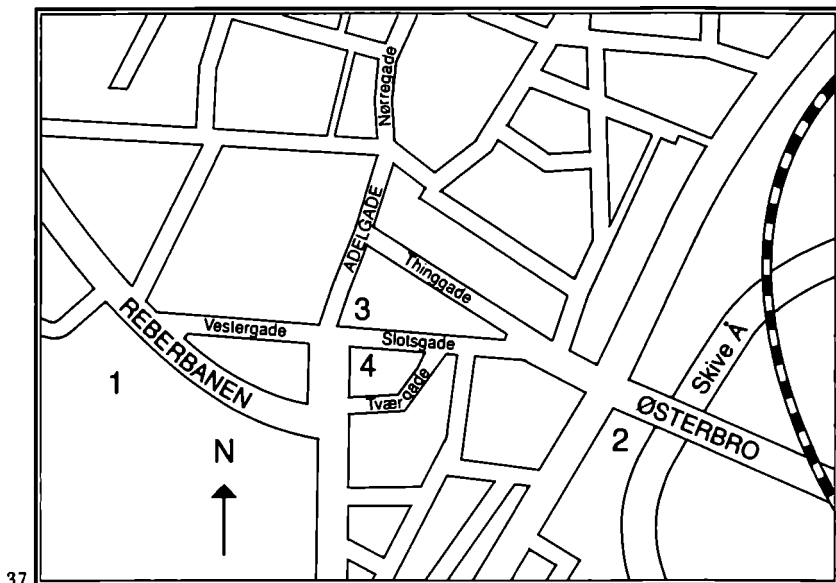
Det middelalderlige Skive

Det Skive, der kendes fra Resens afbildning af byen fra 1677, er beliggende på en flade nær toppen af det bakkedrag, der rejser sig vest for Skive å's udløb i Skive fjord.

Rygraden i denne by var den nord-syd orienterede Adelgade, hvor trafikken fra Nordsalling

Fig. 37. Skitse over den centrale del af det nuværende Skive. 1. Vor Frue Kirke. 2. Gl. Skivehus. 3. Viborg Stiftsmuseums udgravning 1962. 4. Posthusgravningen 1982. 1:8000. Tegning Frede Nielsen

Fig. 38. Dammen under udgravning. Foto: Jesper Hjermin.

37

38

samledes, før den i den søndre bydel, »Sønderbyen«, mødte den øst-vest orienterede Slots- og Vestergade, der samlede trafikken fra Vestsalling (fig. 37). Fra dette knudepunkt kunne trafikken via Slotsgade føres ned til det vigtige overfartssted ved Skive å, hvor kongens borg »Skivchus« var beliggende.

Det har været naturligt for historikere at anse dette knudepunkt i Sønderbyen for at have haft en central betydning i den oprindelige bydannelse. En historiker, J.C. Hansen, skrev i 1926, at dette område måtte anses for at være byens oprindelige centrum, og at den lille åbne plads ved Søndergade måske endda havde været byens første torv. At der ved nordvesthjørnet af det nuværende Posthus-torv i 1897 var fundet en kirketomt med kirkegård, kunne derfor kun forøge de »arkæologiske« forventninger til dette område.

Resultaterne fra den arkæologiske udgravning var overvældende. Foruden et grubehus fra vikingetiden og rester af bebyggelse fra 1600-1700 tallet, kunne det som vist i det foregående, påvises, at der i haven havde været en middelalderlig mølledam.

Mølledammen havde ligget i en erosionskløft, der var nedskåret i en leret moræne. Denne kløft var i op til et par meters højde fyldt

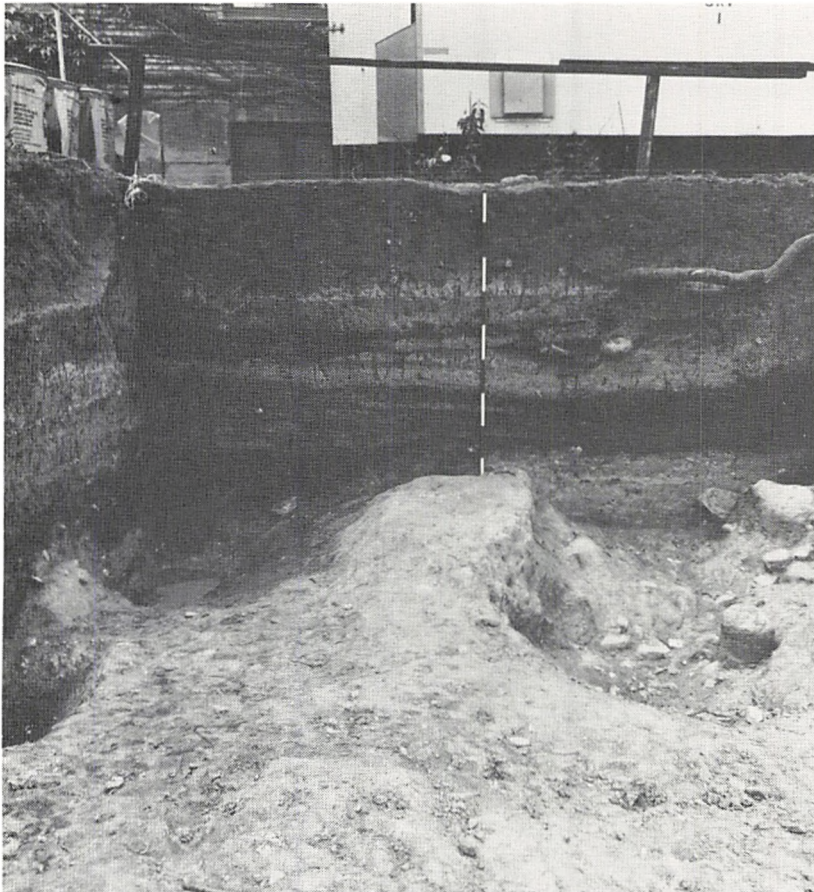

Fig. 39. Over nogle højmiddelalderlige gruber ses søsedimentet som et kraftigt lyst lag. Bunden af en skorsten tilhørende et hus fra nyere tid anses til venstre for stokken. Foto: Jesper Hjerminde.

39

med affald, men i disse lag blev der også gjort fund af mere end 10.000 potteskår, dyrekogler, læder, metalgenstande m.m., der viste, den var blevet anvendt som losseplads af datidens borgere i Skive. Da et bækleje i kløften var adskilt flere steder af de påfyldte lag, må opfyldningen være sket over en kort årrække. Potteskårene, der bestod af fragmenter fra tysk stentøj, udvendigt glaserede kander, gråsort, hårdtbrændt keramik viser, kombineret med fund af tre mønter slået under Erik af Pommern, at opfyldningen er sket omkring år 1400. Efter denne opfyldning blev kløf-

ten omdannet til mølledam. Øst for haven må bækken i kløften være blevet stemmet op således, at der i haven har været en sø, hvad sandaflejringer med flere strømribber gav klart udtryk for. Flere kraftige stolpehuller i og ved søen viste, at bredden af denne havde været sikret med en form for bolværk.

Da terrænet øst for udgravningsfeltet faldt med mere end 5%, og højden på den dæmning, der stemmede vandet op i søen, vel næppe kan have haft en højde på mere end 3-4 meter, må søens østlige afgrænsning have befundet sig på det nuværende mat.nr. 72a, ikke

langt fra udgravningsfeltets østlige afgrænsning. Den blev dog ikke fundet. Måske skyldtes den krumme linieføring på Søndergade, der endnu kunne iagttages 1877, en tradition fra den tid, hvor vejen måtte vige for søen, hvorfor man kan formode, at dammen har strakt sig ud midt på det nuværende Posthustorv.

Hvor længe søen lå i haven, gav udgravningen ikke svar på. Den var dog borte senest engang i 1600-tallet, hvor en bebyggelse rykker ind på dens tidligere plads. Resens afbildning, hvor Sønderbyen optræder som tæt bebygget, er således ikke baseret på en middelalderlig tradition. Fundet af en middelalderlig mølledam og kirke med kirkegård i denne bydel viser, at der ikke har været egentlig bymæssig bebyggelse her i denne periode. Dette kombineret med en arkæologisk udgravning i Adelgade 9, matr. 65, udført af Viborg Stiftsmuseum (VSM 7911) i 1962, hvor der udelukkende var bebyggelse spor tilbage til 1500-tallet kan betyde, at det middelalderlige Skive ikke skal findes i denne del af byen, men måske længere mod nord, omkring det nuværende torv, hvor boreprøver (som venligt er stillet til rådighed af Fa. Wilcken og Wulff) har vist tykke kulturlag.

Per Bugge Vegger

Fig. 40. Kort over Skive Kjøbstads Bygrunde.
Opmålt 1871

40

Fig. 41. Lille dekorationsfigur i form af en hund
fra 1700-tallet. Figuren er udført i lertøj med en
gulbrun glasur (løsfund)

41

Udgraverne vil gerne rette en tak til Post- og Telegrafvæsenet for venlig imødekommenhed over for undersøgelsen. Samtidig vil vi også gerne benytte lejligheden til at takke de mange amatørarkæologer og frivillige, som hjalp til undervejs.

Materialet og udgravningsberetningen findes på Skive Museum. (Sagsnr. SMS 150A).

Artiklen er redigeret af Jens Ole Lefèvre og John Simonsen.

Oldsagsfotos er taget af Mogens Hartmeyer (hvor intet andet er nævnt.)

Litteratur

Andersen, H.H., Crabb, P.J., og Madsen, H.J.: Århus Sønder vold. En byarkæologisk undersøgelse. Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter. Århus 1970.

Bencard, M. og Roedahl, E.: Dansk middelalder lertøj 1050-1550. Jysk Arkæologisk Selskabs Håndbøger I. Århus 1972.

Hansen, K.S. m.fl.: Skive 650 år, Skive 1976.

la-Cour, V.: Næsholm. Nationalmuseet, København 1961.

Liebgtott, N.K.: Keramik fra Vikingetid og Middelalder. Nationalmuseet, København 1978.

Liebgtott, N.K.: Stakhaven, Arkæologiske undersøgelser i senmiddelalderens Dragør. Nationalmuseet, København 1979.

Thiesen, C.: Bogen om Skive. Skive 1926.

31

Biskop Peder Villadsens gravkrypt

Undersøgelse 1981

af Jens Velleu

1. Murermeister Gullevs antikvariske indsats

Gennemblader man murermeister Christian Gullevs berømte manuskript om de antikvariske forhold i Viborg¹, opdager man hurtigt, at det var Domkirken, der havde hans store interesse – og her var det især de mange begravelser, som stod hans hjerte nær. Epitafier, gravsten og kisteplader beskrev og tegnede han sluttigt og så omhyggeligt, han evnede. Manuskriptet, som nærmest må karakteriseres som en notatsamling med illustrationer, er redigeret og renskrevet i hans alderdom – på en af de sidste sider bringer han en tegning af Domkirken med følgende kommentar: »Det østlige Parti af Domkirken (i) Viborg efter Restaurationen, fra 62 til 75, hvor ved samme er bragt i sin oprindelige stand. Tegnet af mig i min 86 Aar, 1892«. Han døde 22. maj samme år².

Gullevs indsats er bemærkelsesværdig. Den foregik nærmest som et græsrodsarbejde, hvor han under den hastigt fremskridende ændring af kirken i 1860'erne forsøgte at registrere, hvad han mente var interessant. Han følte vel også, at han havde en slags ret dertil efter mange års antikvarisk arbejde³, og han har sikkert kunnet arbejde forholdsvis uhindret. Anderledes

var det under restaureringen i 1828-35, hvor begravelserne i krypten blev ryddet ud. I sit manuskript skriver han om dørene

ind til de enkelte rum, at de blev »dels solgte og dels lagt ude paa Kjerke Plascen for Sol og Regn, saa dise smuk udskaarne Træ Døre

◀ Fig. 1. Gravstenen over Erik Kaas, død 1578. Tegning i Gullevs store manuskript.

ødelagdes, til Tab paa Billedskære Kunstens Vegne, alt med en stor Ligegyldighed fra Vedkommendes Side, Ligene udførtes paa Kjerkegaarden uden at der toges Afskrift af de indskrifter Som fandtes paa Pladerne, det blev neget mig at afskrive noget der af, da jeg som Muursvend Arbejdet derstes...«⁴. Den antikvariske interesse synes dog for begravelsernes vedkommende ikke at have været stort bedre i 1860-erne. Et enkelt eksempel skal trækkes frem. Nordøstligt i kirkens hovedskib lå gravstenen over den jyske adelsmand Erik Kås, død 1578. Den er tegnet i Gullevs manuskript (fig. 1) med tilhørende forklaring: »Denne Ligsten som formedelst sin Elde var Rar Laae til Venstere ved Øverst Hovedpille men var for en deel istykker, men blev som saa meget Andet bortkastet og begravet, da Alt var Overladt til Haandværkerne uden Videre Hensyn i Begjærdelsen af Restaurationen«⁵. Ret sent i restaureringsforløbet blev man klar over, at der var fare for hårdt frem. Der blev 12. maj 1868 nedsat en »Kommission for Viborg Domkirkes antikvariske Minder«, hvori blandt andre sad den daglige leder af byggearbejderne, arkitekt Julius Tholle – og vor murermester Gullev⁶. Kommissionen fik dog ikke større betydning – oprettelsen kom for sent.

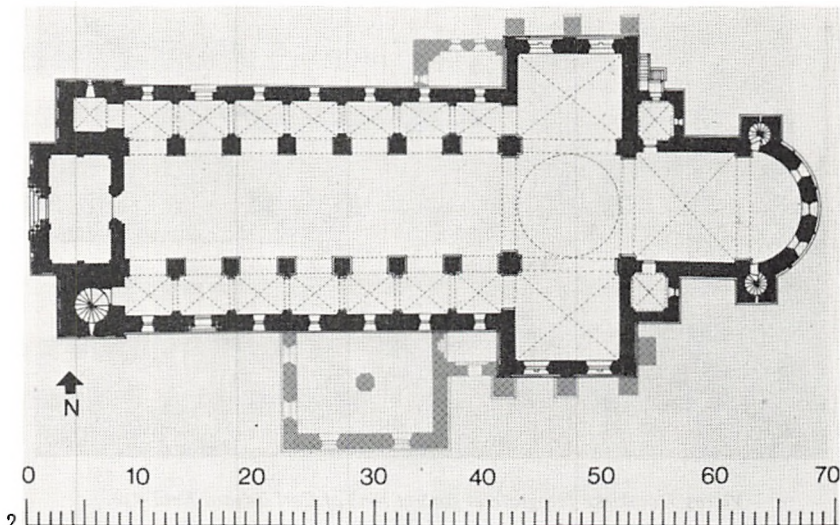

Fig. 2. Viborg Domkirke opmålt af Preben Christiansen 1981. Med grå farve er vist kapeller og stræbepiller, som ikke blev genopført under kirkens ombygning 1863-76. Den store tilbygning mod syd med midtpille er Vor Frue kapel. Efter Velleu 1981 (b).

Dens væsentligste indsats foregik i forbindelse med de bevarede gravstens genanbringelse i kirken. Ved et møde 3.1.1870 besluttede man sig for placeringen. I nordre sideskib skulle blandt andre Erik Kaas' sten anbringes – »forsaa vidt den haves«, som der er noteret i protokollen. Det synes ikke at have været tilfældet. I hvert fald kom den ikke op. Store dele af den findes dog i Viborg Stiftsmuseums stensamling delvis hugget i brostensstørrelse. Noget synes altså – trods Gullevs hårde ord – at være bevaret, omend i en miserabel tilstand. En del er gennem årene indkommet til byens Museum, andet dukker op gennem arkæologiske undersøgel-

ser. I det følgende skal redegøres for et sådant tilfælde, der på mærkelig konkret måde illustrerer Gullevs udsagn, at meget under restaureringen blev »bortkastet og begravet«.

2. Fundene fra udgravningen 1981

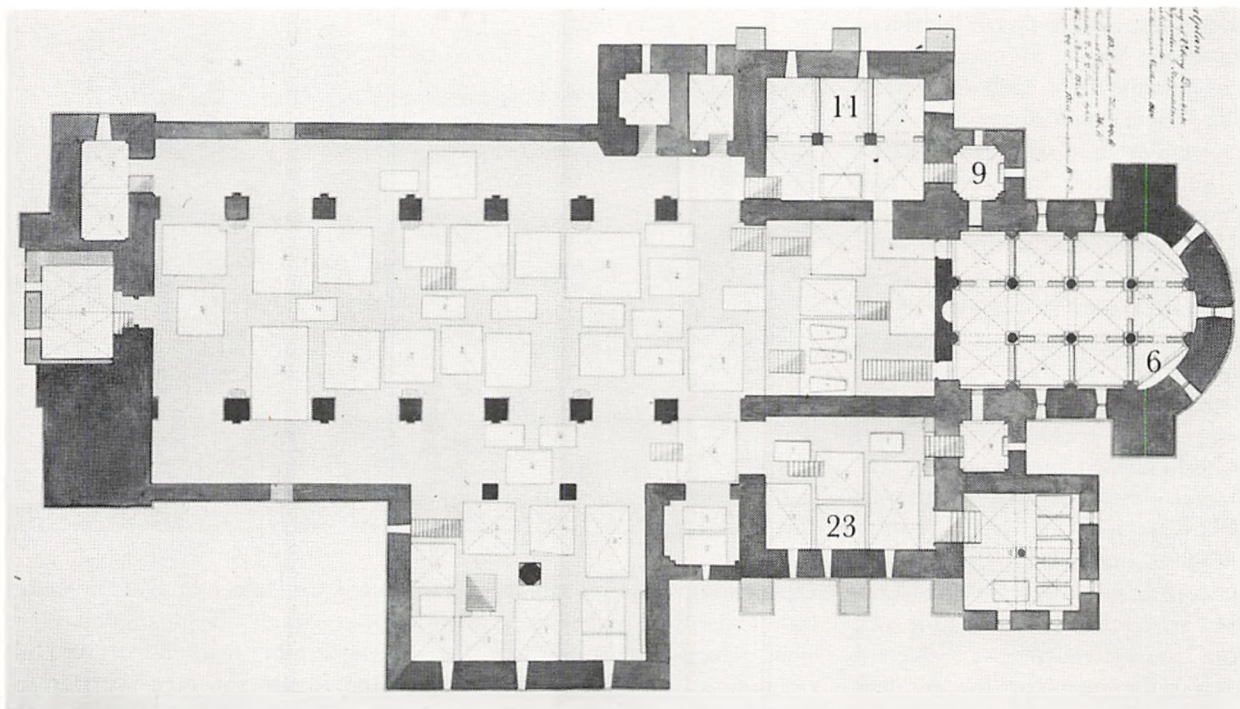
I forbindelse med en omfattende bygningsarkæologisk undersøgelse af Domkirken⁷ blev der i sommeren 1981 lejlighed til at frilægge et mindre område på tomten af det i 1868 nedrevne Vor Frue kapel, der ca. 1400 var anlagt syd for kirkens langskib (fig. 2). Begrundelsen for

Fig. 3. »Generalplan af den underste Afdeling af Viborg Domkirke med de deri værende Begravelser i Begyndelsen af det 19de Aarhundrede – Opmaalt og tegnet af Murermester Gullev sen. 1864«. – Her bragt efter kopi fra 1886 på Nationalmuseet. Numrene på de begravelse, hvorfra der er gjort fund i Peder Villadsens gravkrypt er påført større og mere synlige.

Fig. 4. Domkirken under nedbrydning fotografet af Israel B. Melchior 1868. Kvaderstenene i forgrunden tilhører Vor Frue Kapel. Børnene til venstre står nogenlunde over bisp Villadsens vel allerede dengang opfyldte gravkrypt. Fotografiet, som er den ene halvdel af en stereoskop-optagelse opbevares på Lokalhistorisk Arkiv i Viborg. Se videre om ældre fotografier af Domkirken hos Véllev 1976.

Fig. 5. Peder Villadsens gravkrypt under udgravning. En del af opfyldningen ses i det ene hjørne. I bunden er det velbevarede flise-gulv intakt. En trappe er bygget mod nord. Foto J.V. 16.6.1981.

Fig. 6. Peder Villadsens gravkrypt helt tømt for opfyldning. Gulvfliserne er taget op, og nedenunder ses urørt undergrundssand. Foto: J.V. 8.7.1981.

udgravningen var ønsket om her at få af- eller bekræftet tilstedeværelsen af et ældre dybt liggende fundament, hvis forløb fra tidligere års udgravning var kendt øst for kapellet⁸. En eventuel fortsættelse vestpå ville strække sig gennem sydvesthjørnet af kapeltomten. Fra en gravplan (fig. 3) med tilhørende liste, som Gullev havde udarbejdet i 1864⁹ vidste vi, at der her over en kvadratisk gravkrypt havde ligget et gravsten for biskop Peder Villadsen (1661-1673),

kendt som meddelelser af historiske efterretninger til Resens Atlas¹⁰. Gravsten er i dag indmuret i søndre sideskib.

Det blev besluttet at tømme krypten (nr. 36) for den opfyldning, der var påført i forbindelse med Vor Frue kapels nedbrydning (fig. 4). Herved ville vi dels få et indblik i bevaringstilstanden (fig. 5), dels ville vi, når gulvet var brudt op, kunne få klarhed om det ældre fundaments eventuelle tilstedeværelse. Det sidste viste sig ikke at

blive helt så let, da krypten var gravet ned under det niveau, hvor vi kunne forvente, at fundamentet var bevaret (fig. 6). Derimod dukkede der andre uventede resultater op. Opfyldningen i krypten bestod nemlig ikke blot af byggeaffald, men dette var iblandet mængder af mere eller mindre itubrudte kistebeholdninger af messing og bly. Nogen orden var der ikke at spore. Det var tydeligt, at vi stod overfor afrevne stykker fra flere kister fra vidt forskellig tid.

4

5

6

Fig. 7. Kisteplade over Sophie Dorothea Møjniken (1687-1775).

Som Blomsterne visne
Bladene affalder
og
det modne korn udsaaes i Jorden
saa døde
Høvedle og velbyrdige
Frue Sophie Dorothea Møjniken
en værdig Datter af fordum berømmelige Forældre
Henrich a' Møjniken
Lif Medicus ved Højsalig Kong Frederich den 3die

og
Sophie Charlotte Ribolt
som fødte Hende Ao 1687 den 10 January
Udi Aaret 1713 kom kun i Ægteskab med
H' Niels Arctander til Nøragergaard
Kiøb og Handelsmand i Wiborg

derefter
Som Enke i Aaret 1720 med
H' Lucas Kiærulff
Justitz Raad og Justitiarius ved Ober Hof Retten
i Christiania

Denne frugtbare Moder fødte udi det første Ægteskab
8 Børn 3 Sønner 5 Døtre
men

udi det sidste kun 1 Son 1 Datter
alle lige deelte iblandt de levendes og dodes Tal
men hendes Afskom formeredes

indtil 38 Børne-Børn og 13 Børne-Børns Børn
Som alle erer i Hende den bedste Moder og Olde Moder
Henvendt til gud prydede hun sit Lif med Dyd og Retskaffenhed
Overgivet i Hans villie udstod Hun alle dets Møysomheder
Guds frygt Sinds Roe og Orden gjorde Hendes Dage mange
endelig

Gik denne Ærverdige under Bøn og Troe ind udi
den inderlige fornykede og længe forventede Hvile
den 4de Marty 1775
udi Hendes Alders 89de Aar

7

Kisteplader og våbenskjolde

En enkelt hel kisteplade af bly var forsynet med en lang, let læst indskrift, der fortalte, at den var lagt over Sophie Dorothea Møjniken (en meget velstående Viborg-bor-

ger), som levede fra 1687 til 1775 (fig. 7).

En plade af forgyldt messing var brudt i mærkværdigt mange små stykker, men så meget kunne samles, at det fremgik, at den tilhørte

den adelige Otto Marsvin (1655-1725) (fig. 8).

En række våbenskjolde i messingblik voldte naturligvis mere besvær. De blev overladt heraldikeren Knud Prange, hvis redegørelse

Fig. 8. Kisteplade over Otto Marsvin (1655-1725).

Den sidste del af teksten består af et 12-linjet gravvers, hvis fulde ordlyd de bevarede fragmenter ikke har givet mulighed for at rekonstruere.

...
...over
.....velbaarne nu ....erre
.....o Marsvi.
til Trudsholm som blev fød paa Restrup d.: 11 May A° 1655
og Døde Paa Trudsholm .. Marz 1725

Det er een afgjort Sag .....Stand og Veld
Kand vise døden af...
Det syndsens legen ...
Saa er det dog ar...
Dend brave Marsvin....
Som nogen Adels Mand d ....
Dog Viiser dell....
Og .aat.....
Men....Læ....
At søge lyse ....
Saa nyder ....
Der naaede .....ig..

bringes nedenfor. Heraf fremgår, at det ene af skjoldene tilhørte Ida Christine Moth (død 1689), gift med Viborg-bispen Søren Glud, hvis gravsten i dag sidder indmuret i kirkens søndre sideskib.

Mere kompliceret er forholdene omkring de resterende skjolde, men efter Pranges undersøgelse kan der med rimelighed peges på, at 6 enkeltskjolde har siddet som anevåbener på en enkelt kiste en-

ten for Niels Høeg (død 1725) eller hans søster Anne (død 1731). Lidt mere usikkerhed optræder omkring to 4-delte våbenskjolde. Et noget afvigende våben var et såkaldt kabinetsvåben i bly, som

Fig. 9. Rester af drevene kistebeslag i messing.
 Fig. 10. Et udvalg af forskellige typer blybeslag.
 Fig. 11. Fire i bly støbte engle.

sikkert har siddet på generalmajor Jost Gerhard v. Scholtens kiste. Han døde 1786. Ifølge Gullevs opgørelse fra 1864 var hans kiste placeret i rum 6 i krypten, men den blev i 1828 nedsat i Vor Frue kapel.⁹ Så der kan ikke være noget mærkeligt i, at vi nu finder dette embedsvåben netop der. Gullev skriver endda i sit store manuskript, at han fandt v. Scholtens private våben »i Frue Capel ved oprømning af Begravelserne«¹¹. Og her ligger muligvis også forklaringen på fundet af de 6 ovenfor nævnte enkeltvåben, som forsøgsvis var tilskrevet Niels eller Anna Høeg. Deres kister var ifølge Gullevs 1864-liste placeret i samme rum i krypten som v. Scholtens kiste (nr. 6). De skulle dog ifølge listen være udførte allerede i 1773¹², men kistepladerne kan jo udmærket forinden være taget og hængt på væggen i rummet for senere at være bragt til Frue Kapel.

Vi har nu med rimelig sikkerhed fået bestemt, hvor i kirken nogle af kisterne til de fundne plader og skjolde har været placeret. Og for resten giver Gullevs 1864-plan (fig. 3) også et godt svar. Fru Mønikens kiste stod indtil 1828 i kryptens nordre siderum (nr. 9). Otto Marsvin var begravet i et af de overhvelvede rum, der var indrettet i nordre korsarm (nr. 11), og bispinde Moth lå sammen med sin

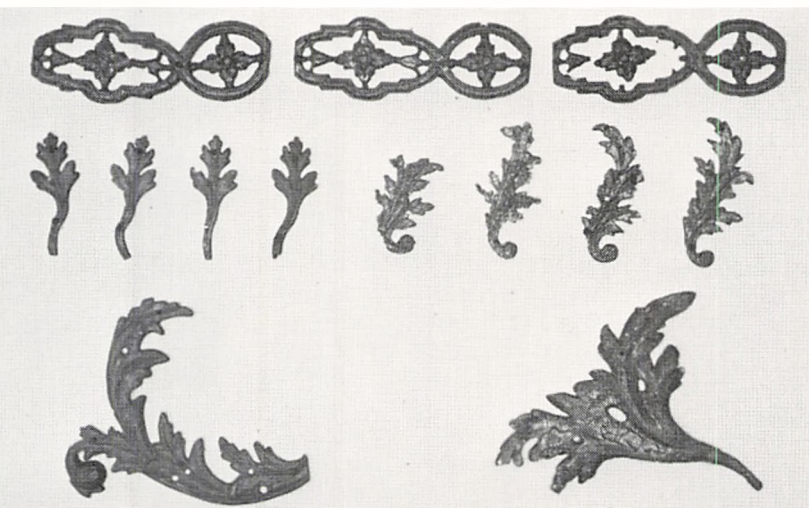
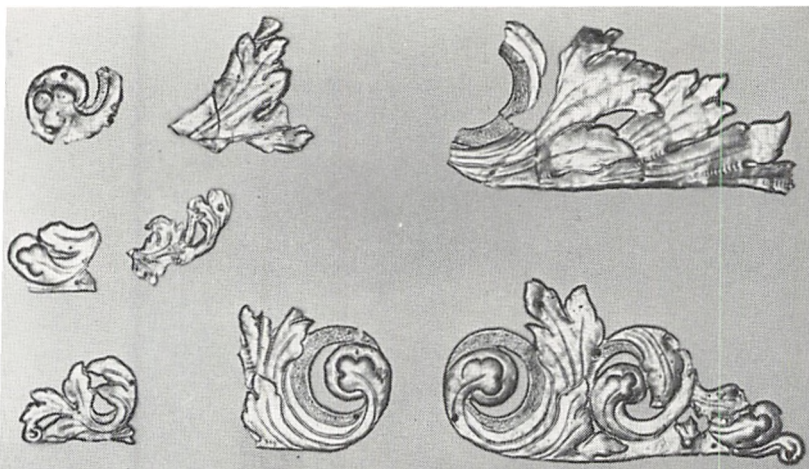

Fig. 12. Englehoved, der har siddet som hjørnedekoration.

Fig. 13. Kiste fra titelbladet af tillægget i ligprædiken over bisp Johannes Trellund (1669-1735). Billedet bragt efter et eksemplar af bogen på Viborg Katedralskoles bibliotek.

gemal i en gravkrypt i søndre korsarm (nr. 23).

Der vil her ikke blive gjort rede for de enkelte personers data eller særlige tilhørsforhold til Domkirken. Det må række at påpege, at de repræsenterer de forskellige samfundsgupper, som havde tilknytning til den ærværdige katedral. Fra gammel tid havde den intet særskilt sogn i byen, men i kraft af byens politiske status fik kirken en særlig betydning for den jyske adel. Efter kongelige reskripter af 1636, 1686 og 1724 henhørte til menigheden adelen, karakteriserede, gejstlige og præsteenker, som var bosiddende i byen¹³. Ved nedbrydningen af Nørre sogns kirke (den gamle Gråbrødrekirke) overgik det ene af byens to sogne i 1813 til Domkirken¹⁴, men da var det kort forinden (1805) blevet forbudt at foretage begravelser inde i kirkerne.

Andre beslag

Ud over ovenfor nævnte ganske markante fund fremkom i gravfylden mængder af mere eller mindre itubrudte ordinære ornamentale kistebeslag af både messing (fig. 9) og bly (fig. 10). Nogle enkelte støbte engle (fig. 11-12) udgør dog en undtagelse, som blev anledningen til, at hele gruppen blev taget op til nøjere undersøgelse.

Barokkens svungne pragtkister fik

ofte en overdådig udsmykning af mangecartede støbte beslag, som i deres forsøvede tilstand gjorde sig godt på det sorte betræk. Enkelte lidt ramponerede eksempler kan stadig ses i kirken. Men ideen bag moden fremgår bedst på for eksempel en afbildning i tillægget til

den store ligprædiken over biskop Trellund, trykt i Viborg 1738 (fig. 13)¹⁵. Her er de mange forskellige ornamenttyper sammensat til et fantasirigt fladedækkende mønster. Og det er netop sådanne listestykker og bladede, der er fundet i biskop Villadsens gravkrypt.

Fig. 14. Edele Bielkes kiste fra 1706 i Roskilde domkirke. Foto på Nationalmuseet ved N.J. Poulsen 1975.

Fig. 15. Udvalg af beslag på Anna Ramels kiste fra 1702 i Sorø kirke. Foto på Nationalmuseet ved N.J. Poulsen 1976.

Gørtlerne har haft travlt – men hvem og hvornår? Her var det, at englenc kom til hjælp.

I 1975 var Nationalmuseet gået igang med en undersøgelse af kisterne i Ove Skades krypt i Roskilde domkirke. Opgaven var betroet nuværende redaktør ved Danmarks Kirker, Niels Jørgen Poulsen, som kunne vise, at beslagene på flere af kisterne var lavet af gørtlerne Michel Schrøder (død 1711) og sønnen Nicolai Schrøder (død 1723)¹⁶. Det var således tilfældet ved Edele Bielkes kiste (fig. 14). Hun døde 1706 og kisten blev i tidens ånd udført med svungne former og dækket med forskelligartede beslag. På hjørnerne er anbragt små barokengle – netop af den type, som fandtes i Viborg (fig. 12). Dette bør dog ikke være afgørende for en påstand om, at Viborg-englene er lavet i København af Schrøder-familien. Formerne til fremstillingen kan have været kopieret og solgt videre. Men mærkeligt nok viser det sig, at også Bielke-kistens lange ornamentbånd, som sidder i forlængelse af englens vinger, findes i Viborg (fig. 10). De her fundne bladornamenter optræder dog ikke i Roskilde, men derimod helt identiske på en kiste i Sorø (for Anna Ramel, død 1702) (fig. 15), hvor kistepladen af messing på bagsiden er signeret af Nicolai Schrøder¹⁷. – Der 15

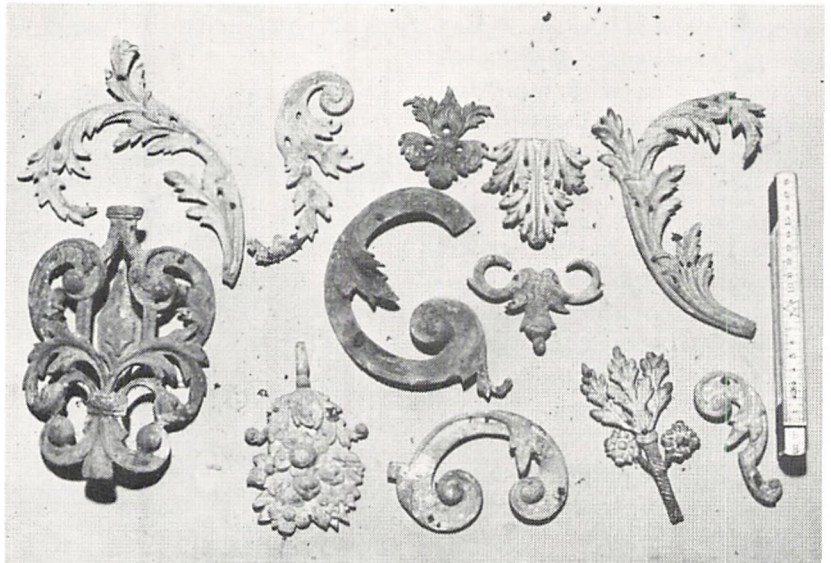

Fig. 16. Våbenskjold i murermester Gullevs store manuskript (afsnit 398). Den tilhørende tekst lyder: »En Vaaben fundene i det nedlagte Frue Capel i Domkirken ved Begravelsernes Udrydelse. Udført paa Kjerkegaarden 1866«.

synes altså at være gode argumenter for, at Viborg-beslagene er lavet i København i begyndelsen af 1700-årene af det kendte gørtlerfirma¹⁸.

Men hvilken kiste eller kister har beslagene siddet på? Det kan vel blot afgøres ved overordentlig heldige arkivalske fund. Sandsynligvis er kisterne lavet i København og derfra fragtet til Viborg. Sådan var det tilfældet med Peter Rodstens kiste i Århus Domkirke. Han døde i København 1714, hvor hans kiste blev snedkret af Johan Schumacher og udsmykket af Nicolai Schrøder. Kisten kom efter at have været opstillet i Holmens kirke i København i 1715 til Århus, hvor den i dag står i krypten under Marselis' kapel i Domkirken. Kistens få bevarede beslag har ifølge Niels Jørgen Poulsen paralleller på ialt 10 kister i Roskilde og Sorø på Sjælland, Vitskövle i Skåne, Vindinge og Fraugde på Fyn¹⁹ –

og nu altså også i Viborg i Jylland.

Fundene fra udgravningen af det lille hjørne af kapeltomten ved Viborg Domkirke gav et overraskende fundmateriale. Hvad man for mere end 400 år siden smed bort, er igen blevet draget frem. Man kan sige, at vi er gået i gamle Gullevs fodspor. Hvad han fandt og tegnede (se f.eks. fig. 16), synes dog ikke at have fundet vej til de offentlige samlinger – og noget Domkirkemuseum eksisterede ikke.

Noter

1. Manuskriptet ejes af Viborg Stiftsmuseum, men er deponeret på Landsarkivet. Det er katalogiseret på Museet 1972 under nr. 21 D, men er allerede erhvervet kort efter Gullevs død i 1892. Gullevs byhistoriske arbejde og hans store manuskript er behandlet af Vellev 1980.
2. Gullevs data er opregnet hos Vellev 1972.
3. Hans interesse for Domkirken startede allerede i 1828, da vor første kunsthistoriker N.L. Høyen besøgte kirken – og fik hjælp af den unge Gullev.
4. Gullevs store manuskript afsnit 843.
5. Gullevs store manuskript afsnit 62. Tegningen og den tilhørende tekst er indført flere år efter begivenheden. Originaltegningen har vi i dag ikke kendskab til. Situationen omkring Gullevs arbejde er omtalt af den kendte Viborgforsker A. Heise. I en artikel i Jydske Samlinger 1868-69 skriver han i en note s. 336 i forbindelse med en omtale af Erik Kaas: »Ligstenen selv er desværre

ikke længere til. Ved Kirkens Gjenopførelse for nærværende Tid er Stenen, der alt tidligere skal have været beskadiget, bleven helt sønderlaaet og Gravstedet bedækket med Grus. En Mand, der nærer levende Interesse for gamle Mindesmærkes Bevarelse, Hr. Murermester Gullev i Viborg, har imidlertid med stor Flid efter de sønderlaaede Brudstykker optaget en Tegning af Stenen, hvorpaa fandtes udhugget en harniskklædt Ridder og en Kvindeskikkelse i fuld Legemsstørrelse tillige med Sparre-Kaasernes og Galternes og deres Aners Vaabenskjolde. Ethvert synligt Spor af denne Begravelse vil saaledes for Fremtiden være forsvundent«.

6. Kommissionens protokol opbevares på Landsarkivet under C 610-35.
7. De arkæologiske udgravninger, som foregår i Viborg Stiftsmuseums regi, startede 1971. Den første redegørelse er udgivet i MIV 1 (Vellev 1971). En opsummering med litteraturhenvisninger findes i Vellev 1981. Udgravningen 1981 blev foretaget ved forfatteren i samarbejde med cand.mag. Hans Krongaard Kristensen.
8. Ved udgravninger 1975 og 1980 blev fundamentet iagttaget i flere udgravningsfelter. Det løber umiddelbart syd for kirkens tværskib i retning øst-vest. Det er til nu iagttaget over ca. 30 meters længde. Dets funktion er uvis.
9. Originalplanen opbevares på Viborg Stiftsmuseum under nr. 830 C. Den tilhørende skrevne liste er ikke bevaret. – En kopi af planen blev på kulturhistorikeren Daniel Bruuns initiativ i 1886 udfærdiget til Nationalmuseet. Den blev indført under nr. 6062 sammen med en kopi af listen. De to planer er bortset fra nogle forskelle i nummerering af gravene – identiske. Herom skriver Bruun i et brev til museet af 30.4.1886 – i forbindelse med oversen-

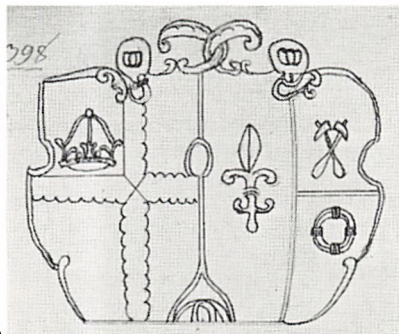
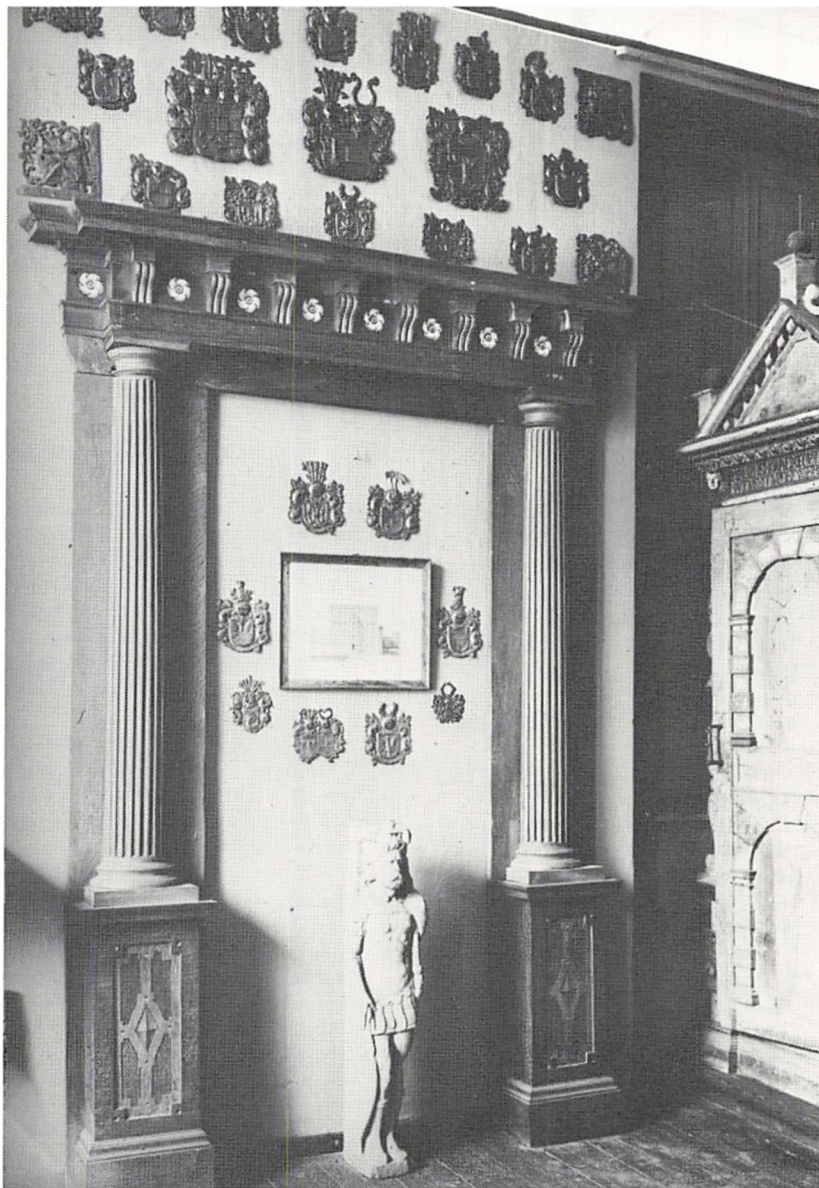

Fig. 17. På Viborg Stiftsmuseum opbevaredes tidligere en større samling kisteplader, hvoraf nogle – om ikke alle – stammede fra Domkirken. De var udstillet hængende på væggen omkring en portal fra Fussingø. Sådan blev de fotograferet af inspektør ved Nationalmuseets anden afdeling Poul Nørlund i 1916. Kistepladerne har forgæves været eftersøgt 1982 på Stiftsmuseet.

17

delse af flere kopier: »Disse tre Tegninger i Forbindelse med de allerede tidligere oversendte ere under mit Tilsyn udarbejdede af nogle Underofficerer, da Gullev ikke kunde gjøre dette. De ere tro Kopier af Originalerne maaske bedre tegnede for Grundplanernes vedkommende. Gullev er imidlertid bleven raadspurgt om forskjellige Forhold, som var uklare, saa jeg formener, at Kopierne ere at foretrække for Originalerne, hvis Skrift blandt andet ofte var ulæselig«. Se videre hos Vellev 1980.

10. Se herom i Gunnar Knudsens udgave fra 1934 i Indledningens side X og flere steder i selve teksten.
11. Gullevs store manuskript afsnit 95.
12. I 1773 undergik Domkirken en omfattende restaurering, hvorunder flere begravelser blev sløjfet – ofte ret hårdhændet.
13. Se herom hos Krog 1779 s. 214.
14. Se herom hos Ursin 1849 s. 104.
15. Den store bog er trykt hos Viborg-bogtrykkerne A.M. Møller og Daniel Pauli. Se nærmere herom hos Bonde m.fl. 1971 s. 15-30.
16. Undersøgelsen af krypten er beskrevet af Poulsen 1976, mens forholdene omkring de to gørtlere er behandlet af samme forfatter året efter.
17. Fotografier af pladens forside og af Schrøders signatur på bagsiden findes hos Poulsen 1977 s. 96 og 97.
18. Det kan dog ikke udelukkes, at metalhåndværkere i Viborg kan være ansvarlige. 19.12.1719 fik Christen Tomasen således borgerskab i Viborg som tinstøber, og året efter fik byen en kobbersmed. Se von Spreckelsen 1955 s. 18. Omfattende arkivstudier vil sikkert kunne give oplysninger om en lokal produktion af kistebeslag med videre.
19. De 8 er opregnet hos Poulsen 1977 s. 95 f. – Vietskøvlø og Fraugde (Thomas Kingos kiste) er blevet identificeret ef-

ter artiklens trykning. For oplysninger om de supplerende iagttagelser takkes Niels Jørgen Poulsen.

- De fundne kisteplader, våbenskjolde og beslag er blevet konserveret på Stiftsmuseet ved Ernst Wickstrøm 1982. Fotografierne af de restaurerede genstande er optaget af Museets fotograf Arne Vindum januar 1983.

Litteratur

Bonde Aa., H.H. Worsøe & H. Ditzel: Et uddrag af Viborg Stiftsbogtrykkeri to-hundredårige historie 1771-1971. Samt beretning om Bogtrykkerier i Viborg fra Reformationstiden indtil 1745. Viborg 1971.
Heise, A.: Hemmestrup Gaard og Gods i

det 16de og 17de Aarhundrede. Jydske Samlinger. Bd. 2. 1868-69.

Knudsen, G. (udg.): Peder Hansen Resens Atlas Danicus VI, B: Viborg Bispedømme. København 1934.

Krog, A.C.: Samlede Efterretninger om Viborg Bye i ældre og nyere Tider. Viborg 1779. Fotografisk optryk København 1977.

Poulsen, N.J.: Ove Skades Krypt i Roskilde Domkirke. I: Nationalmuseets Arbejdsmark. 1976.

samme: Michel og Nicolai Schrøder. Om et københavnsk gørtlerværksted og adelige begravelser på Frederik den Fjerdes tid. I: Historiske meddelelser om København. Årbog 1977.

Spreckelsen, O. von: Viborg Bys Borgerbog 1713-1860. Viborg 1955.

Fig. 18. Det særlige Kirkesyn fotograferet 8.5.1981 sammen med Domkirkens menighedsråd og udgravningsholdet foran bisp Villadsens gravkrypt. Under besøget blev blandt andet diskuteret mulighederne for oprettelse af et Domkirkemuseum.

Ursin, M.R.: Stiftsstaden Viborg. Viborg 1849.

Vellev, J.: Viborg domkirke – krypt og gravplads – et tolkningsforsøg. I: MIV 1. Viborg 1971.

samme: Muremester Gullev – Viborg første byarkæolog. I MIV 2. Viborg 1972.

samme: Viborg Domkirke. Fotografier 1863-1876. Højbjerg 1976.

samme: Viborgs middelalderlige topografi. Belyst med udgangspunkt i muremester Gullevs kirkearkæologiske undersøgelser. I: MIV 9. Viborg 1979 (1980).

samme: Viborg domkirkes vestfront. I: Hikuin 7. Højbjerg 1981 (a).

samme: Viborg domkirke. Artikler fra Tidsskriftet Skalk. Højbjerg 1981 (b).

Heraldiske fund fra den seneste udgravning ved Viborg Domkirke

af Knud Prange

I sommeren 1981 gravede Viborg Stiftsmuseum ved Jens Vellew igen under Viborg Domkirke. Udgravningen foregik umiddelbart syd for kirken i en af de mange krypter, der lå under Vor Frue kapel, som blev revet ned i 1860-erne. De fund, der blev draget frem, var små af omfang – til dels endda meget små – og når man ser de mange metalstumper, som det drejede sig om, lagt side om side, virker resultatet af de mange dages gravearbejde måske både forvirrende og skuffende (fig. 1-3). For en historiker, der er interesseret i heraldik, dvs. videnskaben om våbenskjolde, er fundet imidlertid både spændende og inciterende. Men det må indrømmes, at også for fagmanden er det forvirrende, fordi de mange enkelte dele kun er tilfældige brudstykker af heraldiske udsmykninger, der har siddet på et eller andet antal kister, der har været anbragt et eller andet sted under domkirken.

Det er ikke sært, at der er et kaotisk præg over fundet, når man tænker på den skæbne, der er overgået såvel domkirken som dens gravminder. Allerede i 1773 er man begyndt at rydde ud i kirkens mange begravelser på den måde, at man har ført kister ud af krypterne og har begravet dem på kirkegården. Efterhånden som der igen blev fyldt op inde i kirken,

har man gentaget processen, og arbejdet synes ikke altid at have været særlig nænsomt udført. Værst gik det dog til, da man rev hele domkirken ned for omtrent 120 år siden. Smedejernslåger blev

solgt til omsmelting, gammelt udskåret træværk blev splintret og gravsten slået i stykker og brugt som fundament for tårnene. Murermester Gullev fulgte dette arbejde nøje, og man kan i hans op-

◀ Fig. 1. Skjolde og rester af hjelmklæder.

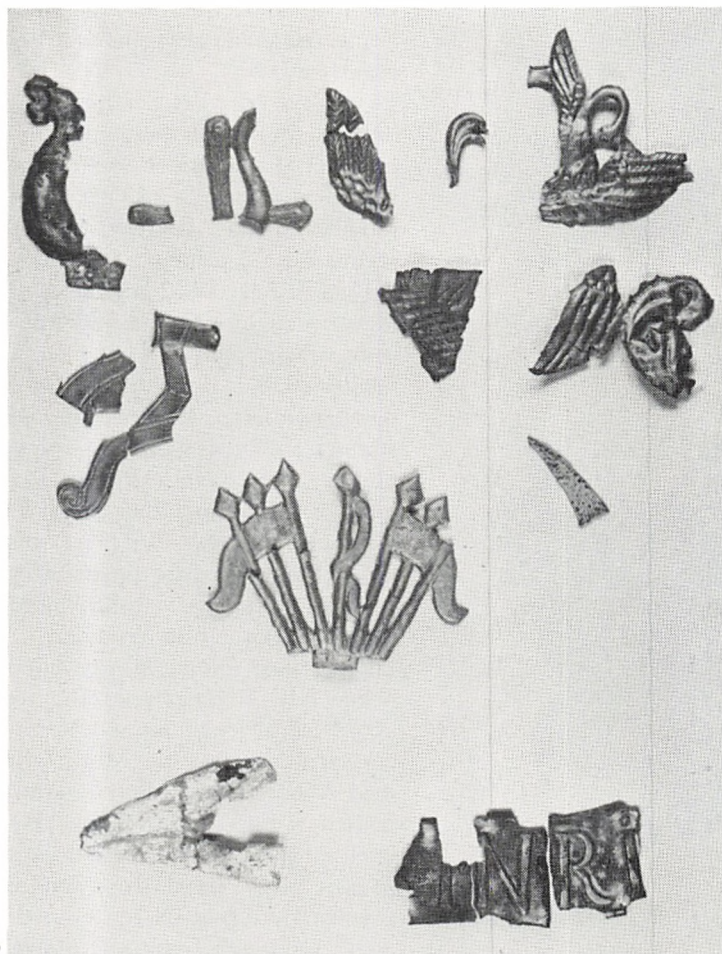
Fig. 2. Brudstykker af hjelmtegn.

Fig. 3. Et Trolle-våben og andre dele af heraldiske udsmykninger.

tegnelser, der tilhører Stiftsmuseet, se, at for eksempel i søndre korsarm blev kisterne stående, mens hvælvingerne blev styrtet ned på dem »og det hele overladt til arbejderne, dog ikke med den

bedste behandling«. Det er egentlig utroligt, at en sådan vandalisme har kunnet finde sted så sent som i 1860-erne, og det er da også tydeligt at mærke, at Gullev er særdeles forarget over den be-

handling, der blev de døde til del. Han prøvede på sin vis at råde bod på miseren ved at notere, hvad han så, og der findes da også fra hans hånd meget værdifulde lister over de begravelser, han fandt

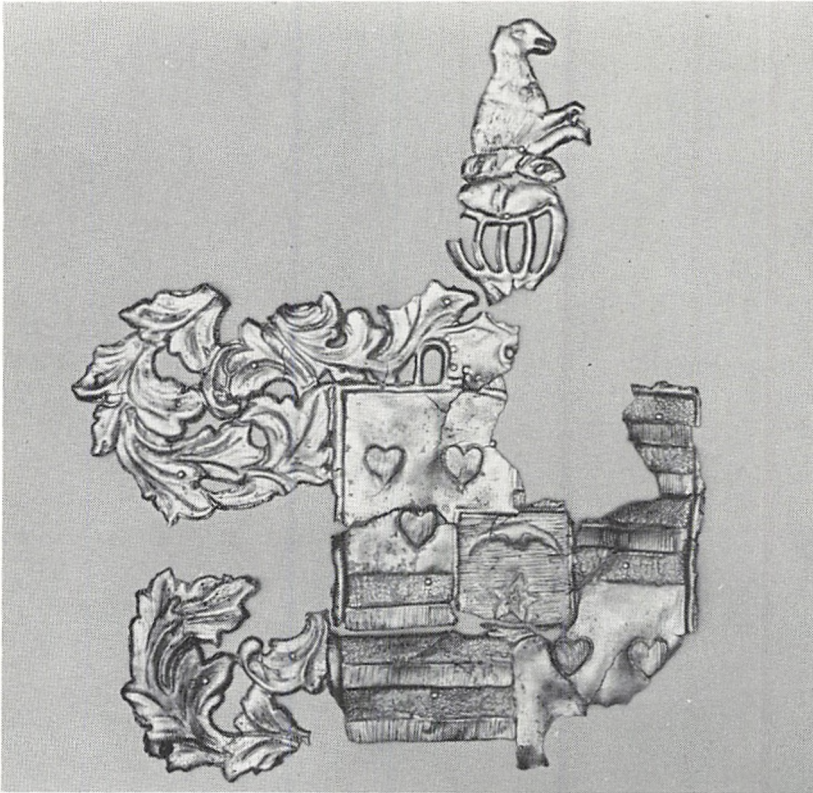

2

3

Fig. 4. Våbenbrevslægten Moths våben.
Fig. 5. Kabinetsvåben.

i de forskellige kapeller og krypter. Listen er lang, men desværre ikke fuldstændig, og det voldsomme nedbrydningsarbejde har bevirket, at de bevarede rester er få og spredte. Navnlig det sidste er ret fatalt, for det betyder, at man ikke kan regne med, at fundstedet i dag er identisk med det oprindelige begravelsessted.

På den baggrund er det spændende, at der nu er fremdraget en række rester af kisteplader, som måske kan identificeres og bringes til at fortælle hvilke begravelser, de stammer fra. I princippet er arbejdet enkelt nok. Ved hjælp af en af de våbennøgler der findes identificeres våbenskjoldet, og har man så navnet på den pågældende slægt, undersøger man, om der findes en stamtavle over slægten med oplysninger om begravelsessteder, eller man går til Gullevs eller Traps lister over begravede i Viborg Domkirke. Stemmer disse oplysninger overens, vil sagen være opklaret. Og så let kan det da også gå.

Figur 4 viser et skjold, der uden nogen tvivl er slægten Moths, og af Adelsårbogens stamtavle fremgår, at Ida Christine Moth, gift med Viborg-bispen Søren Glud, døde i Viborg 1689. Gullev bekræfter også, at bispen og hans kone blev bisat i domkirkens søndre korsarm. Våbnet fik Ida Christine og 3 af hendes søskende tildelt,

Fig. 6. *Borgerligt alliancevåben for ukendt ægtepar.*

da deres søster Sophie Amalie var blevet Christian 5's elskerinde og grevinde af Samsø. Kistepladen gengiver våbenets farver ved skravering, således at de blå figurer har vandrette streger, de røde lodrette, guld er prikket og sølv uden skravering. Man kan derfor se, at månen i hjerteskjoldet er af sølv. Det stemmer ikke med »våbenbrevets« ordlyd, for her skal månen være blå, selv om hjerteskjoldets bundfarve er blå. Blå figur på blå bund er ikke særlig praktisk – og derfor heller ikke god heraldik – og slægten synes altså selv at have lavet det om, så månen fik »den farve, måner skal have«. Da Ida Christines søstersøn, Poul Moth, siden blev adlet, fik han da også en måne af sølv.

Der er heller ingen vanskeligheder med at identificere våbenet på fig. 5. Det ovale skjold viser nemlig Danmarks 3 løver, den norske løve med hellebard og unionens (eller om man vil: Sveriges) 3 kroner. Dertil kommer, at skjoldet er omgivet af elefantordenens kæde og forsynet med kongekrone. Heraf kan man imidlertid ikke slutte, at denne blyplade skulle stamme fra en kongelig begravelse. Det tredelte våben, det såkaldte kabinetsvåben, blev nemlig ofte brugt som et statsligt symbol, så at sige som en lille udgave af rigsvåbenet, for eksempel på mønter og især inden

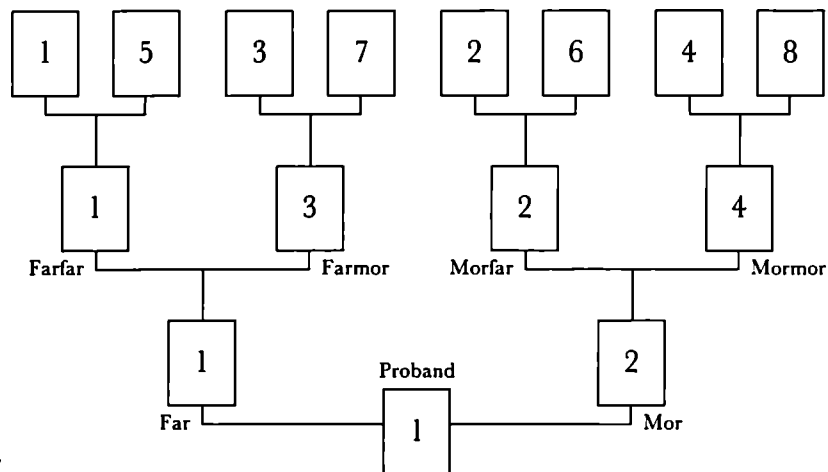

for militæret (på pallask og ringkrave). Våbenet havde dette udseende fra 1660-erne til 1819, da den norske løve forsvandt fra det danske rigsvåben. Man kunne nu derfor forestille sig – også på grund af de faner og kanoner, der omgiver våbenet – at det skulle stamme fra en officer, begravet i domkirken. Og netop i Vor Frue kapel, hvor pladen er fundet, havde man ifølge Gullev hensat kisten af Jost Gerhard v. Scholten, der døde 1786 som generalmajor af kavaleriet – jævnfør efterskriften. Ved begravelser for ægtepar kan

man støde på det fænomen, der kaldes alliancevåben, dvs. at mandens og konens våbenskjolde er stillet side om side – mandens altid til venstre for tilskueren. Det er utvivlsomt sådan et alliancevåben, der ses på fig. 6. Våbenet til højre med vildmanden har været ført af flere adelige, og i hvert fald 5 borgerlige slægter, men deres navne synes ikke at forekomme i listen over begravede i domkirken. Det andet våben med pelikanen, der nærer ungerne med sit eget blod, samt træet tilhører i hvert fald ikke nogen dansk adelslægt, og det er

Fig. 7. Våbenetafle med angivelse af den rækkefølge, hvori en persons (probandens) anevåbener kunne gengives, for eksempel på en gravsten.

7

heller ikke fundet i Ole Rostocks store samling af borgerlige, danske våbener. Så alliancevåbenet er nok vidnesbyrd om et borgerligt ægtepar, hvis våbener vi hidtil ikke har vidst noget om, og hvoraf det ene i hvert fald aldrig har været registreret før.

Medens adelen således langt fra havde eneret på at bruge våbenskjolde, så var det dog få (eller ingen) borgerlige, der kunne præstere 4 bedsteforældre, endsigte 8 oldeforældre, der alle havde haft et våbenskjold. Det kunne adelen imidlertid, og det blev efterhånden almindeligt, at adelige gravminder: kister, gravsten og epitafier blev udsmykket med forfædrenes våbenskjolde. Det begyndte med, at man gengav det fædrene og det

mødrene våben, men snart tog udviklingen fart, og man nåede i løbet af 1600-tallet op på, at gravminder kunne gengive hele 32 anevåbener. Det vil sige at en sådan heraldisk udsmykning fortæller, hvilke slægter den begravedes 32 tiptipoldeforældre var af. Disse våbenanetavler forekommer ikke blot i forbindelse med begravelser, men også på indbo af mange slags, for eksempel våbentæpper. For genealogen, men også for den, der studerer adelens socialhistorie og godshistorie, har disse våbenanetavler stor betydning. En udsmykning med for eksempel 32 våbener rækker nemlig 5 generationer tilbage i tiden, og det vil sige, at den kan rumme oplysninger om personer, der har levet i slutningen af 8

Fig. 8. På en gravsten over et ægtepar vil mandens anevåbener ofte være afbildet langs stenens ene kant i denne rækkefølge – og hustruens langs den anden kant i tilsvarende orden.

1300-tallet. Og det er en periode, hvorfra vi ellers ikke har mange slægtshistoriske oplysninger.

Det er imidlertid klart, at våbenanetavlerne må tolkes med stor forsigtighed. Den viden, som 1500- og 1600-tallets adelige sad inde med om deres forfædre, kunne selvfølgelig være sparsom eller direkte forkert. Man kunne let kom-

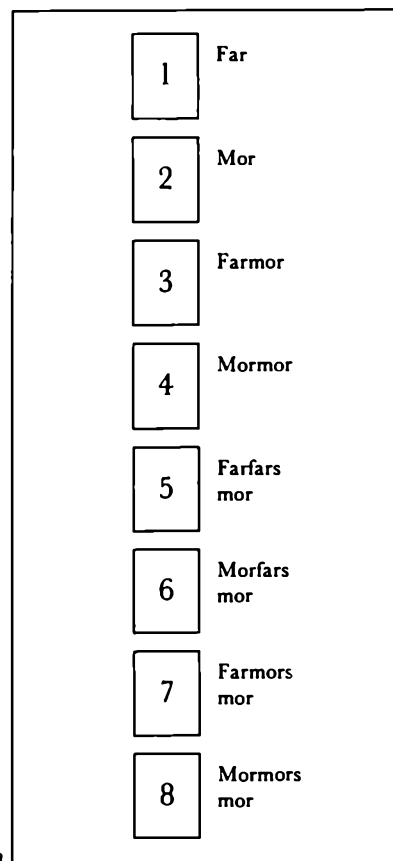

Fig. 9. Øverst to 4-anevåbener for en mand (nr. 1) og hans hustru (nr. 2). For hver af dem er deres fars, mors, farmors og mormors våbener samlet i ét skjold.

Nederst de samme 4-anevåbener, men her er rækkefølgen af mandens anevåbener blevet spejlvendt, så de gør front mod hustruens.

me til at forveksle en farfars mor med en farfars farmoder, man kunne forveksle to slægter, der førte det samme våben, eller to slægter med samme navn, men med forskelligt våben. Endelig kunne der komme uorden i våbenernes rækkefølge, for våbenerne måtte jo anbringes efter et eller andet system. På gravsten og epitafier fulgte man vist i reglen »den springende rækkefølge«: faderens våben, moderens, farmoderens, mormoderens, farfaderens mor, morfaderens mor osv. (fig. 7 og 8) – eventuelt sådan, at disse våbener blev samlet 4 og 4 i ét skjold (fig. 9). Alle disse problemer må man være opmærksom på, når man arbejder med en våbenanetavle, men man er som regel klar over, hvem der er anetavlens udgangspunkt (proband), dvs. hvem det er, der nedstammer fra de mange slægter,

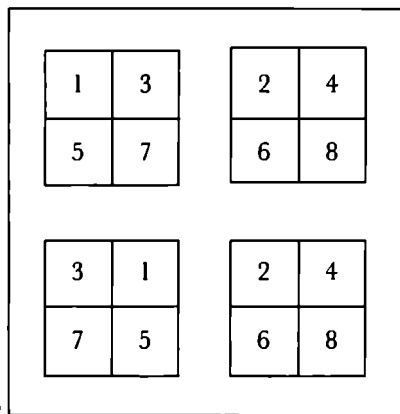
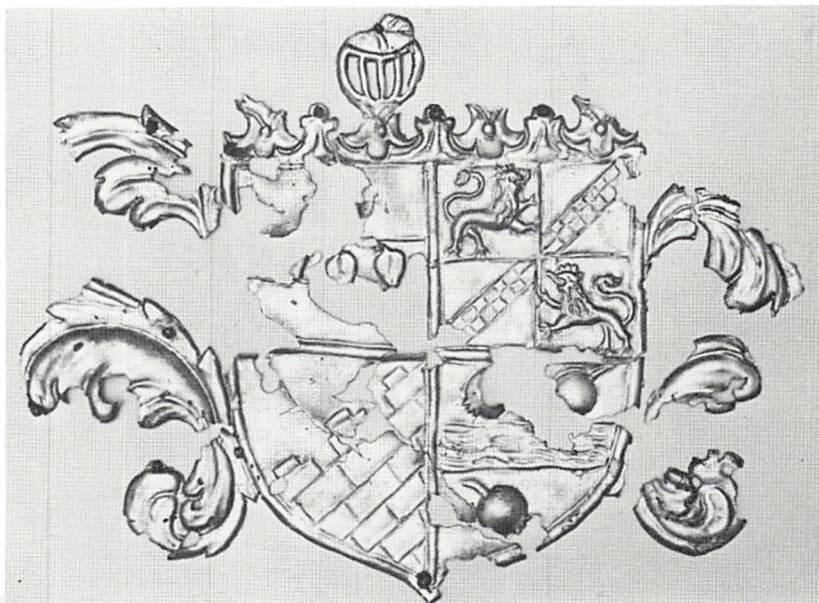

Fig. 10. 4-anevåben med mærker for slægterne: Seefeld, Rosenkrantz, Daa og Abildgaard. Skjoldets tværmål 15,5 cm.

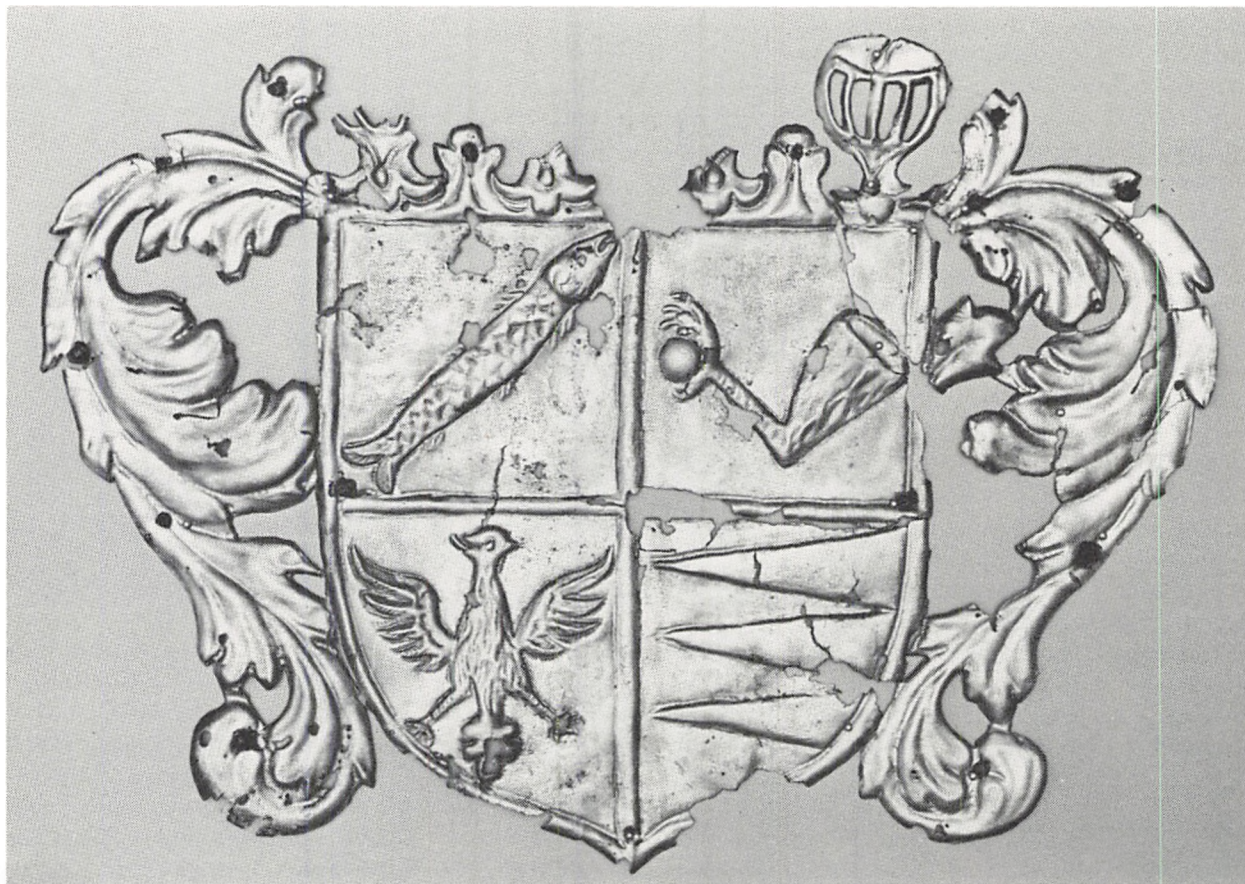

hvis våbener udsmykningen viser. Ved nogle af fundene fra Viborg Domkirke er forholdet imidlertid det omvendte. Her er bevaret en række anevåbener, og problemet er at bestemme: hvem er det anevåbener for?

Fig. 10 viser et 4-anevåben, som ikke skulle volde store problemer. De 4 våbener kan næppe henvises til andre end Kirsten Seefeld, hvis mor var en Rosenkrantz, hvis farmor var en Daa, og hvis mormor var en Abildgaard. Kirsten Seefeld døde i 1701, men der er desværre ikke fundet nogen oplysning om, hvor hun er begravet. Derimod ved man, at hun var gift med

Frederik Giedde, og de havde to børn, Dorte og Ove, som begge er begravet i domkirken. Man kunne nu forestille sig, at en af disse to havde fået anbragt 8 anevåbener i form af to 4-anevåbener på deres kiste – et med våbener for faderens 4 bedsteforældre, og et med moderens bedsteforældre. Det andet 4-anevåben (altså faderens) skulle så rumme mærkerne for Frederik Gieddes bedsteforældre: Giedde, Gersdorff, Urne og mormoderen, hvis navn og slægt ikke oplyses i Adelsårbogen. Der blev faktisk også fundet endnu et 4-anevåben der i størrelse og udformning svarer udmærket til

Fig. 11. 4-anevåben med mærker for slægterne: Giedde, Urne, Ulfeldt og Grubbe. Ulfeldt-våbenet er dog ikke korrekt; det burde have vist et dyr, der er halvt ulv, halvt ørn.

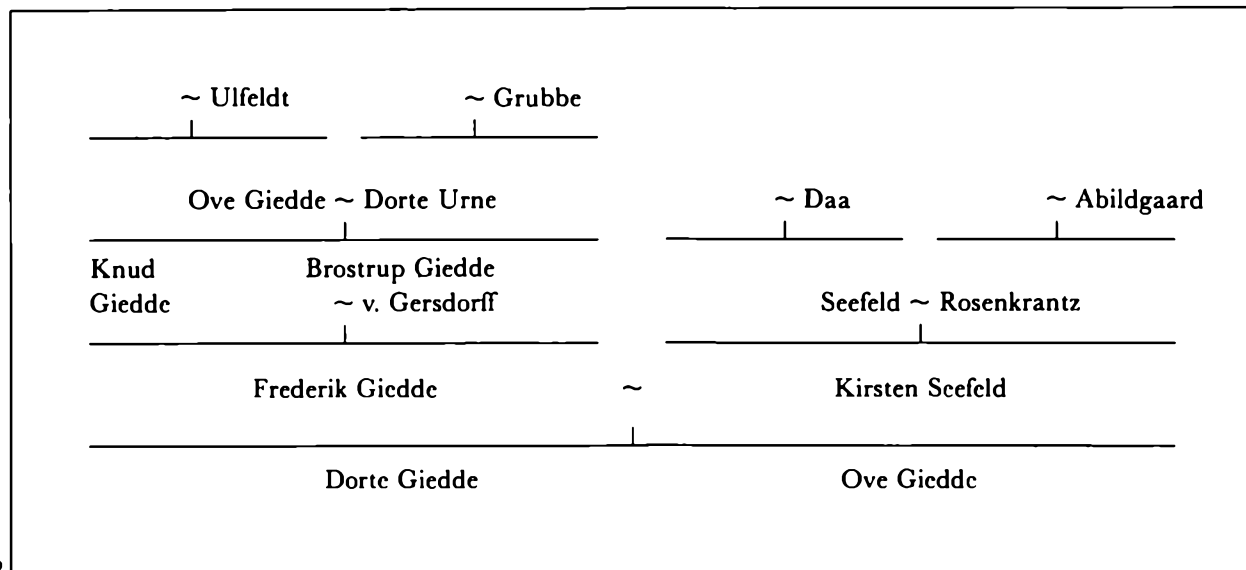

11

Kirsten Seefelds (fig. 11). Våbenmærkerne passer imidlertid ikke, de viser nemlig: Giedde, Urne, Ulfeldt (formentlig) og Grubbe (eller Ulfstand). Der har kun været 2 ægteskaber mellem slægterne Giedde og Urne, og det ene har af forskellige grunde ikke interesse her. Tilbage står Frederik Gieddes

bedstefar Ove Giedde, (hvis mor var en Ulfeldt), gift med Dorthe Urne, (hvis mor var en Grubbe). Denne kombination stemmer med det fundne våben, som altså udmærket kunne være et 4-anevåben for et af Ove Gieddes og Dorthe Urnes 12 børn. Sønnen Knud blev faktisk begravet i Viborg Domkir-

ke 1707, men der er måske grund til også at fæstne sig ved en anden af sønnerne, Brostrup Giedde. Han blev ganske vist begravet i Onsø kirke i Norge, men han var far til Frederik Giedde, gift med den ovennævnte Kirsten Seefeld med det andet 4-anevåben. Gullev skriver, at i krypten, rum

12

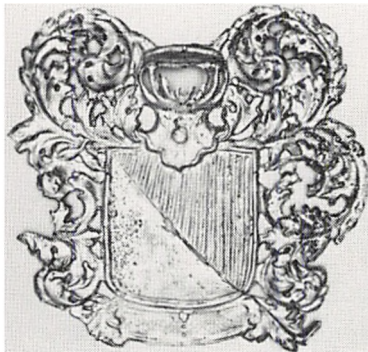
nr. 6 var begravelse for Lisbet Parsberg og hendes arvinger: Mette Høeg (formentlig en fejl for Lisbet Parsbergs datter Anne Høeg, død 1731), Ove Giedde til Dalsgaard død 1716 (gift med Anne Høeg), major Høeg (dvs. hendes søn Niels Høeg, død 1725) og Dorthe Giedde, død 1743 (Niels Høegs kone). Ove og Dorthe Giedde var søskende og børn af Frederik Giedde og Kirsten Seefeld. Skjoldet med Kirsten Seefelds 4 anevåbener kan udmærket have siddet på et af hendes børns kiste, men så burde det have været kombineret med et tilsvarende med Frederik Gieddes 4 aner – og ikke med svigerfaderen Brostrup

Gieddes 4 aner. Det ville i hvert fald være en våbenkombination, som aldrig tidligere er blevet påvist i Danmark. En anden mulighed er, at Kirsten Seefelds anevåbener stammer fra hendes kiste, og at den kun har haft ét 4-anevåben, og at den anden kisteplade stammer fra hendes mands, Frederik Gieddes kiste, der så må have været forsynet med to 4-anevåbener, et for faderen Brostrup og et, der endnu ikke er fundet, nemlig for moderen Anna Sabina v. Gersdorff. At det sidste våben ikke er fundet, siger måske ikke så meget, og det kunne måske også tænkes at ægtefællernes kister ikke har haft lige mange anevåbener. Imidlertid

har vi ikke noget som helst vidnesbyrd om, at de er begravet i domkirken, så man tør nok ikke slutte, at pladerne stammer fra deres kister.

En tredje mulighed – og det må vel foreløbig blive den mest sandsynlige – er, at den ene plade (Kirsten Seefelds aner) har siddet på datteren Dorthes eller sønnen Oves kiste sammen med en tilsvarende, men forsvundet plade med faderens 4 aner. Den anden plade, (hvor Giedde-våbenet er en af de 4 aner), kan så måske stamme fra den ovennævnte Knud Gieddes kiste. Det er blot mærkeligt, at pladerne ser helt ensartede ud, for Dorthe og Ove døde henholdsvis

Fig. 13. Våben skrådelt af rødt over sølv. Selv om farverne skulle have været omvendt, er det uden tvivl slægten Høeg (Banner)s våben. Tværmålet på skjoldene fig. 13-18 er 8,5 cm.

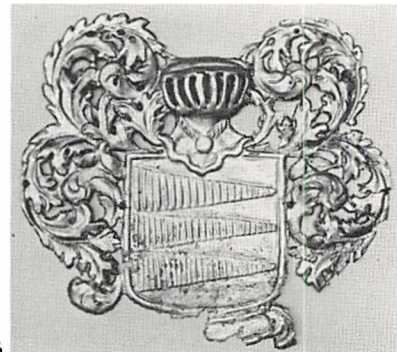
13

Fig. 14. Slægten Gyldenstiernes våben. Stjernen har normalt 7 odder.

14

Fig. 15. Slægterne Ulfstand og Grubbe førte begge spidser i deres våben, henholdsvis sorte og røde. Ud fra sammenhængen med de andre våbener, må dette være et Ulfstand-våben, så der er altså sket en forveksling af farverne.

15

1743 og 1716, mens Knud døde allerede 1707. Hvordan man end vender og drejer sagen, så er det svært at finde en helt rimelig forklaring. Man kan blot håbe på, at et nyt heldigt fund engang vil opløse problemet.

De sidste 6 våbener, der er fundet, er alle løse skjolde, hvor hjelmtegnet er brækket af, og hvor slægtsnavnet, der har stået på et bånd under skjoldet, nu ikke længere kan læses. Der er imidlertid ikke tvivl om, at våbenerne har hørt sammen. Det viser størrelsen, skjoldformen, hjelmtypen og udformningen af hjelmklædet – det er det ornamentagtige løvværk, der omgiver skjold og hjelm. Det er derfor rimeligt at regne med, at disse 6 våbener, sammen med 2 nu tabte, har siddet på én kiste og udgjort en anetavle med våbener for den begravedes 8 oldeforældre. Opgaven går nu ud på at finde en

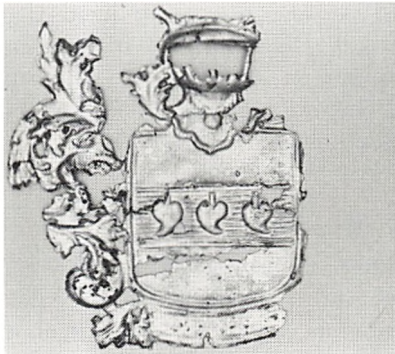
adelsperson, hvor de 6 af oldeforældrenes våbener passer præcis til de fundne skjolde. Vanskeligheden ved at løse denne ligning med 2 ubekendte er ikke så meget de manglende skjolde, men at de 6 slægter, der formodentlig er tale om, alle var ret talrige, og der var ikke få ægteskaber imellem dem. Da våbenerne er løse, ved vi heller ikke, hvilken slægt der er den fædrene, hvilken den mødrene, og vi kan som tidligere nævnt heller ikke være sikre på, at der ikke har været fejl og forvekslinger på kistens våbenanetavle.

Et godt udgangspunkt i arbejdet er det skrådelte våben (fig. 13), som næppe kan være andet end slægten Høegs, og fra Gullev ved vi, at søskendeparret Anne og Niels Høeg blev begravet i domkirken henholdsvis 1731 og 1725. Deres mor var Lisbet Parsberg, (hvis våben ikke er fundet) og de-

res farmor Anne Lunge, (hvis våben heller ikke er fundet). Nu er de to manglende våbener altså »opbrugt«, og det vil sige at de øvrige forfædre meget gerne skulle passe med de 5 resterende våbener. Og foreløbig stemmer regnestykket udmærket. Mormoderen var Helle Gyldenstjerne – det passer med fig. 14, farfaderens mor var Anne Ulfstand – fig. 15 viser slægtens våben med 3 spidser, morfaderens mor var Agathe Seefeld – det stemmer med fig. 16, og mormoderens mor var Sophie Rantzau med det kløvede skjold – fig. 17.

Af de 8 aner mangler nu kun faderens mormor, Sophie Brahe, der førte en pæl i sit våben. Det passer imidlertid slet ikke med det sidste af de fundne skjolde (fig. 18), som tydelig viser 3 roser, og det er uden nogen tvivl slægten Langes våben. På det stadium i undersøgelsen

Fig. 16. Slægten Seefelds 3 søblade på en bjælke.

16

Fig. 17. Slægten Rantzaus våben, her kløvet af rødt og sølv. Farvernes rækkefølge skulle have været den omvendte.

17

Fig. 18. Slægten Langes 3 roser.

18

rækker man påny ud efter Adels-
årbogen i håb om, at en anden
slægtskombination vil passe bedre
ind i mønsteret, men alle anstren-
gelserne har været forgæves. Til-
bage står den mulighed, at kistens
anetavle fra starten har haft en
fejl. Enhver der har arbejdet med
våbenanetavler ved, at sådanne
fejl eller forvekslinger er hyppige,
når blot anetavlen rækker ud over
bedsteforældrenes generation. Går
man længere tilbage i Anne og
Niels Høegs forslægt, kan man da
også finde en rimelig forklaring.
Vi manglede Sophie Brahes våben
(= faderens mormor), men har i
stedet et Lange-våben. Denne
slægt optræder imidlertid også
blandt Anne og Niels Høegs aner,
idet deres farfaders mormor var
Anne Lange. Uoverensstemmel-
sen kan altså rimeligt forklares
som en forveksling af faderens og
farfaderens mormor.

Resultatet bliver således, at de 6
løse våbener kan passe smukt i én
og samme anetavle. Det havde na-
turligvis været rart, om man også
havde fundet de 2 sidste våbener –
Parsberg og Lunge – men det er
måske rimeligt at gøre opmærk-
som på nogle brudstykker, der er
vist på fig. 2 (foroven nr. 2 fra ven-
stre). Her ser man resterne af et
hjelmtegn, der må have bestået af
to vesselhorn besat med påfjer og
med en påfjer mellem hornene. Og
netop sådan et hjelmtegn førtes
undertiden af slægten Lunge! De 6
våbener har efter al sandsynlighed
siddet på Anne eller Niels Høegs
kiste – jævnfør efterskriften.
Endelig viser fig. 3 nogle brud-
stykker, som tydeligvis er rester af
heraldiske udsmykninger, men re-
sterne er så fåtallige, at det næppe
er muligt at bestemme dem præ-
cist. Det ovale skjold gengiver dog
tydeligt slægten Trolles trold med

det afhuggede hoved på maven, så
det kan muligvis henføres til Børge
Trolle (død 1610), som ifølge Re-
sensens Atlas var begravet i domkir-
ken. På samme fig. er vist to me-
talstykker, der bærer navne på
adelige slægter; de skal muligvis
læses som henholdsvis Ul(σ)stand
– Hardenberg og Sparre – Giø(er).
Der har sikkert hørt våbener til, de
er blot ikke fundet. For det første
af de sammenhørende navnepar
gælder det, at der ikke kendes no-
get ægteskab mellem personer fra
disse slægter. På grund af den
»springende« måde anerne anfø-
res på, kunne man også vente, at
navnene repræsenterer to af den
begravedes bedstemødre eller ol-
demødre, så på dette grundlag er
det næsten umuligt at give et rime-
ligt forslag til en tolkning.
Betragtes disse fund under ét, kan
heraldikerens analyse af materia-
let måske forekomme magert.

Fig. 19. Generalmajor v. Scholtens våben.

de personer, der burde ligge i kisterne. Det kunne nok friste til en nærmere undersøgelse. Viborg Domkirke har endnu ikke afsløret alle sine hemmeligheder.

Efterskrift

Efter at ovenstående var skrevet i november 1983, har Jens Vellev gjort mig opmærksom på, at murermeister Gullev i sit manuskript har aftegnet to kisteplader, som ligeledes er fundet i Vor Frue kapel. Om den første (fig. 19) skriver Gullev, at den fandtes ved »op-rømning af begravelserne«, og at den havde tilhørt generalmajor Jost Gerhard v. Scholten, hvis kiste blev flyttet til kapellet i 1828. Heri har Gullev ganske ret, og tegningen viser også v. Scholtens våben, selv om gengivelsen ikke just udmærker sig ved præcision. Figurerne i herteskjoldet skal således være kløverblade, og i hovedskjoldet er der: en gren, tre oksehoveder, en fyldt kornsæk og en krebs. Gullev søgte efter evne at være nøjagtig, men hans tegneteknik var ikke god, hvad man blandt andet kan se i hans byprospekter, der mangler enhver form for perspektiv.

Dette forhold gør det vanskeligt at bestemme den anden kisteplade (fig. 20), »der ligeledes er fundet i gruset i samme kapel, sydvestre si-

Nogle af udsmykningerne er dog henført til bestemte personer og slægter, andre vidner måske om hidtil ukendte begravelser i domkirken, og et ikke før set våben er blevet draget frem. Vigtigst er måske, at arbejdet med disse rester af fordums herlighed understreger, hvor vigtigt det er, at udgraverne har deres opmærksomhed henledt på selv det mindste fund. Lægges brikkerne sammen, kan man dog ane et mønster. Netop når det drejer sig om kisteplader, arbejder man med et meget uopdyrket område. Der findes analyser af vå-

benanetavler på gravsten og våbentæpper, og vi ved en del om deres sædvanlige udformning, men kisternes udsmykning med våbenskjolde fortjener en nærmere undersøgelse, måske kan vi finde nye opstillingssystemer her. Som et apropos hertil skal blot nævnes, at i Juul-Krag kapellet i Viborg Domkirkes nordre tårn står en række kister – i øvrigt i en ynkelig forfatning. På dem findes flere plader med våbener, men der synes at være væsentlige uoverensstemmelser mellem våbenskjoldenes slægtsoplysninger og navnene på

Fig. 20. Våben for Korbitz, Gersdorff eller Parsberg.

de«. Gullev skriver, at efter våbenet at dømme må der være tale om en Gersdorff, og det er også rigtigt, at denne slægt førte et sådant våben med tre felter. Men det gjorde slægterne Korbitz og Parsberg også, muligvis fordi de alle havde fælles oprindelse. Efter beskrivelserne var disse slægters hjelmtegn imidlertid forskellige – de to første førte en spids hue med opslag og besat med strudsfer, den sidste et spidst tårn med strudsfer. Samtidige segl viser dog, at det er næsten umuligt i praksis at kende forskel på hjelmtegnene, og Gullevs tegning er ikke så detaljeret, at den giver os mulighed for at vælge mellem slægterne.

Man kan formentlig se bort fra slægten Korbitz, som ikke synes at have haft kontakt til Viborg, derimod ved man, at Peter Gersdorff blev bisat i domkirken 1651. Tre af de seks ovenfor nævnte løse anevåbener kunne faktisk også passe ind i hans slægtsforhold, men de tre sidste falder helt udenfor. De kunne så eventuelt stamme fra hans kones kiste, men her løber man ind i et ejendommeligt problem. Ifølge Adelsårbogens stamtavle var Peter Gersdorff gift med Anna Munk, datter af rigsråd og rigsadmiral Mogens Munk til Selsø og Anne Munk. En sådan adelsdame har imidlertid aldrig eksisteret. Der er ganske simpelt tale om en

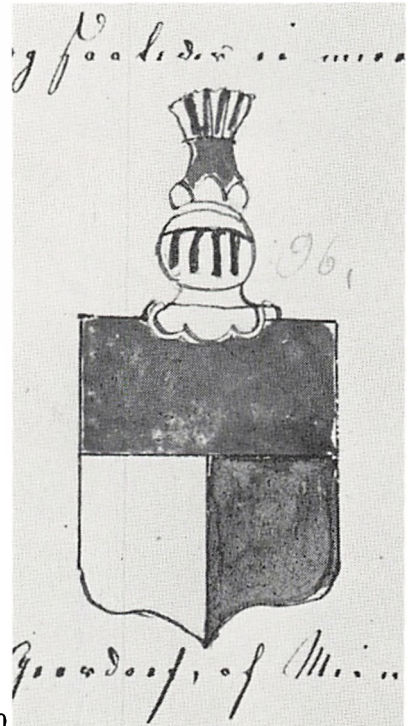
sammenblanding med broderen, Caspar Gersdorffs kone: Anne Ulfeldt, der var datter af rigsadmiral Mogens Ulfeldt til Selsø og Else Munk. En senere rettelse til stamtavlen siger da også, at Peter Gersdorffs kone var Anna Lykke, datter af Jacob Lykke og Sofie Rud. Da der ovenfor er argumenteret for, at de løse anevåbener sandsynligvis har siddet på Anne eller Niels Høegs kiste, var det med nogen lettelse, jeg kunne konstatere, at de ikke kan placeres blandt Anna Lykkes aner, og at de derfor ikke kan stamme fra hendes og/eller hendes mands kiste.

Det er muligt, at Gullevs kisteplade med det tredelte våben stammer fra Peter Gersdorffs kiste, men den kan jo – som nævnt – også vise slægten Parsbergs våben. Hvis det er tilfældet, vil det passe smukt ind i tolkningen af de løse anevåbener, her manglede der jo to våbener, og det ene af dem var netop slægten Parsbergs. Det kan udmærket være det, som Gullev fandt i gruset i Vor Frue kapel.

Litteratur

Knud Prange: Våbenanctavlen, 1982, behandler de metodiske og praktiske problemer, der knytter sig til studiet af våbenanctavler. Der er henvisninger til specialundersøgelser og anden litteratur.

Til bestemmelse af hvilke slægter, der har ført et givet våbenskjold, kan man for adeliges slægters vedkommende bruge enten

Sven Tito Achen: Danske adelsvåbener, 1973, eller Knud Prange: Heraldisk Nøgle, 1959. Det sidste værk har også en nøgle til bestemmelse af hjelmtegn. En del borgerlige slægtsvåbener kan bestemmes via Poul Reitzels nøgle i: Våbenførende Slægter i Danmark, bd. 3, 1954 ff.

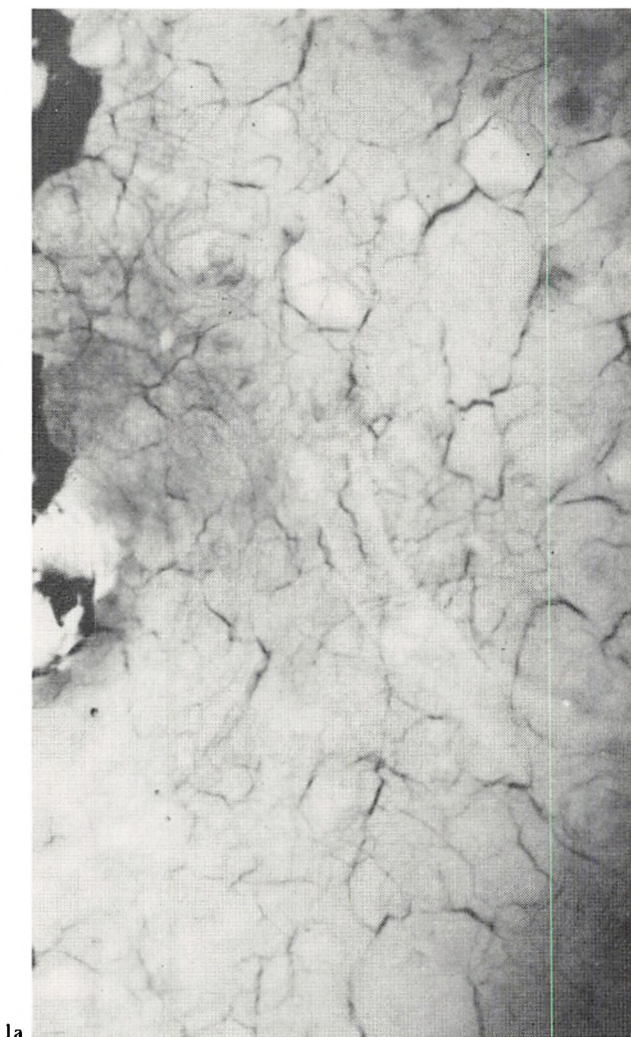
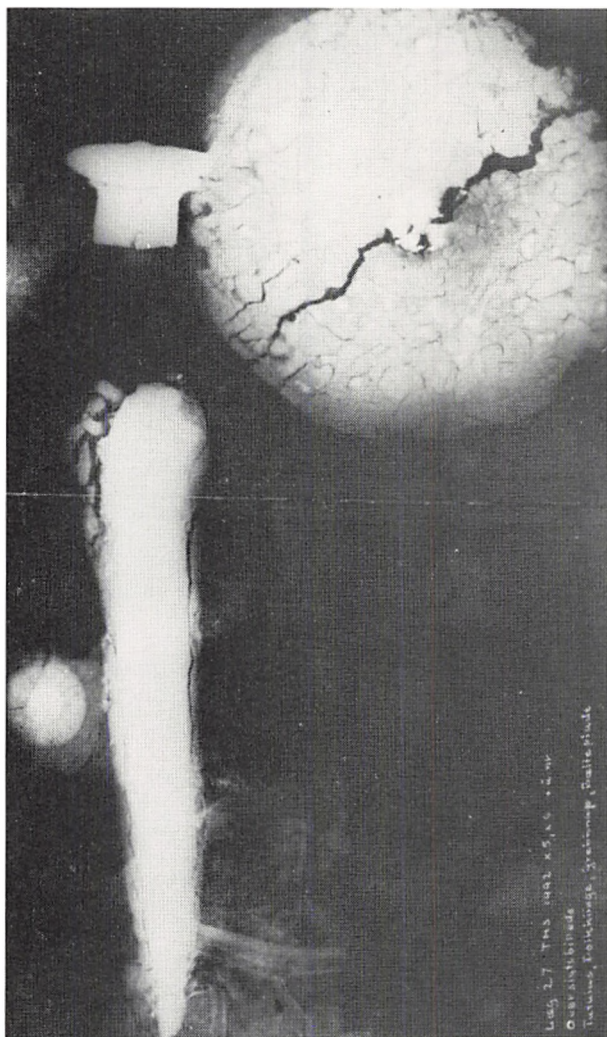
Adelsslægternes stamtavler søges først og fremmest i Danmarks Adels Aarbog 1884 ff. Hvert bind har fortegnelse over alle tidligere bragte stamtavler.

Alle fotografier er optaget af Arne Vindum VSM. Fig. 1-3 er arbejdsbilleder, optaget umiddelbart efter fremdragningen inden konservering. Resten er optaget jan. 1983, efter at materialet er blevet konserveret ved Ernst Wickstrøm og anbragt på træplader.

Røntgenteknik og arkæologi

af Eli Andersen

På fælleskonserveringsanstalten for museerne i Viborg amt (VAK) er røntgenapparatet et naturligt hjælpemiddel i mange situationer,

– især ved undersøgelse af jordblokke indeholdende arkæologisk materiale, som amtets arkæologer i stigende antal bringer til VAK.

I udgravningssituationen kan der for arkæologen være flere grunde til at optage større eller mindre arealer af udgravningens jord,

◀ *Fig. 1 og 1a. Bæltepladen, sammen med det øvrige fundmateriale, og – til højre – i større gengivelse ses tydeligt, at materialet er uden indre sammenhæng.*

Fig. 2. Bæltepladen, udgravet og konserveret.

som indeholder arkæologisk materiale, der ikke er gravet ud. Jordblokken kan f.eks. indstøbes i paraffin og derefter bringes til VAK til videre behandling.

Den mest naturlige grund kan være, at der dukker materiale op, som er så skrøbeligt, at det er vanskeligt eller umuligt at grave frem i nogenlunde sammenhæng, eller at fundmængden og dens sammenhæng er så kompliceret og/eller interessant, at en rolig udgravning under mere bekvemme forhold indendøre og under vejledning af røntgenbilleder, kan give flere oplysninger – og bedre vilkår for genstandene. Første eksempel på denne tekniks indlysende fordele er et tilfælde, hvor røntgenundersøgelsen bekræftede arkæologens formodning om meget nedbrudte bronzeobjekter. Når jordbundsforholdene er dertil, kan bronze opløses totalt, så kun grønfarvede sandskorn røber, at her er »noget«. Men der er mange tilstandsformer mellem det fuldstændigt nedbrudte og det fuldkomment bevarede.

En sådan næsten helt nedbrudt bronze-bælteplade ses som røntgenbillede på fig. 1. Man ser dels alle jordblokkens genstande, dels et forstørret udsnit af bæltepladen. Fig. 2 viser bæltepladen efter udgravning og konservering. Den repræsenterer et ikke helt ringe ar-

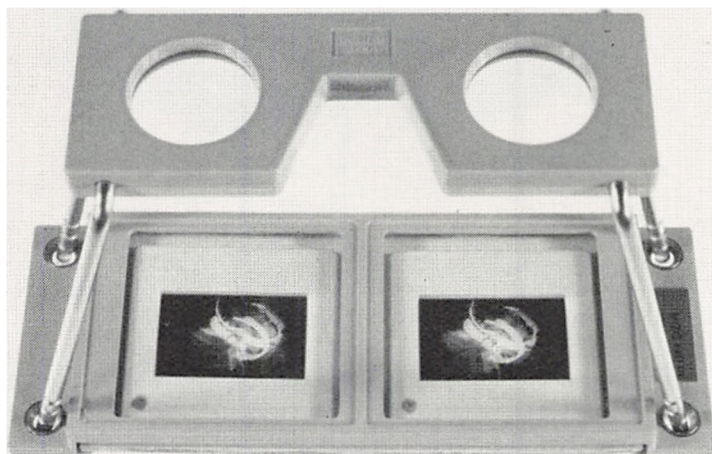
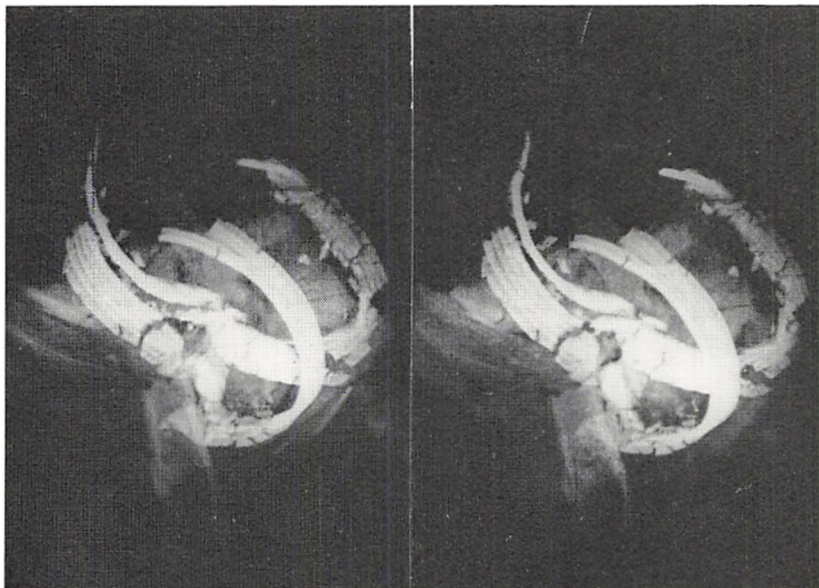
bejde. Underligt var det derfor efter udgravningen at konstatere, at vedrørende bæltepladen var der ikke fremkommet ny viden sammenlignet med, hvad der kunne uddrages af røntgenbillederne. Og da bæltepladen ikke fremtræder som et smukt udstillingsobjekt,

var det et magert udbytte af så god en indsats.

Det gav derfor anledning til positive overvejelser af de ideer, som lederen af det svenske Rigsantikvarieämbetets Gotlandsundersøkingar, Erik Nylén er fremkommet med. (Se litteraturlisten).

Fig. 3. Et par røntgenbilleder. Ved at anbringe en papplade lodret mellem billederne, kan den rumlige virkning fremkaldes.

Fig. 4. Stereoskopet i sin simple udgave, med dias-optagelser af røntgenbillederne.

Erik Nylén mener, at man mere generelt kan undlade udgravning, og så koncentrere sig om den information, som kan fremskaffes og dokumenteres med røntgenteknik. Efter min mening er det ikke alt materiale, som kan opbevares »konserveret« i en jordblok, men det væsentlige er mulighederne for at kunne dokumentere næsten alt tilstedeværende materiale, – og som vi selv erfarede – endog ikke mere tilstedeværende materiale. Hvilke perspektiver!

For at forbedre iagttagelsesmulighederne tog vi stereotekniken i anvendelse. (Se litteraturlisten, især Birthe Gottlieb). Fig. 3 viser 2 stereoskopiske røntgenbilleder, som udgør et par. De er optaget fra to lidt forskellige synsvinkler. Iagttagerens to øjne skal se på hvert sit billede, som så af hjernen omsættes til et rumligt billede i iagttagerens bevidsthed. Helt enkelt kan læseren opstille en papplade mellem billederne og forsøge at opnå den rumlige virkning. Men naturligvis findes der forskellige hjælpemidler, som kan lette og forbedre betragtningsmulighederne, f.eks. stereoskopet, hvis simple udformning ses på fig. 4. Det tillader kun betragtning af højst 6 cm brede billeder. Fig. 5 viser et stereoskop, hvor et spejlsystem tillader betragtning af op til 26 cm brede billeder. Det er den teknik, der også

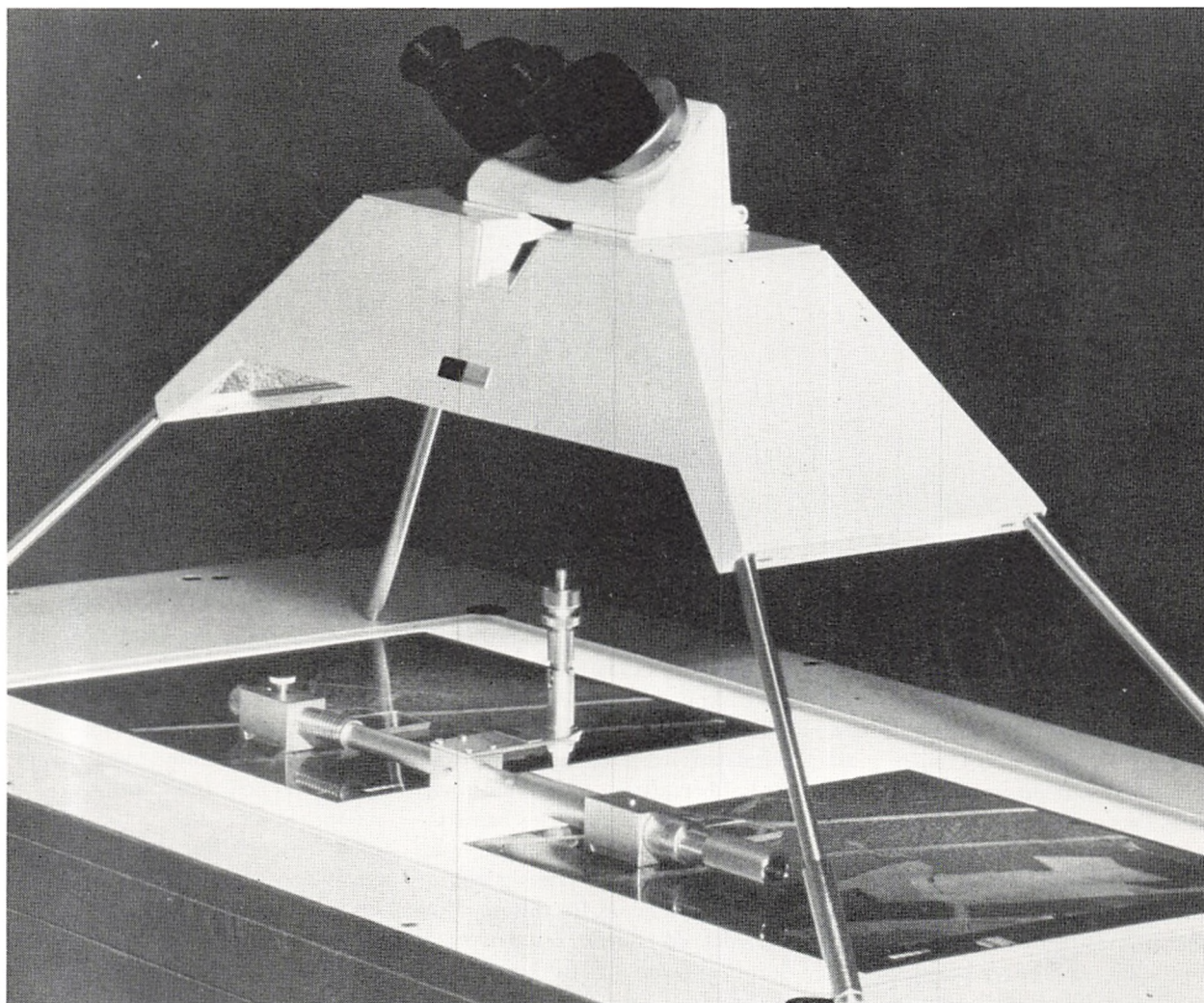
Fig. 5. Spejlstereoskopet, med det specielle måleværktøj, et stereomikrometer anbragt på billederne.

anvendes til kortlægning af jordoverfladen på grundlag af fotos optaget fra flyvemaskiner. Derfor kan der fås måleudstyr, der mulig-

gør udmåling af alle dimensioner, også på det i jord indkapslede materiale. Det simpleste ses under spejlstereoskopet på fig. 5, men

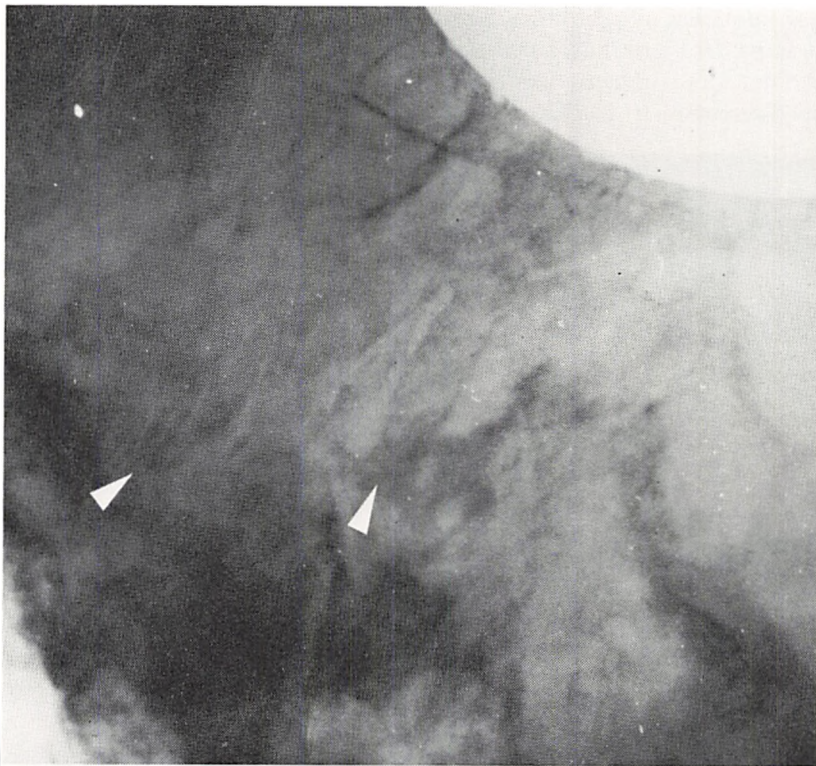
der findes forskellige, meget avancerede apparater.

Armringene på fig. 3 befinder sig stadig, og måske i al fremtid i de-

5

Fig. 6. Den hvide skygge er bæltedåsen, i hvis øjer der fandtes skindspor. Ud for de hvide pile ses de snoede strukturer med retning mod dåsen.

Jeg antager, at grunden til disse skyggers eksistens er, at henfaldet af det organiske materiale sker så langsomt, at der samtidig kan ske en indsvivning af gennemsnitlig meget små sandskorn, som med deres ensartethed tegner en afvigende skygge under røntgenstrålerne.

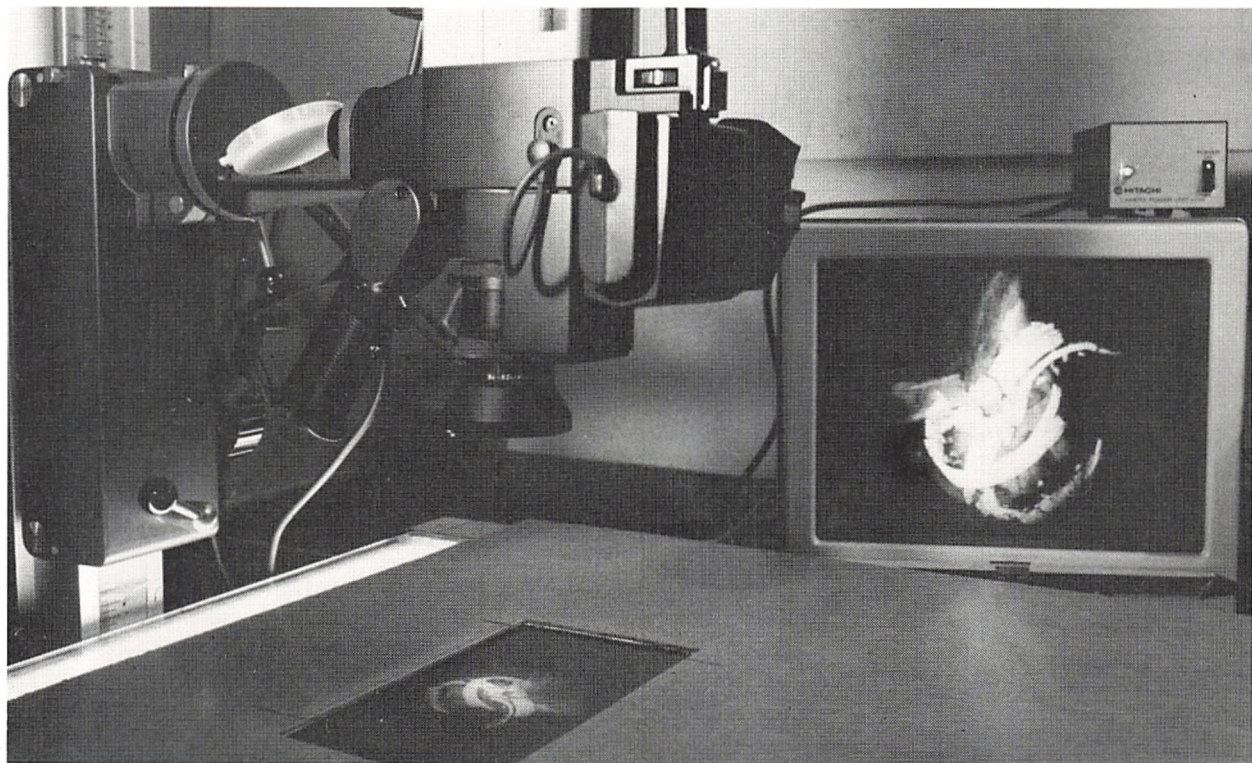
Sådanne undersøgelser stiller visse krav til de tekniske hjælpemidler og VAKs røntgenapparat, som er udrangeret hospitalsudstyr, er ikke ideelt. Det vil blive erstattet med bedre, når lejlighed byder sig. Overkommeligt har det imidlertid været at anskaffe en billedbåndoptager (video) med kamera. Dette udstyr kan bl.a. bruges til registrering af større genstandsmængder, men på dette sted skal dets anvendelse i forbindelse med røntgen omtales.

Under røntgenstrålerne kan man vende og dreje jordblokkene med det arkæologiske indhold og registrere alle iagttagelser på videobåndet, således at man under den efterfølgende udgravning kan »konsultere« båndet ved afspilning over en tv-skærm. Vi har næppe fundet alle dette udstyrs muligheder endnu, men fig. 7 viser en af dem. Et røntgenbillede, anbragt på en lyskasse, bliver af tv-kameraet overført til en tv-skærm. Herved opnås at billedet kan forstørres eller formindskes, og sam-

res jordblok, som er konserveret med indhold. På billederne ses også knoglemateriale, som dog er mindre interessant. På fig. 6 kan der ses detaljer, som i højere grad påkalder sig interesse. Der kan f.eks. ses en snoet struktur, som er skyggen af noget, der ikke mere er til stede i den jord, som her er gennemlyst. Jorden omgiver en nydelig bronze-bæltedåse med tilhørende låg af bronze. Låget har på midten et lille hankformet øje, der

modsvare 2 på dåsens rand, så låget har kunnet fastholdes. Vi har i mikroskop konstateret rester af en foldet skindstrimmel i øjerne, hvor skindsporene er bevaret på grund af kobbersaltenes giftighed over for mikrober. På fig. 6 ses bæltedåsen som en sol øverst i højre hjørne, og man kan se snoede strukturer, der stråler ud fra dåsen. Man kan se snoede skindstrimler, der her giver sig til kende som skygger?

Fig. 7. Billedanalyse. TV-kameraet overfører røntgenbilledet til tv-skærmen. Detaljer kan forstørres og kontrasterne kan ændres.

7

tidigt kan man på skærmen ændre kontrastforholdene og derved i nogle tilfælde fremhæve interessante detaljer og således ad elektronisk vej forstærke reelt forekommende informationer, både ved den direkte røntgengennemlysning og ved den senere billedanalyse. Disse informationer kan dokumenteres ved affotografering af skærbilledet. (Oplysninger fra Hans-Otto Nielsen, museet på Gottorp slot).

Vi har her nogle hjælpemidler, som sammen med andre naturvidenskabelige metoder, kan øge informationsmængden fra det arkæologiske materiale. Derfor er bevidstheden om de mange metaldektorer i hænderne på »skattejægere« i allerhøjeste grad ubehagelig. I deres iver efter at få fat i det, som fremkalder de salige »bip«-lyde, ødelægger skattejægerne på få minutter mange muligheder for at registrere detaljer og sammen-

hænge, som angår vor fælles fortid.

Litteraturliste

Erik Nylén: Röntgenfotogrammetri – en framtida försäkning av arkeologiskt basmaterial. Humanistisk forskning, Stockholm 1977.

Erik Nylén: The recording of unexcavated finds: X-ray photography and photogrammetry. World Archaeology. Vol. 10, No. 1, 1978.

Birthe Gottlieb: Stereo-röntgenoptagelser af jordfund. Meddelelser om konservering. 3. række. 3 Hefte. November 1980.

Rasmus Henrik Kruse – Naturmaler og antikvar

Et supplement

af Johs. E. Tang Kristensen

Rasmus Henrik Kruse, naturmaler og antikvar, blev født den 7. august 1796 i Navtrup i Salling og døde den 30. maj 1877. Han ligger begravet på Fur kirkegård. Faderen var sognepræst i Navtrup, Jørgen Kruse (1754-1826) og moderen hed Andrine, f. Friis Lang (1764-1844).

Rasmus Kruse giftede sig første gang med Elisabeth Halchus Amtrup (1797-1851), en datter af sognefoged Niels Christian Amtrup og hans kone Frederikke, f. Wirenfeldt Fogh.

Efter den første kones død giftede Rasmus Kruse sig igen et årstid efter med Helle Mikkelsdatter, født i 1829 som datter af husmand Mikkel Kjeldsen og Mette Kirstine Kjeldsen.

Kruse blev uddannet ved landbruget og var i ti år forvalter på Dueholm ved Nykøbing M. Derefter var han i to år herredsfuldægtig i Nykøbing. Da han havde anlæg for tegning og maling, begyndte han i sin Nykøbing-tid at tegne og male silhouetter. Efter at han i 1828 var blevet gift, bosatte ægteparret sig hos hans svigermoder i dennes hus, Sorgenfri, i Nederby på Fur. Han søgte en bevilling til handel med husholdningsvarer, men bevillingen blev ham nægtet. Han forsøgte så at skaffe udkommet ved at hjælpe Furboerne med haveanlæg og træplantning, med

juridisk bistand og med gode råd for sygdomme. Han havde desuden stor interesse for Furs geologi, arkæologi og historie, han var videnskaben behjælpelig med fund og undersøgelser, og han førte en betydelig brevveksling med videnskabsmænd i København.

Samtidig med at han fortsatte med at tegne og male silhouetter, slog han ind på gouachemaleriet, der blev hans store interesse. Gennem talrige rejser fra 1832-57 skaffede han sig indtægt ved at male købstadsmotiver, herregårde og andet, og samtidig indsamlede han et betydeligt historisk materiale vedrørende de steder, han besøgte. Med disse rejser havde han også den bagtanke, at han ville forsøge sig som historisk-topografisk forfatter. Han planlagde et værk i tekst og billeder, der skulle omfatte hele landet, men fik ikke nogen støtte af de folk, som han bad hjælpe sig. Planen blev derfor opgivet. Han tabte dog ikke modet og ville så forsøge sig som tidsskriftsudgiver ved at udsende et tidsskrift *Nørrejyllands Mærkværdigheder*, men da der ikke blev tilstrækkelig tilslutning, blev også dette forsøg opgivet. Den store samling af gouacher lod han samle i forskellige bind, og de blev efterhånden solgt for beskedne beløb til offentlige samlinger, blandt andet til det daværende Oldnordisk Museum og

Det kgl. Bibliotek. Fra 1866 levede han på sin ejendom Hellesminde på Fur Hede, optaget af havebrug og gartneri, og samtidig dyrkede han stadigvæk sine malerinteresser.

Kruse har skrevet *Beskrivelse over Øen Fuur i Limfjorden med Illustrationer*, 1874, og forskellige topografiske artikler.

I min bog om Rasmus Henrik Kruse¹ har jeg ret udførligt omtalt hans store interesse for træplantning og have dyrkning, og hvorledes han på den dengang træfattige ø Fur forsøgte at få folk til at interessere sig for anlæggelse af haver og plantager. Tillige har jeg omtalt, at han tilkendtes Det kgl. Landhusholdningsselskabs 5. sølvbæger og blev lovet en hjælp af 25 rigsdaler årligt i 5 år til videre fremme af hans bestræbelser for træplantnings og have dyrknings udbredelse samt andre hædersbevisninger.

Efter min bogs fremkomst har jeg fra museumsinspektør Thomas W. Lassen, Sæby museum, fået tilsendt fotokopier af Kruses ansøgninger til Landhusholdningsselskabet om tilskud til kultivering og anskaffelse af frugttræer til ejendommen Hellesminde, som findes i Landhusholdningsselskabets arkiv i Erhvervsarkivet i Århus. Det er papirer jeg ikke har været op-

Fig. 1. Det kongelige landhusholdningsselskabs pokal, tildelt Rasmus Kruse 1866.

mærksom på, og det kunne måske være af interesse at meddele ordlyden af ansøgningen fra 28. januar 1866, som skaffede ham det ovennævnte sølvbæger samt en årlig understøttelse i 5 år.

For at fuldstændiggøre den litteratur, der findes om Kruse, skal nævnes runologen Erik Moltkes udførlige omtale af Kruse som runetegner i hans disputats »Jon Skonvig og de andre runetegnere«.

Et bidrag til runologiens historie i Danmark og Norge. 1958, bd. 2, s. 230-36, samt min artikel i »Jul på Mors 1980, s. 29-34 med titlen »Rasmus Henrik Kruses ophold på Dueholm og i Nykøbing.

*Rasmus Henrik Kruses
ansøgning til Det kgl.*

*Landhusholdningsselskab 1866
m.m.*

Til Det Kongelige Landhusholdningsselskab, København!

For 40 Aar siden købte Undertegnede en lille Ejendom paa Øen Fuur, og bosatte mig der. Ved Overtagelsen af samme var Bygningen ussel og Ejendommen i det heele forfalden, ligesom omkring Huset laae et Stykke Jord paa omtrent 14 Skæpper Sædcland der kuns udgjorde Leergrave, Huller og Brinker, dertil var Træplantningen paa Øen yderlig forsømt, og i Almindelighed fandtes kuns hist og her en enkelt Hyld eller Pil ved Huuscene.

Jeg forsynede strax Stedet med Grundmuret Vaahningshuus og Udhuus, og dernæst tog jeg fat paa den Øde Plads, jevnede og planerede samme, og anlagde der paa en Frugt og Kjøkkenhave, derpaa Grund af Hegn og Fred manglede Øen, i Førstningen kuns tri-

ves langsom, men nu er i den bedste Flor forsynet med circa 100 Frugttræer af alle Slags. Jeg søgte at vække Sans for Træplantning og Frugtavl og anlagde derfor Planteskoler. At kæmpe mod Ulyst og Slendrian og Uhegnsomhed var naturligt, men mit Valgsprog »At gjøre Godt og ikke blive Tret« holdt Stik, da man saa at mit Anlæg lykkedes, vaktes endelig Sandsten, og jeg fik den Glæde at Øen nu tæller over 20 Frugthaver og flere følger efter, ligesom her og nu findes Frugttræer plantede ved de fleste Huuse eller Steder. Hjælpssom Haand rakte jeg deels ved at uddele Planter gratis fra mig selv, og deels ved at forskrive vilde Træer fra Konstorialraad Bjerregaard i Hjermind, de Kongelige Plantager og andre Steder, samt 450 Frugttræer, alt til Uddeling til hvem der ønskede deraf, og endelig for at vække Aanden, hjalp jeg med Plantningen uden Vederlag. Til Ejendommen jeg købte laae den Gang i fuldkommen Fællesskab med Andre umatrikuleret 6 Heedclodder til min Part. Her maatte jeg atter kæmpe for at faa Fællesskabet ophævet, og endelig blev denne betydelige Heedstrækning, hvori omtrent 40 havde Deel udskiftet i Aaret 1845, og jeg tilkom deraf 12 Tdr. Land geometrisk Maal i de saakaldte Bjergermunder taxeret til 150 Rdl. Denne

Fig. 2. Bedsted præstegaard og kirke. Gouache af Rasmus Kruse.

Hecdelod som laa nærmest de tilgrænsende Steder var altid udsat for Ufred, hvortil gammel Vane bidrog, og jeg kæmpede meget for at faa den fredet, ja maatte i den Anledning endog udholde en Proces til Overretten.

Endelig i Aaret 1855 foretog jeg her de første Plantninger, og senere har jeg langt over min Evne anvendt al min Kraft paa at omdanne denne Øde og ufrugtbare Hecdelod til en indbringende og frugtbar Ejendom.

7 Tdr. Land deraf er beplantet med Skov, der bestaar af Fyr, Gran, El, Lerche, Ege, Hvidtorn, Hassel m.m., og hvoraf de største Træer efter 8 à 10 Aars Forløb, allerede kan anvendes til Vognstænge, ligesom denne Beplantning har foranlediget Anlæg af flere Plantager i Nærheden deraf. 4 Tdr. Land er opbrækket, merglet og benyttes til Agerland, og Resten 1 Tdr. Land er indtaget og inddiget og paa begge Sider beplantet med levende Hegn til Frugt og Kjøkkenhave samt Planteskole, samt for endel beplantet med Frugttræer. Endelig har jeg sidste Aar forsynet Ejendommen med Bygninger, et Vaaningshuus med muret Kjelder samt tvende Udhuuse, Alt assureret i Brandkassen til 500 Rigsdaler. Endnu mangler meget for at gjøre denne lille og for sin sjældne Udsigt skønne Ejendom, til hvad

den virkelig kan blive, thi pecuniære Forhold og Forøgelsen af en Familie paa 8 a 9 Personer gjør det umuligt for mig at ofre det fornødne til bemelte Ejendoms fuldkomne Kultivering, og da det er bekjendt, at Det kongelige Landhus-holdningsselskab velvillig støtter og fremhjælper ethvert nyttigt Foretagende i denne og flere Retninger, tillader jeg mig i min Trang underdanig at henvende mig til Selskabet med lige underdanig Bøn. Om det gunstigt maatte behage Selskabet paa Grund af forestaaende Meddelelser at tilstaae mig 25 Rigsdaler aarlig i 5 Aar fra Nytaar 1866 at regne for dermed fuldkommen at tilendebringe Kul-

tiveringen af formeldte lille Ejendom, der benævnes Hellesminde, og til anskaffelse af de fornødne Frugttræer til samme.

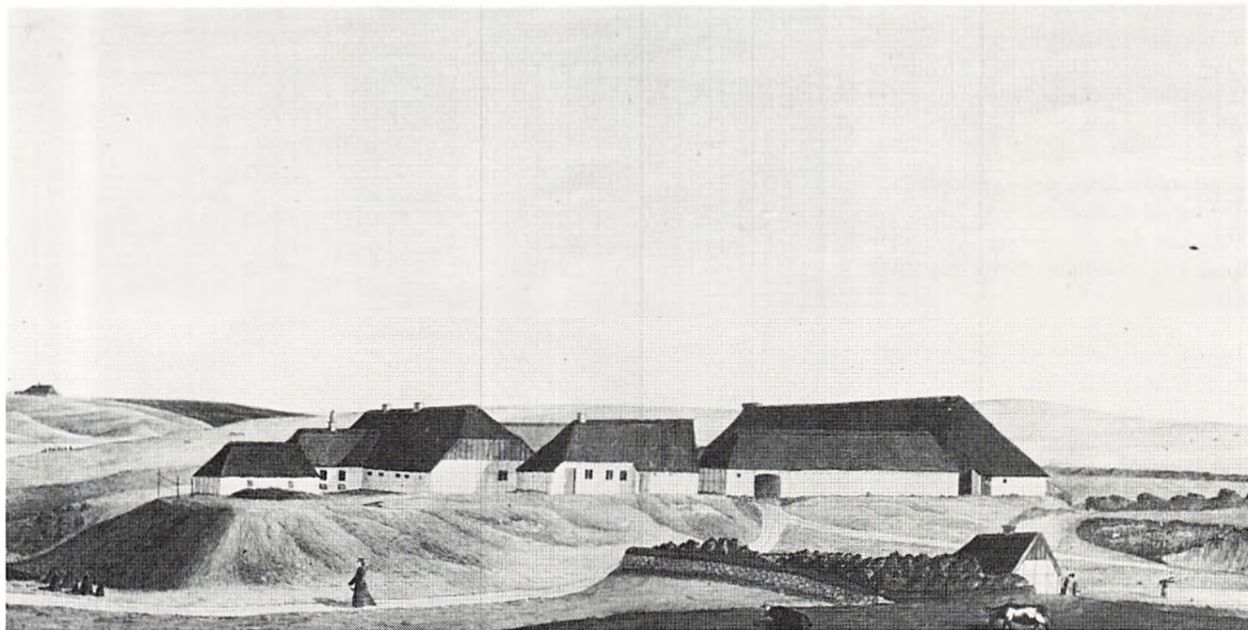
Idet jeg ærbødigst udbeder mig Sogneforstanderskabets og andre Vedkommendes Anbefaling, haaber jeg at modtage Selskabets gunstige Resolution, og dermed tilstaaes den opsøgte Understøttelse. Hellesminde paa Fuur under Viborg Amt d. 28 Januar 1866

underdanig
R.H. Kruse

Anbefales af sogneforstanderskabet d. 29. Januar 1866 og af provsten for Salling C.Møller, Selde den 31. januar 1866.

Fig. 3. Rugtved ved Asdal. Gouache af Rasmus Kruse, fot. Vendsyssel hist. museum.

3

*Supplerende fortegnelse over
gouacher*

*Alfabetisk ordnet efter de
afbildede steders navne*

Bedsted præstegård og kirke

(Bedsted s., Hassing h.). Gouache 17,5 × 22,5 cm. Har tilhørt sognepræst i Bedsted Frederik Christian Fritz 1827-40, nu arkitekt Sven Fritz, Åbyhøj.

Prospect af Birkumgaard paa Øen Gjøl. I Aaret 1839, copieret efter Originaltegning tegnet efter Naturen Aaret 1835.

(Gjøl s. Hvetbo h.). Gouache 34,5 × 52,8 cm. Fru Kirsten Amstrup, Vodskov.

Rugtved

(Asdal s., Vennebjerg h.). Gouache 21,2 × 32 cm. Vendsyssels historiske Museum, Hjørring.

Prospect fra Norden af Sebbel Kloster i Sleth Herred, Aalborg Amt. I Aaret 1836 tegnet efter af R.H. Kruse.

Gouache 36,5 × 52,5. Jørgen og Karen Svanholm, Aalborg.

Prospect af Visborggaard, Visborg Sogn, Hindsted Herred. I Aaret 1837 taget fra den Sydvestlige Side, ved Thusgjerdal paa Bakken Sonden for Vejen til Visborg Bye.

Gouache 33 × 51,5 cm. Fru Kirsten Amstrup, Vodskov.

Slægten Kruses familievåben.

Gouache 10 × 15 cm. Per Bro, Grønningen, København.

*Supplerende fortegnelse over
kobbere og træsnit*

*Alfabetisk ordnet efter de
afbillede steders navne*

Dronninglund

(Dronninglund s., Dronninglund h.). Kobber af A. Hansen. Magazin for Natur- og Menneskekundskab. Ny Suite. 1845, nr. 13, 24. dec.

Fig. 4. Frederikke Wirensfeldt Amtrup, Rasmus Kruses svigermoder, silhouet af Rasmus Kruse.

Fredericia

Kobber af A. Hansen.

Magazin for Natur- og Menneskekundskab. Ny Suite. 1849, nr. 2, 11. juli.

Slaget ved Fredericia den 6. Juli 1849.

Kobber af A. Hansen.

Magazin for Natur- og Menneskekundskab. Ny Suite 1849, nr. 8, 22. august.

Angrebet paa Kolding den 23. April 1849.

Kobber af A. Hansen.

Magazin for Natur- og Menneskekundskab. Ny Suite 1849, nr. 9, 30. maj.

Lindenberg

(Blenstrup s., Hellum h.).

Kobber af A. Hansen.

Magazin for Natur- og Menneskekundskab, Ny Suite. 1845, nr. 2, 8. januar.

Lindenberg

(Blenstrup s., Hellum h.).

Træsnit.

Illustreret Magazin og Københavns Illustrerede Ugeblad. 1854, s. 377 og 391.

Lundbæk

(Bislev s., Hornum h.).

Kobber af A. Hansen.

Magazin for Natur- og Menneskekundskab. Ny Suite. 1844, nr. 7, 13. nov.

Løgstør

Kobber af A. Hansen.

Magazin for Natur- og Menneske- 4

Fig. 5. Kathrine Marie Brorson, Sæby. Silhouet af Rasmus Kruse

5

med byfoged i Sæby Rasmus Bondesen Brorson, f. 23/10 1761, d. 4/8 1846. Han var først ansat i Det danske Kancelli, 1793 byfoged i Sæby samt herredsfoged i Børglum-Jerslev herreder, 1804-42 byskriver og rådstueskriver i Aalborg. Den tilsvarende silhouet af byfoged Brorson, som er anført i Sæby museums protokol, synes at være gået tabt. Sæby museums inv. nr. 806.

Anders Nicolai Hvass, f. 1/11 1797 på Randrup, d. 21/9 1867 på Bælum Nørgaard, begravet på Bælum kirkegård. Student fra Randers 1815, cand.jur. 1818. 1819 ansat i kancelliets 2. dep. Medhjælper hos A.S. Ørsted

kundskab. Ny Suite. 1845, nr. 13, 25. juni.

Mariager

Træsnit.

Illustreret Magazin og Københavns Illustrerede Ugeblad. 1854, s. 1.

Randers

Kobber af A. Hansen.

Magazin for Natur- og Menneskekundskab. Ny Suite. 1840, nr. 10.

Randers

Kobber af A. Hansen.

Magazin for Natur- og Menneskekundskab. Ny Suite. 1849, nr. 6, 8. aug.

Restrup ved Nibe

(Sønderholm s., Hornum h.).

Kobber af A. Hansen. R.H. Kruse del.

Magazin for Natur- og Menneskekundskab. Ny Suite. 1846, nr. 11, 10. juni

Skagen

Kobber af A. Hansen.

Magazin for Natur- og Menneskekundskab. Ny Suite. 1845, nr. 6.

Spøttrup

(Rødding s., Rødding h.).

Kobber af A. Hansen.

Magazin for Natur- og Menneskekundskab. Ny Suite. 1845, nr. 12, 19. marts.

Ulstrup

(Vinge s., Middelsom h.).

Kobber af A. Hansen.

Magazin for Natur- og Menneskekundskab. Ny Suite. 1845, nr. 3, 16. april.

Viborg. Hans Tausens Minde

Træsnit.

Illustreret Magazin og Københavns Illustrerede Ugeblad. 1854, s. 309.

Villestrup i Jylland

(Astrup s., Hindsted h.).

Kobber af A. Hansen. R.H. Kruse del.

Magazin for Natur- og Menneskekundskab. Ny Suite. 1846, nr. 12, 18. marts.

Aarhus

Kobber af A. Hansen.

Magazin for Natur- og Menneskekundskab. Ny Suite. 1845, nr. 7.

Supplerende fortegnelse over silhouetter

Ordnet efter de portrætteredes navne

Frederikke Wiresfeldt Amtrup, født Fogh, født den 24. November 1769, død den 16. maj 1846. Rasmus H. Kruses svigermoder.

Installatør Poul Kruse, Strandalleen, Nyborg.

Kathrine Marie Brorson, født Ferslev, f. 13/10 1771, d. 18/5 1853, datter af byfoged Ferslev i Skagen, gift 28/5 1795

med udgivelsen af dennes værker. Gift 9/1 1824 i Gudum kirke med Kirstine Dorothea Schmidt, f. 26/10 1799 i Grønnerup skole ved Brahetrolleborg. 9/1 1817 birkedommer ved grevskabet Lindenberg med bopæl på Gudumlund fabrik. Konstitueret byfoged i Frederikshavn og kst. herredsfoged i Horns herred fra 1824-26. 1831 tillige herredsfoged i Hellum og Hindsted herreder. Købte 1832 Bælum Nørsgaard. Original silhouet og fotografi af en fra denne forskellig silhouet hos retsassessor Frants Jørgen Hvass, Løgumkloster.

Ernst Henrik Carl Hvass, f. 14/6 1831 på Gudumlund fabrik, d. 24/9 1857, student 1851, studerede jura, men blev syg. Forlovet med Fanny Kierstein (søster til Caroline og Emilie Kierstein). Original silhouet og fotografi af samme ved J. Petersen og Comp., København, hos retsassessor Frants Jørgen Hvass, Løgumkloster.

Frants Hvass, f. i Frederikshavn 1/10 1824, d. 12/12 1890 i København. Søn af Anders Nicolai Hvass og Kirstine Dorothea Schmidt. Student Aalborg 1843, cand.jur. 1850, 1851 ansat i justitsministeriet. Gift 14/5 1857 i Granslev kirke med Tychine Andrea Frederikke Lichtenberg. 1862 justitsråd, afsked på grund af sygdom 1864. Derefter bopæl Frederiksdal ved Randers til 1877, herefter Randers. Personalhistorisk forfatter (Samling af meddelelser om personer og familier af navnet Hvass).

Fotografi af silhouet ved J. Petersen og Comp., Østergade 34, København, hos retsassessor Frants Jørgen Hvass, Løgumkloster.

Kirstine Dorothea Hvass, født Schmidt, f. 26/10 1799, d. 10/7 1848. Datter af skolelærer i Grønnerup skole ved Brahetrolleborg Christan August Schmidt (født 1748 i Lysabild) og Kirsten Christoffersdatter. Kom 14 år gammel til København hos finansminister Ernst Heinrich Schimmelmans hustru Charlotte Schimmelmann. Fra 1816 i huset hos grevindens datter Louise dal Borgø som lærerinde for dennes datter, derefter i husholdningslære på Randrup. Gift 9. januar 1824 med Andreas Nicolai Hvass (se denne). To sønner Frants og Christian August født i Frederikshavn. Fotografi af silhouet ved J. Petersen og Comp. København hos Frants Jørgen Hvass, Løgumkloster.

Marcus Andreas Nicolaj Hvass, f. 10/7 1829 på Gudumlund fabrik, d. 21/7 1886, begravet på Skibsted kirkegård. Gift 19/5 1850 med Henriette Caroline Kierstein i Frue Kirke i København. Preliminæreksamen 1848, landinspektøreksamen 1856, ejer af Vestergård i Skibsted s., Hellum h. Fotografi af silhouet ved J. Petersen og Comp., København, hos retsassessor Frants Jørgen Hvass, Løgumkloster.

Michael Lange Hvass, f. 4/12 1832 på Bælum Nørsgaard, d. 10/7 1875 i Mentona, begravet i Bælum. Gift 26/8 i Bælum kirke med Vilhelmine Kierstein, f. 27/3 1840, søster til Caroline

Kierstein. Efter faderens død ejer af Bælum Nørsgaard.

Fotografi af silhouet ved J. Petersen og Comp., København, hos Frants Jørgen Hvass, Løgumkloster.

Elisabeth Halchus Kruse, født Amtrup, født den 6. juli 1797, død den 25. januar 1851. Rasmus H. Kruses første hustru. Installatør Poul Kruse, Strandalleen, Nyborg.

Christian Hjortholm Lund, f. 28/8 1803 i Tryggelev på Langeland, d. 15/8 1873 i København. Gift 6/6 1838 i Buderup kirke med Marie Franciska Thygesen, f. på Randrup 26/7 1808, d. 9/8 1873 i København. Tidligere købmand i Svendborg, forpagter på Dalsgaard, Vive s., Hindsted h., der ejedes af Thyge Thygesen, efter hvem de arvede gården. Han indrettede schæfergården »Marienhøj« og byggede 1847-48 Thygeslund. 1853 og 1854 solgte de ejendommene og flyttede til København. Han ejede gården »Himmerig« på hjørnet af Lille Kannikestræde og Skindergade. Originalsilhouet hos retsassessor Frants Jørgen Hvass, Løgumkloster.

Marie Franciska Lund, født Thygesen, f. 26/7 1808 på Randrup, d. 9/8 1873, datter af Thyge Thygesen (1767-1842) og Ellen Cecilie Færch. Gift 6/6 1838 i Buderup kirke med Christian Hjortholm Lund, f. 28/8 1803, d. 15/8 1873 (se denne). Originalsilhouet hos retsassessor Frants Jørgen Hvass, Løgumkloster.

Fig. 6. Elisabeth Halchus Kruse, Rasmus Kruses første hustru. Silhouet af Rasmus Kruse.

Conradine Frederikke Schiellerup, født Schmidt, f. 2/11 1805, d. 22/11 1876, datter af skolelærer Christian August Schmidt, Grønnerup skole ved Brahetrolleborg og Kirsten Christoffersdatter. Gift 21/8 1840 i Bælum kirke med fuldmægtig hos Anders Nicolaj Hvass, Vilhelm Schiellerup, d. 4/7 1858. 1821-27 i Louise dal Borgos hjem, fra 1827 i A. N. Hvass's hjem. Ingen børn, men en adoptivson. Original silhouet hos retsassessor Frants Jørgen Hvass, Løgumkloster.

Kirsten Schmidt, født Christoffersdatter, f. 9/3 1770, d. på Bælum Nørgaard 23/4 1858. Datter af Christoffer Larsen (1737-1821), daglejer på Nyløkke, Brahetrolleborg, og Dorthe Augusta Larsdatter (1737-97), gift i maj 1797 med skolelærer Chr. Aug. Schmidt, Grønnerup skole ved Brahetrolleborg. Fem børn: Kirstine Dorothea (se denne), Christan August, Conradine Frederikke (se denne), Sofie Elise, gift Fich og en søn der døde som spæd. Original silhouet og fotografi af samme ved J. Petersen og Comp., Østergade 34, København, hos retsassessor Frants Jørgen Hvass, Løgumkloster.

Elisabeth Halchus Kruse, f. Amtsråd
født d. 6 Juli 1797
Død den 25 Janu. 1851.

Noter

1. Johs. E. Tang Kristensen: Rasmus Henrik Kruse. Naturmaler og Antikvar. 1979.

Dalsgaards forarbejder til religiøse malerier på Skive Museum

af Nina Damsgaard

Maleren Christen Dalsgaard (1824-1907) huskes idag især for sine genremalerier med motiver fra bøndernes og fiskernes liv. Christen Dalsgaard var en dybt religiøs natur, der gennem sin opvækst på »Krabbesholm« i Skive var kommet i nær kontakt med de »vakte« kredse i Salling og på Mors, der senere udviklede sig til en grundtvigsk bevægelse. Den religiøse tilbøjelighed kan spores i hans genremalerier, hvis motiver ofte giver anledning til religiøse undertoner. Han var da også en ofte benyttet kunstner, når en kirke skulle have en ny altertavle, eller når en nyopført kirke skulle have et altermaleri. Han har ialt udført 15 altermalerier, hvoraf flere er placeret i grundtvigianske fri- og valgmenighedskirker eller i almindelige folkekirker, hvis menighed overvejende var grundtvigiansk. Selv forblev han hele sit liv i stadig kontakt med den grundtvigske bevægelse.¹

Dalsgaard selv ville helst dyrke det religiøse maleri og vurderede sine altermalerier højt, navnlig i de senere år. I et brev til Philip Weilbach fra 1877 skriver han således, at det er blandt altermalerierne flere af hans betydeligste arbejder skal søges.² Af religiøse malerier udførte Dalsgaard foruden altermalerier i slutningen af 1880'erne og 90'erne en billedsuite

på 21 mindre malerier med bibelske motiver. Denne serie hænger på Sorø Amts Museum.³ Han har desuden udført enkelte andre malerier med religiøst motiv; hovedparten af disse er i privat eje.

På Skive Museum findes en omfattende samling af tegnede forarbejder og kompositionsudkast, heriblandt skitser og studier til de fleste af Dalsgaards altertavler samt

til flere af malerierne i billedrækken på museet i Sorø. Tegningerne er indkøbt for adskillige år siden på en auktion af købmand Bernhard Fog i Skive og har siden ført en forholdsvis upåagtet tilværelse i Skive Museums magasiner. En del af tegningerne, også de religiøse, var udstillet i 1971-72 på vandrestillingen om Dalsgaard, arrangeret af Skovgaardmuseet i Vi-

◀ Fig. 1. Englene, som forkynder Hyrderne Kristi fødsel, 1855. Skive Kirke. Allermaleriet er oprindeligt udført til Skive Gl. kirke, men er senere flyttet til Skive ny Kirke.

◀ Fig. 1a. »Kartonen« på Skive Museum. Dalsgaard har i det særdige maleri ændret perspektivet, hvorved landskabet blev mere silhouetagtigt. Med sine glatte, rundede former og springene fra lyst til mørkt virker maleriet næsten surrealistisk, således at billedets form understreger den unaturlige og forbløffende oplevelse, som Bethlehems hyrder fik.

Fig. 2. Den gode Hyrde, 1864. Ljørslev Kirke. Maleriet illustrerer Jesu lignelse om hyrden og det vildfjerne får, hvilket Dalsgaard selv har gjort opmærksom på i maleriets nederste venstre hjørne med henvisningen til »Matth. 18«, hvortil også teksten nedenunder relaterer sig. Fig. 2a. Skive Museums tegning med »Den gode Hyrde«.

borg. I kataloget redegøres for de udstillede tegninger, men da dette katalog ikke blev fremstillet med salg for øje men kun i et yderst begrænset oplag til brug for udstillingens gæster, er det rimeligt at give de religiøstbetonede tegninger i Skive-samlingen en nærmere omtale. I denne artikel vil dog kun forarbejderne til altermalerierne blive behandlet.

Tegningssamlingen gør det muligt at følge Dalsgaards arbejdsform temmelig nøje. Til de fleste af altertavlerne findes der flere studier og udkast, hvilket viser, at Dalsgaard gennemarbejdede sine motiver grundigt, inden de blev overført til lærredet. Et udkast kan defineres som en visualisering af malerens idé til et motiv,⁴ hans forsøg på at fæstne sine tanker til papiret. Der gøres rede for de vigtigste personer, deres indbyrdes relationer og kompositionens hovedlinjer. Studierne er oftest modelstudier, en grundig bearbejdning af skikkelser, hænder, ansigter samt eventuelt dragtstudier eller udførlige tegninger af rekvisitter.

Sit første altermaleri udførte Dalsgaard i 1855 til kirken i fødebyen Skive. Motivet er »Englen, som forkynder Hyrderne Kristi fødsel«. En feminin engel i lysende klæder svæver over to hyrder i nattemørket. Englen redegør med talende fagter for det hændte. Den

ene af hyrderne ligger endnu ned. Han er vækket af sin søvn og rynker skeptisk panden, mens den anden knæler foran englen med foldede hænder, da han hører budskabet.

Skive Museum ejer to udkast til dette maleri, en tegning i fuld størrelse, vel den såkaldte »karton«, samt en mindre tegning (inv. nr. 83), der er opkvadreret. Alterbilledet følger disse tegninger nøje.

Sit næste alterbillede malde Dalsgaard i 1861 til Fejø kirke. Motivet var »Mariae bebudelse«, men der synes ikke at foreligge forarbejder til denne tavle.

I 1864 malde Dalsgaard to altermalerier, der begge havde motivet »Den gode Hyrde« (Matthæus 18,12). Det er muligt at følge hans arbejde med malerierne gennem 2 breve til malerkollegaen Julius Exner. Af disse breve fremgår det, at Dalsgaard, der på dette tidspunkt var tegnelærer i Sorø, følte sig isoleret fra den inspiration, som den daglige omgang med andre kunstnere giver. I begyndelsen af november 1863 skrev han således til Exner: »... I denne tid, da jeg har tegnet forskellige udkast til Figuren har jeg ret følt Savnet af Vener, som jeg kunne raadsørge, men derved har jo Intet været at gjøre«. ⁵ I slutningen af samme måned skrev han atter til Exner og meddelte heri, at han nu var be- 2a

Fig. 3 Mødet mellem Maria og Elisabeth, 1865. Stenmagle Kirke.

Fig. 3a. Skitse i Skive Museum. Kvindernes armstillinger ændres i det færdige maleri.

findes desuden en udateret tegning, hvor hyrden også har lammet i sine arme, men samtidig er omgivet af en skægget mandsperson og en kvinde med langt hår eller slør (inv. nr. 28). Denne tegning kan være et udtryk for Dalsgaards personlige tolkning af Mattæus-evangeliets lignelse, kap. 18, v. 12-14 (samt Lukas-evangeliets lignelse kap. 15, v. 1-7). Tegningen skal muligvis forestille ynglingen Jesus, der holder lammet i sine arme, mens forældrene ser til, som et forvarsel om hans senere gerning. Analog med denne tegning er en tanke, Dalsgaard har fremsat i et brev, hvori han giver udtryk for sin tro på Frelseren med ordene: »Han, der bar Røveren paa sin Hyrdearm ind i Paradis, han kommer saa vidt i den rette Stund og bærer ogsaa os; ja Han kommer.«¹¹ Det er således helt i overensstemmelse med Dalsgaards religiøse overbevisning, at fremstille Jesus selv, som den gode hyrde, der optræder i lignelsen, – en tolkning, der heller ikke er ualmindelig i anden kunst eller i teologien, idet Jesus i Johannes-evangeliet omtaler sig selv som den gode hyrde (10,11).

I 1865 malede Dalsgaard »Mødet mellem Maria og Elisabeth« til Stenmagle kirke mellem Sorø og Holbæk. Dette alterbillede er en gentagelse af et maleri fra 1862, og

gyndt at tegne kantonen til alterbilledet og håbede at få besøg af »de kjære Venner af Kunstnere for at høre deres Mening om et og andet, det er saa underligt, næsten ængsteligt, at arbejde saadan ganske paa egen Haand«.⁶

Usikkerheden skyldes givetvis, at Dalsgaard med »Hyrden« var i færd med at introducere et nyt motiv i den danske altertavleikonografi, og at eventuelle forlæg og inspirationen måtte søges tilbage i den oldkristne kunst.

Altermaleriet med »Den gode Hyrde« i Herstedvester kirke synes at være forsvundet,⁷ men maleriet har, så vidt det kan udledes

af den pennetegning, der gengives hos Dalsgaards biograf, Knud Søbørg,⁸ været i lighed med den tavle med samme motiv, som Dalsgaard leverede til Lørsløv kirke på Mors umiddelbart efter. Hyrden ses her ile frem mod lammet, der ligger livløst på jorden. Dalsgaard har dog selv i en liste over sine altermalerier til Weibach skrevet: »1864, Den gode Hyrde.« Noget forandret gjentagelse, Ljørslev kirke på Mors.«⁹ Dalsgaard må have arbejdet videre med motivet for at give det en bedre løsning, idet en pennetegning fra 1865 viser hyrden bærende på lammet.¹⁰ På Skive Museum

Dalsgaard betegnede det selv som det foreløbige højdepunkt i hans karriere som altertavlemaler.¹² Handlingen er fremstillet med største enkelthed. Den aldrende Elisabeth har rejst sig fra sin plads på verandaen for at byde sin yngre slægtning velkommen. Dalsgaard viser det øjeblik, da Elisabeth hilser Maria med ordene: »Velsignet er du iblandt kvinderne. Og velsignet er dit livs frugt« (Lukas 1,42).

På Skive Museum findes to kompositionsudkast til Stenmagle-tavlen. På det ene (nr. 135) er figurerens placering spejlvendt i forhold til den endelige tavle, ligesom Maria og Elisabeth trykker hinandens hænder. Bag figurerne er antydnet et bjergrigt landskab samt Elisabeths hus, mens sceneriet på maleriet udspilles på en åben loggia med udblik til en have.

Den anden tegning har udkast på begge sider af papiret (nr. 74). På den ene side ses en svagt optegnet skitse, hvor figurerne ligeledes er spejlvendte i forhold til den færdige tavle. Denne skitse samt den førnævnte (nr. 135) er sikkert ældre end skitsen på papirets anden side, hvor figurerne er placeret omtrent som på den endelige tavle. Maria strækker armene imødekommende ud mod Elisabeth, mens hun på den færdige tavle knuger snipperne af sit slør i hæn-

derne, der holdes ind mod kroppen. Herved virker hun mere undseelig og tilbageholdende.

I 1866 maledes »Jesus med barnet« til Jørsby kirke på Mors. Kristus står her midt i et sydlandsk landskab med den ene hånd på et nøgent barns lyslokkede hoved. Kristus er forsynet med glorie, hvilket er sjældent i Dalsgaards kunst. Der findes ingen udkast til denne tavle bevarede.

Ligeledes i 1866 fik Dalsgaard bestilling på et altermaleri til Skanderborg Slotskirke. Midlerne til billedet blev bragt til veje gennem en indsamling i byen, og den tavle, Dalsgaard leverede, var smukt afpasset til menigheden og dens kirke, idet han lod kirkens nye døbefont indgå i sit maleri. Dalsgaard kaldte maleriet »Christus som Forvalter af Sacramenterne.« Kristusskikkelsen dominerer billedfeltet. I maleriets venstre side ses døbefonten, og i dets højre side bag Kristus ses nadverkalken stå på et dækket alterbord med to tændte lys. Herrens højre hånd lægges på døbefonten, mens den venstre i en meget levende, kaldende bevægelse betegner sammenhængen mellem dåb og nadver. Der findes et figurudkast til Skanderborg-tavlen (nr. 68/172), der viser Kristus pegende med højre hånd på en døbefont i tegningens venstre side, mens han i den løftede venstre

Fig. 4. Skitse til altermaleri i Skanderborg Slotskirke, 1866. Maleriet blev i 1972 erstattet af et værk af Jens Nielsen.

hånd holder nadverkalken. Kristus er også her udstyret med glorie, sikkert for at understrege, at han er opstanden.

I 1868 fik Dalsgaard bestilling på en altertavle til den nyopførte grundtvigske Nazarethskirke i Ryslinge på Fyn. Opgaven løstes med maleriet »Jesus som barn i Nazareth«, som leveredes til kirken i 1869. Fortællingen i det færdige billede er rørende. Jesus har

*Fig. 5. Den hellige Familie, 1869. Nazarethkirken i Ryslinge.
Fig. 5a-e. Udkast med forskellige placeringer af
personerne samt afprøvning af deres stillinger.*

bygget en model af et tempel, som han viser frem for sine forældre. Maria sidder på en bænk til venstre i billedet, mens Jesus lægger armen om hendes skuldre, slår benene over kors og peger på sin tempelmodel. Joseph står bag modellen med øksen over skulderen og et stykke tømmer i den ene hånd. Hovedvægten i motivet er lagt på det genremæssige og på skildringen af de menneskelige relationer, især forbindelsen mellem mor og søn.

Motivet har optaget Dalsgaard overordentligt meget; på Skive Museum findes 7 udkast, der viser hans anstrengelser for at finde en rimelig løsning. Skitserne er meget forskellige indbyrdes; snart er det Joseph, der er placeret i forgrunden (nr. 117,170), snart glider han i baggrunden, og Maria fremhæves (nr. 25). Også placeringen af den lille Jesus har voldt vanskeligheder. På de fleste af udkastene er han dog det samlede midtpunkt, således som han også blev det i det færdige maleri. På to udkast (nr. 48, 170) fremstilles Jesu familie i et rum. Jesus sidder med sin tempelmodel på en høj plint, mens Maria står bagved og betragter sønnen. På den ene tegning er Maria placeret således, at der skabes en diagonallinje i kompositionen gennem personernes ansigter (nr. 170), mens hun på den anden er 5a

Fig. 5f. Tegningen, hvor figurerne har fundet deres endelige udformning. (Skive Museum, nr. 25).

5c

5f

5d

5e

trukket om bag plinten. Joseph er på den ene tegning placeret på en bæk i forgrunden til venstre (nr. 170), mens han på den anden, løsere skitse kun er antydnet i billedets nederste højre hjørne (nr. 48). På den anden kompositionsskitse knæler Maria i skitsens højre hjørne ned foran Jesus, der stadig sidder på en høj plint med tempelmodellen. Joseph står bag Maria – let foroverbøjet – og udfylder billedets højre side (nr. 162). I et andet udkast (nr. 113) er samme komposition anvendt, dog er Jesus her placeret siddende på en lav bæk i billedets venstre side. I skitsens højre hjørne ses to små figurstudier til Jesuskikkelsen, der her fremstilles stående. Dalsgaard sy-

Fig. 6. Ansgar og Ødbert døber en ung Moder og hendes Barn, 1872. Ansgarskirken i Øster Jølby. I 1878 malede Dalsgaard atter motivet på et stort maleri til foredragssalen på Vallekilde Højskole. Jølby-maleriets personer kom her i lidt ændret form til at udgøre midtergruppen.

Fig. 6a. Skitse til Ansgar-maleriet.

nes nu at arbejde sig bort fra sin første indskydelse. På skitsen nr. 66 er kun Jesusskikkelsen endelig udarbejdet, men Dalsgaard placerer her den stående Jesus mellem forældrene. Skitse 117 er en rigtig genrescene, hvor Jesus hjælper sin far under tømmerarbejdet, mens Maria sidder med et håndarbejde i baggrunden og ser over på sønnen. Den skitse, der kommer det endelige maleri nærmest (nr. 25), betegnes i kataloget fra vandrestillingen i 1971 som værende i mange henseender utraditionel. Dalsgaard har på denne tegning fremstillet Jesus og hans forældre nøgne, hvilket ville, hvis »ideen (var) blevet bragt til udførelse ... have skabt en betydelig sensation i dansk kirkekunst.«¹³ At gengive figurer nøgne på en skitse er nu hverken mærkværdigt eller sjældent, og Dalsgaard har anvendt denne arbejds metode i andre altertavleudkast også samt i udkastene til Sorø-serien. Ved at tegne figurerne nøgne kan kunstneren lettere »fange« stillinger og bevægelser, ligesom han kan sikre sig, at det bliver muligt at fornemme legemer bag klæderne i det færdige billede, når han har gennemarbejdet alle proportioner og former. En anden af skitserne på Skive Museum viser, at det er denne fremgangsmåde Dalsgaard har benyttet, idet kunstneren her tyde-

ligt har redegjort for det menneskelige legeme og dernæst forsynet det med løst henkastede draperier (nr. 170).

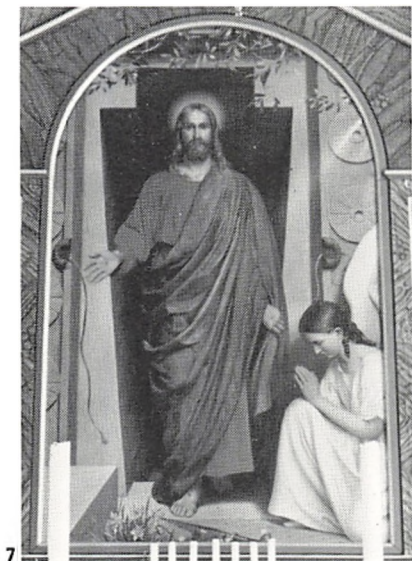
Det berømteste af Dalsgaards altermalerier er »Ansgar og Ødbert døber en ung moder og hendes barn,« malet 1872 til frimenighedskirken i Øster Jølby på Mors. Der findes i Skive to tegnede forarbejder til billedet, der begge er mere figurrige end det færdige maleri. På en løs skitse (nr. 20) ses de tre hovedpersoner, Ansgar, Ødbert og moderen, spejlvendte i forhold til maleriet, mens de på den anden skitse (nr. 19) er placeret som på det færdige billede. En

knælende figur i skitsens venstre side samt størstedelen af figurerne i baggrunden udgår i den færdige tavle. Dalsgaard strammer altså kompositionen betydeligt.¹⁴

Med »Opstandelsen Påskemorgen« fra 1875 til Hvejsel kirke ved Vejle gav Dalsgaard igen et traditionelt kristent motiv sin personlige tolkning. Der findes på Skive museum en tuschtegning med opstandelsesmotiv, dateret »Anden Paaskedag 1850« (nr. 86). Med denne tegning er det tilsyneladende første gang Dalsgaard giver sig i kast med emnet. Tegningen viser Kristus med glorie og slagrende klædebon svæve ud af klippegra-

Fig. 7a. Penne-tegning fra 1850 med samme motiv.
Fig. 7b-d. Skitser til Hvejsel-maleriet. Kristi armstilling gennemprøves.
Fig. 7e-f. Skitser til Hvejsel-maleriet. Kristi armstilling gennemprøves.

Fig. 7e-f på næste side.

ven, mens en soldat sover og en anden flygter. Tegningen synes ikke at have været anvendt som forlæg hverken til et altermaleri eller til andre bibelske billeder, men den er et vidnesbyrd om, hvorledes Dalsgaard bestandigt arbejdede med sine motiver. Der findes derimod tre andre tegninger, der er forarbejder til Hvejseltavlen samt et målskitse med en løs skitse af opstandelsesmotivet indtegnet (nr. 26, 98, 120).

På den ene kompositionsskitse ses Kristus stående med udbredte arme på den fra graven væltede dæk-

7a

7c

7d

Fig. 7e-f. Skitser til Hvejselmaleriet. Kristi armstilling gennemprøves.

7e

7f

Fig. 8. En af de kloge Jomfruer, 1877. Hørup Kirke.

Fig. 8a. Skitse til »En klog Brudejomfru«.

8

8a

sten på baggrund af den mørke gravåbning. På denne tegnings anden side findes en næsten identisk gengivelse af motivet, blot er Kristi arme løftede og hænderne foldede over brystet (nr. 98). På den tredje skitse er Kristi stilling nærmere det færdige billedes. Med venstre hånd holder han draperifolderne, mens den højre holdes for brystet. I billedets nederste højre hjørne ses en knælende engel (nr. 120). Denne komposition er beholdt i Hvejseltavlen, blot slår Kristus her ud med højre hånd, hvorved figuren tilføres et mere magtfuldt præg. Denne Kristus er med sin kraftfulde skikkelse og det

indtrængende blik dødens sejrherre. De stærke kræfter understreges af den sprængte snor og det brudte segl ved gravåbningen.

Samme år Dalsgaard udførte Hvejsel-tavlen, malede han yderligere to altermalerier, »Den barmhjertige Samaritan« til Gråbrødre Hospitalskirke i Odense og »En af de kloge jomfruer« til Nordrupvester Kirke på Sjælland.

Der findes ingen forarbejder til disse to altermalerier.

I 1877 malede Dalsgaard endnu et alterbillede med »Brudejomfruen« som motiv. Maleriet opsattes i Hørup kirke ved Viborg. På Skive museum findes et modelstudie til

Fig. 9. Jesus i Bethania, 1877. Vejstrup Valgmenighedskirke.

dette maleri, der i sit stillingsmotiv adskiller sig fra Nordrup tavle. På såvel Skive-tegningen som på det færdige maleri holder den kloge jomfru den tændte olielampe i den højtloftede højrehånd, skitsen er smukt komponeret, og Dalsgaard har tydeligvis anvendt levende model til studiet. (nr. 32) 1877 malede Dalsgaard endvidere »Jesus hos Martha og Maria i Bethania« til Vejstrup Valgmenighedskirke på Fyn. Billedets Kristus er af Søeborg blevet karakteriseret som »dette sløve, blodløse Mandfolk, der ligger slængt op ad Bænken, umuligt at afstvinge Sympati, endsige saa megen Interesse, at den friske unge Kvindes Begejstring bliver forstaaelig«. ¹⁵ Omrent samme dom har Niels Th. Mortensen fældet, idet han kalder

Fig. 9a-b. Skitser, hvor Martha synes ligeså optaget af Jesu tale som Maria.

Kristus »en veg, indolent Type, som ligger på et divanlignende Møbel og betragter Maria med matte Øjne«. ¹⁶ Og Kristus er på denne tavle sandt at sige svag i forhold til de Kristus'er, der ses på de tegnede forarbejder. Der findes ialt seks udkast til Vejstrup-tavlen. På de to af skitserne indtager Kristus en liggende stilling i lighed med den på altertavlen, og Maria er ligeledes her placeret ved fodenden (nr. 8, 134). Til gengæld er Martha anbragt i forgrunden til højre for Kristus og i samtale med denne. Evangeliets fortælling om den lyttende Maria og den fortravlede Martha (Lukas 10,38ff.), følges således kun delvist, ihvertfald bliver Marthas ligegyldighed overfor Jesus ikke understreget, hvorved en væsentlig del af evangeliets budskab går tabt. Disse skitser er sikkert de ældste. Mere i overens-

Fig. 9c-e. På næste side.

stemmelse med evangelieberetningen er tre andre skitser, hvor Jesus sidder på et skråt, sofalignende plan, stadig med Maria siddende ved fodenden ivrigt lyttende til Mesterens ord. Martha er i baggrunden optaget af huslige sysler (nr. 95, 109, 169). Også på tegning nr. 95 er Maria ivrigt lyttende, mens Martha er ligeså travlt optaget af at dække bord ved et vindue ud mod det fri. Dette bibeholdes i det færdige maleri, dog skifter vinduet plads fra højre til venstre side i baggrunden, og en loftsbjælke, der på skitsen er placeret særdeles fint, rykkes en smule til højre, hvorved den mister sin betydning i kompositionen. Kristi stilling er desuden blevet mere afslappet. På skitse nr. 109 sidder Kristus oprejst med Maria lyttende ved fodenden. Martha er på denne skitse placeret til venstre i baggrunden. Kompositionen er sikker og perso-

Fig. 9c-e. Martha placeret i baggrunden. Marias interesse for Jesus er yderligere understreget.

9c

9d

9e

nernes indbyrdes relationer træder tydeligt frem. På den anden side af dette udkast findes en løs skitse, hvor kompositionen ligger meget nær op ad den endelige Vejstrup-tavle.

I en årrække synes altertavlebestillerne at have svigtet Dalsgaard. Først i 1886 maler han påny et altermaleri, »Fremstillingen i templet« til Sønder Nærå Valgmenighedskirke på Fyn. Billedet viser Jesu forældre, der frembærer det spæde Jesusbarn i Helligdommen. Den gamle, fromme jøde Simeon, får lov at holde barnet i sine arme, hvorved han inspireres til lovsang og profeti (Lukas 2,25-35). I billedets højre side iler den gamle Anna frem mod gruppen for at lov-

prise Gud (Lukas 2,36-38). I de to eksisterende udkast er placeringen af figurerne ikke så afvejet som i det færdige maleri, der præges af symmetrisk opbygning. På begge kompositionsskitser ses de samme personer som på det færdige maleri. I den ene skitse (nr. 14) er interiøret antydet, men ikke færdigbehandlet, ligesom den indbyrdes korrespondance mellem figurerne ikke er gennemarbejdet. På den anden skitse er de tre hovedfigurer placeret mere til venstre i billedfeltet end på maleriet (nr. 45). Dalsgaard opnår bedre balance i det færdige maleri ved at ændre Simeons benstilling, hvorved vægten forrykkes mod højre.

I 1891 malede Dalsgaard sit sidste

altermaleri. Billedet var til Hundslund kirke mellem Horsens og Odder og forestiller Jesus og Johannes Døberen ved Jordanfloden. Jesus opfordrer med en bydende bevægelse med højrehånden Johannes til at døbe sig, hvad Johannes vægrer sig ved (Matthæus 3,14-17). På den bevarede skitse i Skive (nr. 37) har Johannes overvundet sine betænkeligheder. Han er her i færd med at døbe Jesus, der bøjer sit hoved og krampagtigt holder sin kjortel op foran sig.

Dalsgaards tegninger er arbejdsmateriale, kunstnerens første krads på papiret for at fastholde ideer og indskydelser samt hans arbejde med de formelle proble-

10

mer i et billede såsom linje, rytme, balance og form. Selv ville Dalsgaard givetvis have modsat sig offentlighedsførelsen af tegningerne, som han betragtede som sine private forarbejder. De fleste af tegningerne virker da også ufærdige og uden den store kunstneriske kvalitet, andre viser gennemarbejdede og velgennemtænkte kompositioner. Fælles for dem er, at de er udtryk for en seriøst arbejdende kunstners arbejdsmåde, samt at

Dalsgaard heri gav udtryk for sine religiøse overvejelser om evangeliernes rette tolkning, og om hvorledes denne forståelse kunne videregives i maleriet, med billedsprogets muligheder og begrænsninger.

Noter

1. Der henvises til et manuskript af denne artikels forfatter på Skive Museum om »Dalsgaards altermalerier«. Heri relateres Dalsgaards alterbilleder til de grundtvigske tanker.

Fig. 10. Kristi Døb, 1891. Hundslund Kirke.
Fig. 10a. Forarbejde til 11D. Begivenheden skildres direkte i udkastet, mens Jesus på det færdige maleri er i færd med at overtale Johannes Døberen til at foretage dåben.

10
a

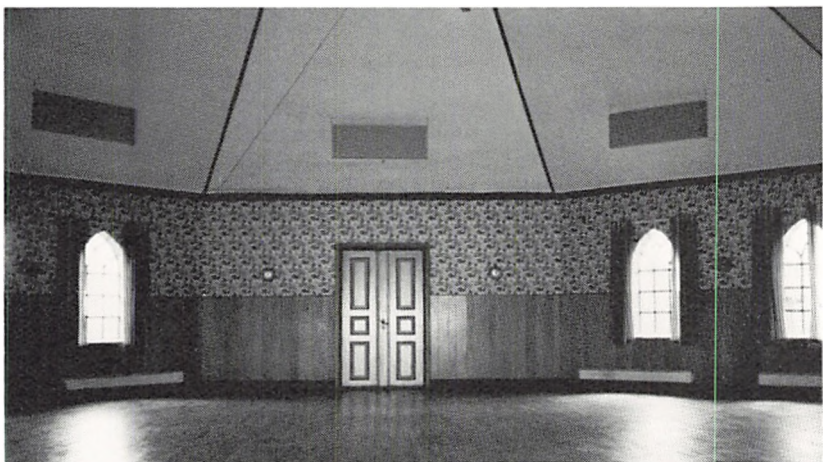
2. Ph. Weilbachs papirer. Det kgl. Bibl. NKS 2308² 4°, 30.4.1877.
3. Der henvises til artikel af Nina Hobolt i Årbog for Historisk Samfund for Sorø amt, 1980: »Christen Dalsgaards »Små bibelske billeder« på Sorø Amts Museum«.
4. Jvf. Marianne Zenius: Genremaleri og virkelighed, 1976 p. 170.
5. Det kgl. Bibl. NKS 3862 4°, 5.11.1863.
6. Sammesteds, 30.11.1863.
7. Kendes ikke på Nationalmuseets reaktion af »Danmarks kirker«.
8. Knud Søborg: Christen Dalsgaard og hans Kunst. 1902, p. 74.
9. Det kgl. Bibl. NKS 2308² 4°, 30.4.1877.
10. Søborg, op.cit. p. 75.
11. Det kgl. Bibl. NKS 3862 4°, 29.11.1890.
12. Det kgl. Bibl. NKS 1961¹ 2°, 24.11.1865.
13. Katalog nr. 50.
14. Desuden findes en akvarel på Hirschsprungs Samling, inv. nr. 682.
15. Søborg, op.cit. p. 77.
16. Niels Th. Mortensen: Religiøs Malerkunst i Danmark. 1944, I, p. 186.

Ørum forsamlingshus, 100 år

af Agner Nordby Jensen

1 Forsamlingshusbevægelsen, som her i landet startede omkring 1870, havde for det meste et grundtvigiansk præg. Det var ikke ualmindeligt, at forsamlingshuse-
ne blev bygget af folk med samme interesse i indtil flere sogne.¹ Nogle blev også opført som en slags protesthuse mod den politiske magtkamp mellem højre og venstre i disse år. Landsbyskolen spillede herunder en væsentlig rolle, da denne var underlagt staten. Den var i mange tilfælde rammen om den voksende mødeaktivitet. 2

- ◀ Fig. 1. Det ottekantede forsamlingshus, med den oprindelige indgang til venstre. Set fra nordøst.
- ◀ Fig. 2. Det indre af huset, set mod døren til den gamle indgang.

Fig. 3. Side af den gamle protokol, vedrørende bestyrelsesmødet i Hejlskov præstegård den 5. januar 1883.

Fra slutningen af 1870 måtte sognerådene ikke længere give almindelig tilladelse til afholdelse af offentlige møder i skolerne. Man ønskede fra statens side at sætte en stopper for den voksende opposition, som disse ofte var udtryk for. Derfor blev der i protest mod dette, ret tidligt i 1870'erne og 1880'erne bygget mange forsamlingshuse her i landet.

Den anden store byggeperiode indtrådte omkring århundredskiftet, da det nærmest var en modesag, at hvert sogn havde sit eget forsamlingshus.

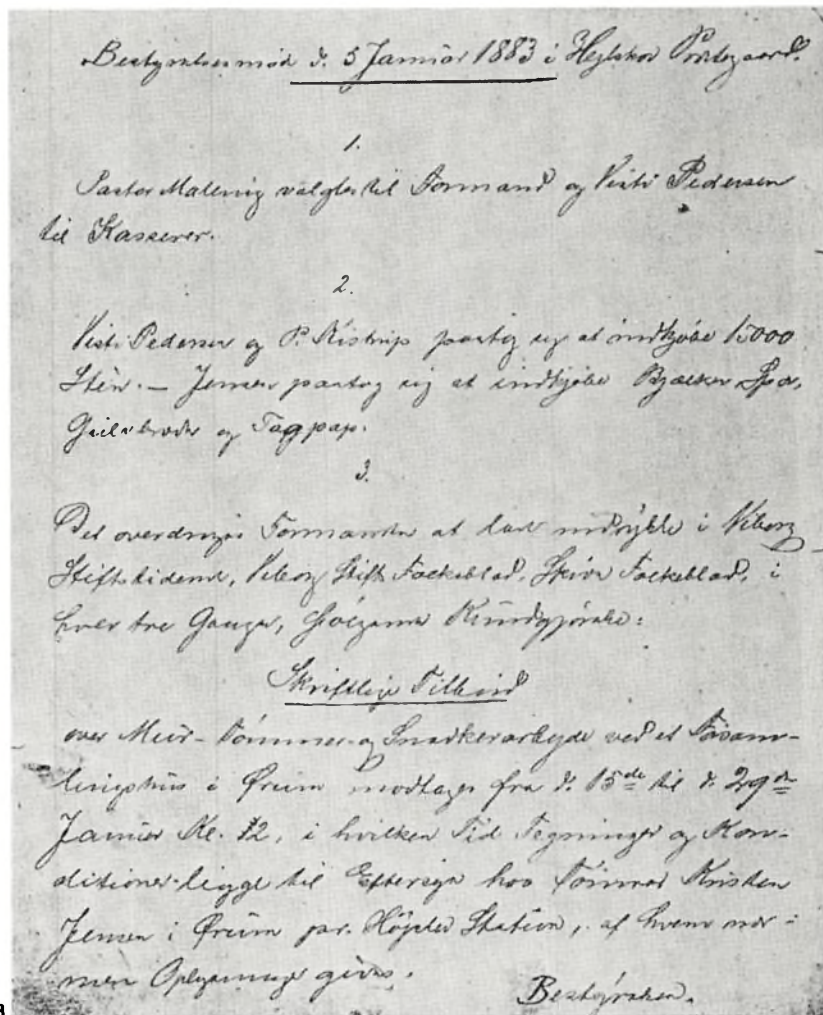
Ørum forsamlingshus hører klart til blandt den første gruppe. Den er da også blandt de tre-fire ældste i Viborg amt.

Planlægning af et forsamlingshus i Ørum

Ifølge den bevarede regnskabs- og forhandlingsprotokol samledes interesserede fra Ørum, Hejlskov og Højslev i Ørum skole den 30. april 1882, hvor man enedes om at udsende en indbydelse til aktietegning i et forsamlingshus.

På dette møde vedtoges endvidere følgende foreløbige bestemmelser:

»1. Forsamlingshusets bestemmelse er afholdelse af kristelige og folkelige møder, ligesom også skytter der kan holde øvelser.

2. Forsamlingshuset skal bygges i Ørum. Stedet bestemmes nærmere af generalforsamlingen.
3. Aktiekapitalen er uopsigelig. Ingen renter loves, men muligt

- overskud fordeles mellem aktiehaverne efter antallet af dennes aktier.
4. Hver aktiehaver har en stemme i generalforsamlingen.

5. Hver aktie sættes til 25 kr, dog kan to enes om en aktie, og de to får da hver sin stemme i generalforsamlingen.«

Opførelse af forsamlingshuset

Den 4. januar det følgende år samledes man igen i Ørum skole. Aktielisten viste, der var tegnet aktier til et beløb af 1175 kr. Man havde da tegnet aktionærer fra Ørum, Hejlskov, Tastum, Bøstrup, Lund, Knudby, Borup, Hald, Højslev, Skalmstrup, Gammelstrup, Aistrup, Vinkelplet, Søby, Vesbæk, Sparkær og Kvols.

Det besluttedes ud fra de forelagte tegninger, at huset skulle være ottekantet. Forsamlingshus med stald til 10 par heste skønnedes at ville koste 2000 kr. For at få planerne bragt til udførelse, valgtes en foreløbig bestyrelse på 5 medlemmer. Den bestod af tømrer Kristen Jensen, Ørum, gdr. Peder Andreasen, Ørum, gdr. Visti Pedersen, Ørum, gdr. Peter Petersen Kistrup, Ørum og pastor Vilhelm Malling, Hejlskov.

Bestyrelsen skulle søge bygningen opført i sommeren 1883. Man udbad sig tilbud på murer- og tømrerarbejdet til forsamlingshuset ved at indrykke annoncer i Viborg Stiftstidende, Viborg Stifts Folkeblad og Skive Folkeblad. Af

8 indkomne tilbud, var de to lavestbydende lokale håndværkere. Murerarbejdet udførtes af Simon Simonsen, Ørum for 290 kr, tømrer- og snedkerarbejdet af Kr. Jensen, Ørum for 380 kr. Niels Fruergaard, Ørum afstod en grund på 120 x 50 alen jord til forsamlingshuset for 25 kr, lig med en aktie i huset. Tømrer Kr. Jensen, Ørum afstod areal til vej gratis.

Overtagelse og drift af forsamlingshuset

På et bestyrelsesmøde den 17. september 1883, vedtoges en forretningsorden for en efterfølgende første generalforsamling i det nye forsamlingshus. Håndværkerne afleverede det færdige hus til den midlertidige bestyrelse, som igen afleverede det til generalforsamlingen. Bestyrelse og generalforsamling fandt »bygningen i enhver henseende tilfredsstillende og solid«.

Det besluttedes på generalforsamlingen, at der skulle afholdes et møde pr. måned. Årskort til huset kunne købes for 1 kr. For enkelte billetter, der kun gav adgang til ét møde måtte man betale 20 øre. Bestyrelsen bemyndigedes dog til at udstede 10 øres billetter til småkårsfolk, når disse før mødet henvendte sig til bestyrelsen.

Indvielsesmøde

Den endelige indvielse af det nye forsamlingshus fandt sted ved et møde den 2. oktober 1883. Ved mødet talte pastor Lund fra Vium og højskoleforstander Jens Bek fra Mellerup.

Til lejligheden blev der sunget en indvielsessang, skrevet af pastor Vilhelm Malling Hejlskov.

Mel.: Danmark dejligst vang og vænge

Er vort skolehus, vor kirke lille end og lav,
plads der er for dem at virke, ånden kaldet gav:
sig, hvorfor I huset bygge?
vil den gamle grund I rygge,
som blev lagt hos vore fædre,
mon I fandt en bedre?

Sådan spørges, lad os svare som vi tror og ve'd,
og med rene ord og klare give fuld besked:
Kun et hus med simple bænke,
men hvor ordet uden lænke yndefuldt og frit kan spille,
det er hvad vi ville.

Samles så til sang og tale jævn, men sand og varm,
vække længsler i dvale gjemt i mangel barm,
målet, det som gud har givet til at nås af men'skelivet,

Fig. 4. Pastor Vilhelm Malling, Hejlskov. En af initiativtagerne til opførelse af forsamlingshuset og dets første formand. Foto ophængt i forsamlingshuset.

lysteligt for øjet stilles,
det er, hvad vi ville.

Kunne vore børn vi lære:
ej med ljas og tant'
ungdomstiden vil med øre
nyttes godt og sandt,
øve ånds- og legemskræfter,
skjønne mål at hige efter,
blive mænd og kvinder snille
det er, hvad vi ville.

Kunne vi på vore arme
bære frem en slægt,
der med større kraft og varme
fjenden møder kækt,
som for tro, for ret og ære,
for vort land, vort mål det kjære
frit sig i marken stille,
det er, hvad vi ville.

Foredragsvirksomhed

I de første årtier efter opførelsen, er det navnlig til møder og foredragsvirksomhed, forsamlingshuset har været benyttet. Der mangler dog oplysninger om de første fem år i protokollen. Fra 1888 til 1935, hvor mødeaktiviteten aftager mærkbart, er der registreret 115 forskellige foredragsholdere, og i alt 278 foredrag, eller ca. 6 pr. år. Den sluttigste taler har pastor Vilh. Malling, Hejlskov (senere Odder) været med 29 foredrag. Lærer Peter Houmann 14 gange,

pastor Glud, Jebjerg har talt 13 gange og pastor M. Pontoppidan, Tårup mindst 7 gange. Pastor og forfatter Jakob Knudsen, Mellerup har været i huset to gange, i 1890 og 1902. Blandt talerne har der været 1 provst, 31 præster, 13 højskoleforstandere og 7 lærere. Møderne samlede folk fra det meste af Fjends herred. Flere gange har der været forsamlet over 300 til et møde. Man kom enten til fods eller kørende i hestevogn langvejs fra. Forsamlingshuset havde derfor efter en udvidelse staldplads til 12 spand heste. Foruden møder og foredrag benyttes forsamlingshuset mest til

bryllup, dans, diletant og gymnastik.

Ret og moral

For at minde brugerne om tanken med husets opførelse og standse det almindelige moralske forfald, vedtog man på et bestyrelsesmøde den 11. januar 1889, at der ikke mere måtte holdes dansemøder i forsamlingshuset »Løverdag« aften. »Bestyrelsen for forsamlingshuset forbeholder sig ret til at gribe ind, hvis forsamlingshuset benyttes for meget til dans, da det formenes, at huset i 1888 har været for meget udsat for at få udse-

Fig. 5. Lærer Hans Jakobsen, Ørum. Bestyrelsesmedlem i den første bestyrelse og fra 1885 formand gennem 35 år. Foto ophængt i forsamlingshuset.

5

ende af at være et rent danselokale. Endvidere vedtages det, at der i forsamlingshuset ikke må danses længere end til kl. 11½.

I 1893 vedtoges det på en generalforsamling, at nydelse af spiritus var forbudt i forsamlingshuset. Lidt rødstrømpebevægelse var der dog også dengang, da man ved samme lejlighed vedtog med 12 stemmer for og 7 imod, at aktionærernes koner skulle have stemmeret.

Det har dog sikkert til tider været en kold fornøjelse at deltage i møder de første år, da man først på en ekstraordinær generalforsamling i 1895 vedtog at spørge aktionærerne om tilladelse til at anskaffe en kakkelovn. Man spurgte, fordi en foredragsholder havde tilbudt at holde gratis møde i forsamlingshuset en gang hver 14. dag fra november til marts. Daværende formand for forsamlingshuset, lærer H. Jakobsen, Ørum, tilbød gratis

at lægge tørv til og besørge fyringen. Tilladelsen blev givet på disse betingelser, »at man bygger skorstenen og opsætter kakkelovn ved frivillig bidrag, og at skorsten og kakkelovn hører forsamlingshuset til.«

At forsamlingshuset til tider har været godt besøgt, fremgår af, at man selv efter en tilbygning i 1904 bliver nødt til at indskærpe, at høstgildet kun var for Ørum sogns beboere. Det følgende år gives der afslag på brug af spiritus ved et bryllup, »da brug af spiritus var stødende mod husets vedtægter, kunne bestyrelsen ikke give tilladelse dertil.«

Det var skam ikke blot dans og druk, de skiftende bestyrelser måtte døje med, i 1913 vedtoges det, »at kortspil aldrig må blive brugt eller benyttet«. Det var dog åbenbart for strengt et forbud, da det allerede året efter igen bliver tilladt at spille kort i forsamlingshuset.

Efterhånden som der blev bygget forsamlingshuse i nabosognene, svandt dets betydning som samlingssted for flere sogne. Den er dog stadig centrum for lokalbefolkningen i Ørum ved fest og sammenkomster.

Noter

1. Forsamlingshuse på landet. En redegørelse fra kulturministeriets forsamlingshusudvalg 1979.

VENØ

M T

H I E R M H E

G I

HOLSTBROE